

SLOVENSKÁ REČ

53|1988|2

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Furdík, Víťazný február a jeho odraz v dynamike spoločnosti, jazyka a jazykovedy ■ V. Blahnár, Členenie významovej stavby slova ■ J. Dolník, Antonymá z logického a lingvistického hľadiska ■ J. Kesselová, Lexikálne neologizmy v literatúre science-fiction

DISKUSIE

S. Ondrejovič, O niektorých problémoch slovenskej ortoepie

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum docenta Jozefa Jacka. F. Ruščák ■ Súpis prác doc. Jozefa Jacka za roky 1977–1986. L. Dvonč ■ Reprezentačný dokument o J. Hollom. F. Kočíš ■ Slovník osobných mien arpádovskej epochy. B. Ricziová ■ Prameň ľudovej rybárskej terminológie. K. Palkovič

ROZLIČNOSTI

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistrik, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

J. Furdík, Víťazný február a jeho odraz v dynamike spoločnosti, jazyka a jazykovedy	65
V. Blanár, Členenie významovej stavby slova	72
J. Dolník, Antonymá z logického a lingvistického hľadiska	83
J. Kesselová, Lexikálne neologizmy v literatúre science-fiction	93

DISKUSIE

S. Ondrejovič, O niektorých problémoch slovenskej ortoepie	100
--	-----

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum docenta Jozefa Jacka. F. Ruščák	109
Súpis prác doc. Jozefa Jacka za roky 1977–1986. L. Dvonč	111
Reprezentačný dokument o J. Hollom. F. Kočiš	119
Slovník osobných mien arpádovskej epochy. B. Ricziová	122
Prameň ľudovej rybárskej terminológie. K. Pal-kovič	124

ROZLIČNOSTI

Pravopis a výslovnosť anglických zložených slov s druhou časťou -man. J. Jacko	127
--	-----

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 53 — 1988
ČÍSLO 2

Juraj Furdík

VÍTAZNÝ FEBRUÁR A JEHO ODRAZ V DYNAMIKE SPOLOČNOSTI, JAZYKA A JAZYKOVEDY

Víťazný február r. 1948 bol v Československu vyvrcholením dlhodobého a napriek všetkým peripetiám nezvratného dejinného procesu, ktorého impulzom bola Veľká októbrová socialistická revolúcia. Rad dejinných udalostí vedúcich k nášmu historickému medzníku sa zrýchlil s blížiacim sa koncom II. svetovej vojny. Veľkým prejavom vôle slovenského národa dosiahnuť kvalitatívne nový stupeň sociálnej a národnej identity bolo Slovenské národné povstanie. Cieľ Čechov a Slovákov spoločne žiť v štáte usporiadanom na principiálne nových sociálnych a národnostných základoch dostal svoju adekvátnu politickú formuláciu v Košickom vládnom programe. Porážka nemeckého fašizmu a oslobodenie Československa Sovietskou armádou uvoľnili cestu k tomuto cieľu. Nasledujúce neľahké vyše dvojročné obdobie obnovy vojnou zničeného národného hospodárstva bolo zároveň rozhodujúcou etapou boja českého a slovenského pracujúceho ľudu na čele s robotníckou triedou pod vedením KSČ za definitívne víťazstvo nad buržoáznou reakciou. V ostrom politickom boji získala KSČ aktívnu podporu prevažnej väčšiny pracujúceho ľudu, zbavila buržoáziu politickej i hospodárskej moci a otvorila pred národmi a národnosťami Československa kvalitatívne nové perspektívy všestranného spoločenského, hospodárskeho, politického a kultúrneho rozvoja. Tridsať rokov po Veľkom októbri dostáva sa aj naša vlasť na cestu, ktorú pod vedením Leninevej strany ukázal svetu ruský proletariát.

Bola to neľahká cesta s množstvom nebezpečenstiev, prekážok, aj omylov. Nikto však nepoprie, že viedla k radikálnej a všestrannej premene celého Československa a osobitne Slovenska. Napriek množstvu číselných aj slovných súvah každého druhu možno povedať, že rozsah kardinálnych premien nielen v hospodárskej, ale aj v spoločenskej, vzdelanostnej, pro-

fesijnej štruktúre, v životnom štýle, vo sfére myšlienkových a citových hodnôt, v kultúrnej a vedeckej tvorivosti za uplynulých štyridsať rokov sa doteraz nepodarilo — a sotva sa aj v úplnosti dá — adekvátne zhodnotiť. Nech je takýto pohľad späť akokoľvek kritický, musí vyústiť do konštatovania, že socialistická výstavba po Víťaznom februári od základu zmenila materiálnu i duchovnú situáciu pracujúceho ľudu, vytvorila preň nevyhnutné sociálne istoty a premenila Slovensko ako integrálnu súčasť socialistického Československa na modernú, všestranne vyvinutú krajinu s reálnymi možnosťami ďalšieho dynamického rozvoja. Keď sa pod vedením KSC budovala a buduje na Slovensku mohutná priemyselná základňa so stále silnejúcim využitím moderných vedecko-technických poznatkov, s intenzívnejším zapájaním sa do medzinárodnej deľby práce, najmä do socialistickej ekonomickej integrácie, formuje sa tým (pravda, nie automaticky, ale s nevyhnutným aktívnym príspevom každej sféry spoločenského života) tvárnosť celej spoločnosti, ktorá sa takto dostáva na čestné miesto medzi nositeľmi moderných civilizačných úsilí. Porovnávanie Slovenska 40 rokov po Februári so Slovenskom predfebruárovým pomaly stráca zmysel. Polozabudnutá, na prírodné krásy neobyčajne bohatá, ale vždy niekým vykorisťovaná krajina obývaná pracovitým, ale nie vlastnou vinou biednym ľuďom sa nedá primerane ku krajine s moderným priemyslom a poľnohospodárstvom, s rozvinutým demokratickým vzdelávacím systémom, s rozvíjajúcou sa vedeckovýskumnou základňou, ku krajine, v ktorej vyrastajú medzinárodne známi a úspešní umelci, vedci, športovci, ku krajine, o ktorú rastie záujem v blízkom i vzdialenom zahraničí. Spoločenský dynamizmus bol po celých štyridsať rokov určujúcim faktorom týchto premien. Stratégia urýchlenia hospodárskeho a sociálneho rozvoja spoločnosti, rozpracovaná XVII. zjazdom KSC, je zameraná na zosilnenie tohto dynamizmu, na eliminovanie jeho objektívnych aj subjektívnych prekážok, na odkrývanie jeho nových možností.

Keď sa slovenskí jazykovedci zamýšľajú nad týmto výročím, nevyhnutne si musia položiť takéto otázky:

1. Ako sa spoločenský dynamizmus uplynulých štyridsiatich rokov prejavil v základnom komunikačnom prostriedku tejto spoločnosti — v jej národnom jazyku?
2. Ako slovenská jazykoveda vedela zachytiť dynamiku národného jazyka, či a ako ju vedela usmerňovať a napomáhať?
3. Ako zodpovedal spoločenskému a paralelne s ním aj jazykovému dynamizmu i rozvoju vedy ako celku na Slovensku dynamizmus slovenskej jazykovedy?
4. Ako sa slovenská jazykoveda vyrovnáva so súčasným celospoločnen-

ským úsilím o obnovu spoločenského dynamizmu, s úsilím, v ktorom je veda povolaná hrať jednu z rozhodujúcich úloh?

V prvej otázke je obsiahnutý samozrejmy predpoklad, že dynamická spoločnosť dynamizuje aj svoj základný komunikačný prostriedok. Vývin slovenčiny za posledných štyridsať rokov je potvrdením tohto predpokladu. Sme svedkami jej intenzívnej vonkajšej aj vnútornej dynamiky. Vonkajšia dynamika sa prejavila najmä v prudkom vzraste počtu používateľov spisovnej slovenčiny, podmienenom viacerými činiteľmi (všeobecný rast verejnej politickej aktivity spojenej s používaním ústnej a písomnej podoby spisovného jazyka, postupujúca urbanizácia Slovenska a utváranie väčších aglomerácií, priaznivých pre masový prechod od menej univerzálnych útvarov národného jazyka k univerzálnejším, demokratizácia a rozvoj výchovno-vzdelávacej sústavy, mimoriadny rozvoj a všeobecná dostupnosť všetkých prostriedkov masovej komunikácie, kvantitatívny aj kvalitatívny rast pôvodnej i preloženej knižnej produkcie z oblasti beletrie, odbornej a vedeckej literatúry atď.). „V období socializmu sa podmienky na využívanie spisovného jazyka tak prudko zmenili, že tu nemôžno hovoriť o pokojnom, idylickom vývine. Tu ide o výbuch, nie o idylický rast. Hovorí sa o kultúrnej revolúcii. Ale veľmi často sa iba hovorí. Tu však skutočne o revolúciu ide“ (E. Pauliny, Z teórie spisovného jazyka, 1979, s. 45). Zásadné zmeny v štruktúre jazykového spoločenstva viedli k zásadným zmenám vo vzájomnom pomere foriem národného jazyka. Spisovný jazyk sa stal celospoločenským integrujúcim činiteľom, zatláčal do úzadia teritoriálne obmedzené formy národného jazyka — tradičné nárečia, ktoré sa takto obmedzujú aj funkčne. Náhly a masový prechod komunikantov od používania nárečí k spisovnému jazyku, vzrast frekvencie a významu ústnych verejných prejavov, kontaktovej situácia slovenčiny s češtinou za kvalitatívne nových podmienok, utvorených tvorivou realizáciou leninskej národnostnej politiky, excentrická poloha najväčších a najdynamickejšie sa rozvíjajúcich slovenských priemyselných a kultúrnych centier (Bratislava i Košice, z ďalších vysokoškolských centier aj Nitra a Prešov sú na území ležiacom mimo pôvodnej nárečovej základne spisovnej formy slovenčiny), nerovnaký stupeň inojazyčno-slovenského bilingvizmu u príslušníkov národností žijúcich na Slovensku, to všetko má vplyv na podobu spisovnej slovenčiny v súčasnej komunikácii. Je to forma integrujúca, nie však unifikovaná. Svojou jednotou v rozmanitosti verne odráža jednotu i rozmanitosť spoločenstva, ktorému slúži ako základný komunikačný prostriedok. Je rozmanitá a dynamická aj vnútorne: lexikálne bohatá, štylisticky diferencovaná, adekvátne prispôbena a aktívne sa prispôsobujúca všetkým existujúcim i potenciálnym novým

komunikačným situáciám: „Proces vývinu slovenčiny v súčasnosti je v podstate jej modernizáciou. A je to proces permanentný“ (J. Mistrik, *Studia Academica Slovaca*, 8, 1979, s. 237).

Slovenská jazykoveda sa tejto dynamiky v objekte svojho výskumu zmocňovala pohotovo a zodpovedne. Aj jej výskumné možnosti a podmienky sa podstatne zmenili po Víťaznom februári, keď bolo možné dobudovať špecializované akademické jazykovedné pracovisko — dnešný Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a postupne sa rozrastali aj možnosti jazykovedného výskumu na filologických katedrách nielen na Univerzite Komenského v Bratislave, ale aj na ďalších novovznikajúcich vysokých školách univerzitného a pedagogického smeru. Slovenská lingvistiká sa usilovala zaplniť predovšetkým akútne pociťované medzery v kodifikácii spisovného jazyka. Najmä z tohto hľadiska treba pozitívne hodnotiť Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953; slúžili verejnosti ako východisková kodifikačná príručka po celú jednu historickú etapu, hoci prudký vývin spoločnosti i jazyka ich už nevyhnutne prekonal. Päť vydaní Slovenskej gramatiky od E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca svedčí o postupnom obohacovaní fondu základných poznatkov o synchronnom stave a vývine slovenčiny; čerpalo z nej vedomosti niekoľko generácií učiteľov slovenského jazyka na všetkých stupňoch škôl. Ťažko možno doceniť prácu vykonanú pod vedením J. Horeckého na tvorbe slovenskej odbornej terminológie; jej ozajstné dimenzie sa naplno ukazujú azda až teraz, v epoche vedecko-technickej revolúcie. Horeckého opisy slovo tvorného systému (1959) a morfematickej štruktúry slovenčiny (1964) boli priekopníckymi vedeckými činmi aj v medzinárodnom rozsahu. Šesťdesiate roky boli vôbec plodným desaťročím vo výskume synchronného stavu jazyka. Boli dovŕšením veľkých kolektívnych projektov, zacielených na zachytenie tvaroslovného systému súčasnej slovenčiny (Morfológia slovenského jazyka, 1966) a jej slovnej zásoby (Slovník slovenského jazyka I—VI, 1959—1968), rokmi rozmachu štylistického bádania (F. Miko, J. Mistrik, M. Ivanová-Šalingová), začiatkov exaktných výskumov slovenskej slovnej zásoby (Frekvencia slov v slovenčine, 1969), prvých moderných opisov slovenského zvukového systému (E. Pauliny, Fonológia spisovnej slovenčiny, 1961 a 1968; Á. Král a kol., Atlas slovenských hlások, 1969) aj závažných monografií o čiastkových otázkach slovenskej morfológie a syntaxe (F. Miko, J. Mistrik, P. Ondrus, J. Oravec a i.). Boli to roky úporného, často protirečivého a polemického uvažovania o spisovnom jazyku a jazykovej kultúre, o jazyku umeleckej literatúry, ale aj roky prvého celoslovenského výskumu ústnej podoby spisovného jazyka za účasti lingvistov zo všetkých slovenských filozofických a pedagogických fakúlt.

V prvom dvadsaťročí budovania socializmu sa teda v slovenskej jazy-

kovede intenzívne pracovalo na poznávaní, opise a kodifikácii spisovnej slovenčiny na všetkých jej plánoch. Ale už aj vtedy si slovenskí jazykovedci uvedomovali, že je nevyhnutné zhromaždiť bohatstvá slovenských nárečí skôr, ako nastane historicky nevyhnutný proces ich nivelizácie a ústupu. Rovnako im bolo zrejmé, že poznanie súčasného jazyka (a nielen jazyka, ale celého národného spoločenstva) je neúplné bez poznania jeho minulosti. Tieto postuláty motivovali dialektológov v intenzívnej heuristickej práci, ktorej prvým vyvrcholením boli nárečové monografie jednotlivých oblastí (E. Pauliny, F. Buffa, A. Habovštiak, G. Horák, P. Ondrus, J. Štolc, I. Ripka, J. Matejčík, J. Orlovský, A. Ferenčíková). Veľkolepou syntézou mnohoročného výskumu slovenských nárečí sú štyri zväzky Atlasu slovenského jazyka (1968—1984). Napokon tretím kulminačným bodom mnohoročného kolektívneho dialektologického bádania má byť pripravovaný Slovník slovenských nárečí. Výsledky historického výskumu slovenčiny zaujmú metodologickou pestrosťou od „klasického“ mladogramatizmu (J. Stanislav, Dejiny slovenského jazyka I—V, 1956—1973) cez rovnako „klasickú“ štruktúrnu analýzu (L. Novák, K najstarším dejinám slovenského jazyka, 1980), štruktúrny opis v spojitosti s periodizáciou historického vývinu spoločnosti (E. Pauliny, Fonologický vývin slovenčiny, 1963), pokus o komplexný pohľad, rešpektujúci aj mimojazykové faktory (R. Krajčovič, Slovenčina a slovanské jazyky, 1974), analýzu jazykových kontaktov (J. Doruľa, Slováci v dejinách jazykových vzťahov, 1977) až po špecifické metódy historickej lexikológie (monografie V. Blánára Zo slovenskej historickej lexikológie, 1961 a Lexikálno-sémantická rekonštrukcia, 1984). Táto oblasť výskumu je najužšie spojená so slovenskou lingvistikou medzivojnového obdobia (najmä v dielach J. Stanislava na jednej a L. Nováka na druhej strane); posledné diela a najmä pripravovaný Historický slovník slovenského jazyka sú dôkazom zďaleka nevyčerpaných možností metodologickej inovácie historického bádania. Vysokú úroveň doterajšieho poznávania dejín spisovnej slovenčiny možno doložiť mienkou poprednej českej jazykovednej osobnosti: „Jak Paulinyho syntéza (v diele Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť, 1983 — J. F.), tak vše, co slovenská jazykověda v období necelých čtyřiceti let po stránce koncepční, metodologické i materiálové pro poznání dějin spisovné slovenštiny vykonala, zaslouží nejvyššího uznání“ (A. Jedlička, Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 57).

Druhé dvadsaťročie sledovania dynamiky slovenského jazyka je zdanlivo kvantitatívne chudobnejšie na rozsiahlejšie knižné práce. Je to však naozaj iba zdanie. Z jednej strany treba priznať, že slovenská lingvistika si potrebovala ujasniť svoje teoretické východiská a metodologické postoje, najmä v súvislosti s negatívnymi tendenciami, ktorým sa v krízových ro-

koch 1968—1969 nevyhla ani jazykoveda (porov. zborník O marxistickú jazykovedu, 1974). Táto lingvistická sebareflexia našla svoj výraz v dlhom rade teoretických časopiseckých statí, vo viacerých konferenciách venovaných teoreticko-metodologickým problémom marxistickej jazykovedy (Olomouc 1977, Smolenice 1983), vo vydávaní prekladov sovietskych teoretických prác (Filozofické otázky jazykovedy, 1977) a napokon v niekoľkých pôvodných knižných prácach teoreticko-metodologického charakteru s dosahom pre marxistickú filozofiu jazyka (Á. Kráľ, Model rečového mechanizmu, 1974; V. Krupa, Jednota a variabilita jazyka, 1980; J. Horecký, Vývin a teória jazyka, 1983). Pritom sa však pokračovalo aj v monografickom spracúvaní dovtedy slabšie preskúmaných problémov súčasného spisovného jazyka, či už syntaxe (J. Kačala, Doplnok v slovenčine, 1971; F. Kočiš, Zložené súvetie v slovenčine, 1973), tvorenia slov (K. Buzássyová, Sémantická štruktúra slovenských deverbatív, 1974) alebo frazeológie (J. Mlacek, Zo syntaxe frazeologických jednotiek, 1971).

Nové úlohy pred jazykovedcov postavila prestavba československej výchovno-vzdelávacej sústavy. Potreba skvalitniť a zefektívniť prípravu učiteľov slovenského jazyka a literatúry vyvolala aj potrebu saturovať vysokoškolskú výučbu jazykovedných disciplín kvalitnými učebnicami. Na podnet Ministerstva školstva SSR vznikol za pomerne krátky čas vcelku úplný súbor zväčša kolektívnych, ale aj individuálnych vysokoškolských učebníc všetkých profilujúcich jazykovedných disciplín: všeobecnej jazykovedy (Horecký, 1978), úvodu do štúdia jazykov (Ondruš — Sabol, 1981), fonetiky a fonológie (Pauliny, 1979; Kráľ — Sabol, v tlači), lexikológie (Horecký, 1971; Ondrus, 1972; Ondrus — Horecký — Furdík, 1980), morfológie (Oravec — Bajžíková — Furdík, 1984), syntaxe (Oravec — Bajžíková, 1982), štylistiky (Mistrič, 1985), frazeológie (Mlacek, 1977), historickej gramatiky (Krajčovič, 1979 a 1981), teórie vyučovania slovenského jazyka (Betáková — Jacko — Zelinková, 1984), slovenského jazyka a slohu pre poslucháčov učiteľstva 1. stupňa základnej školy (Findra a kol., 1983); k dispozícii je aj syntetická Slovenská gramatika od E. Paulinyho (1981). Pravda, kvalita jednotlivých učebníc nie je rovnaká, viaceré sa však osvedčili, takže v krátkom čase vyšlo aj ich druhé vydanie. Táto malá knižnica učebníc lingvistických disciplín je nielen doteraz nepoznaným uľahčením vysokoškolského štúdia celej jazykovednej zložky v odbore slovenský jazyk a literatúra, ale aj vítanou pomôckou pre učiteľov, najmä však svedectvom o dosiahnutých výsledkoch výskumu v jednotlivých disciplínach. Možno z nej totiž usudzovať, že vo všetkých zložkách sa dosiahla taká úroveň bezpečných, overených poznatkov, ktorú možno efektívne sprostredkovať študentom v didakticky transformovanej podobe.

Takto sa základný aj aplikovaný jazykovedný výskum môže koncentro-

vať na nové úlohy, ktoré mu diktuje spoločenská potreba v súčasnej etape historického vývoja. Dynamika súčasného jazyka si vynucuje ustavičné prehodnocovanie doterajších poznatkov o jazykovej kultúre a o možnostiach riadenia jazykových procesov; nad týmto komplexom problémov spoločne uvažovali českí a slovenskí jazykovedci, sčasti na interdisciplinárnej úrovni, na dvoch konferenciách. O novej teórii spisovného jazyka sa diskutovalo na konferencii v Smoleniciach r. 1976 (materiály v zborníku *Z teórie spisovného jazyka*, 1979). Systematický interdisciplinárny výskum otázok jazykovej politiky a jazykovej kultúry sa postuloval na konferencii opäť v Smoleniciach r. 1985 (materiály v zborníku *Jazyková politika a jazyková kultúra*, 1986). Vývojová dynamika súčasnej slovnej zásoby sa prejavila aj vo dvoch významných kolektívnych lexikografických dielach, ktoré vznikli v JÚLŠ za posledné desaťročie: v Česko-slovenskom slovníku (1979) a najmä v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987). Práve tento slovník svojím obsahom i spracovaním svedčí o závažných zmenách v slovnej zásobe súčasnej slovenčiny za posledných dvadsať rokov, ale aj o progrese v lexikografickej teórii a praxi v porovnaní so zachytením a hodnotením slovnej zásoby v Slovníku slovenského jazyka. Priamo na sledovanie dynamiky na jednotlivých jazykových rovinách sa sústreďujú dve práce: monografia L. Dvonča *Dynamika slovenskej morfológie* (1984) a rozsiahle kolektívne dielo *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (v tlači). Treba ešte pripomenúť, že od polovice sedemdesiatych rokov vyšli ďalšie dve publikácie, ktoré poskytujú kvantitatívne údaje o fungovaní jazykových prvkov v systéme aj v textoch. Ide o diela J. Mistríka *Retrográdný slovník slovenčiny* (1976) a *Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine* (1985). Z obidvoch prác je zrejmé, že ďalší kvantitatívny výskum slovenčiny s využitím počítačovej techniky je nie „módou“, ale nevyhnutnosťou.

Náš prehľad, sústredený iba na niektoré najzávažnejšie knižné publikácie vydané v štyridsaťročí od Víťazného februára, azda aj v tejto tézovitej a enumeratívnej podobe ukázal, že slovenská jazykoveda v tomto období v podstate adekvátne sledovala dynamický rozvoj objektu svojho výskumu, teda nášho národného jazyka. Doba, spoločenská situácia, potreby intenzifikácie a urýchlenia aj v oblasti spoločenských vied stavajú pred ňu nové úlohy. Modernizácia metód, integrovaný výskum, interdisciplinarita, obohatenie výskumu o sociolingvistický a psycholingvistický rozmer, funkčné a efektívne využívanie modernej techniky — to sú požiadavky, s ktorými sa bude musieť aktívne vyrovnávať. Takto sa naďalej zachová aj v jazykovednom výskume potrebná dynamika, ktorá je jedným z hlavných odkazov revolučného Februára pre súčasnosť.

Vincent Blanár

ČLENENIE VÝZNAMOVEJ STAVBY SLOVA

1. Doteraz sa jasne ukázalo, že lexikálny význam (LV) je mnohoaspektový fenomén, ktorý presahuje hranice jazykovedy. Hoci vymedzenie jeho statusu púta pozornosť prinajmenej od čias antických mysliteľov, len postupne sa darí prenikať k jeho podstate. Názory sa zhodujú aj v tom, že na postihnutie tohto mnohoaspektového fenoménu je primeraný komplexný bádateľský prístup, a to aj pokiaľ ide o jednu vednú disciplínu. V súčasnej jazykovede však nejestvuje všeobecne prijímaná metodológia sémantickej analýzy. Príklon k istému metodickému postupu ako k rozhodujúcemu článku sémantickej analýzy závisí od celkového chápania jazyka a základných metodologických otázok (napr. vedy o vede).

Jazykovedná analýza LV zahrnuje tri aspekty, ktoré úzko súvisia. Na prvom mieste je to status LV v rámci celej ontológie obsahovej stránky jazykového znaku. Ďalej ide o vlastné bádateľské postupy, ktoré umožňujú vymedziť LV. Metódy sémantickej analýzy preveruje lexikografická prax systematickým opisom rozsiahleho materiálu. Tieto metódy sa rozvíjajú jednak bez zreteľa, jednak so zreteľom na slovníkový opis slovnej zásoby. V našich predchádzajúcich úvahách (Blanár, 1982, 1984, 1985) i v tomto príspevku máme na mysli lexikológiu lexikografie, a to najmä so zreteľom na lexikografickú problematiku Historického slovníka slovenského jazyka (HSSJ).

2. Poznávanie a klasifikácia nekonečne rozmanitých predmetov, javov a vzťahov vonkajšej skutočnosti sa uskutočňuje pomocou jazykového stvárnenia a modelovania objektívnej reality v jazykových znakoch. Pre ontológiu vecí je popri rozmanitosti príznačná aj splývavosť, prechodnosť, nejasné hranice blízkych javov a s touto stránkou LV treba rátať aj pri jazykových znakoch. Jazykovo spracované myšlienkové odrazy a začlenené do systému kategoriálnych príznakov daného jazyka majú v slovnej zásobe jazyka svoje univerzálne, ako aj špecifické črty. Medzi univerzálne vlastnosti lexikálneho významu patrí jeho kognitívny základ. Kognitívnu základňou LV je obsah slova. Z kognitívnej potencie slova — ako sa už viackrát konštatovalo — sa v lexikálno-sémantickom systéme daného jazyka isté obsahové prvky zovšeobecneného priemerného odrazu prehodnotili na dištinktívne relevantné sémantické príznaky, ktoré v ustálenom výbere a hierarchii konštituuju LV. Na pozadí prvotného (nominatívneho, znakového — k termínu pozri Ufimceva, 1986, s. 154) významu vznikajú sémantickou deriváciou druhotné, odvodené významy; aj to je všeobecne jazykový proces. Univerzáliou základnej dôležitosti pre štrukturáciu i vý-

vin celej slovnej zásoby je asymetrický vzťah medzi obsahom a formou jazykového znaku (porov. Karcevskij, 1929). Lexikálny význam sa ustáľuje a upevňuje v začlenení do paradigmatických, syntagmatických a epigramatických (os sémantickej odvodenosti — termín D. M. Šmelova) vzťahov daného jazyka. Iba pre jazykové znaky je špecifická osobitná súvzťažnosť v systéme nominácie, v paradigmatickej a osobitná súvzťažnosť v reči, v syntagmatike (porov. Benveniste, 1969; Stepanov, 1971; Blanár, 1984; Ufimceva, 1986). Hoci niektorí lingvisti nerozlišujú antinómiu jazyka a reči (napr. J. N. Karaulov), my sa naopak nazdáваме, že virtuálny LV v jazykovom systéme treba vidieť v dialektickom zväzku s jeho konkrétnymi manifestáciami v reči. Len vtedy sa dostane do patričného svetla tzv. difúznosť LV, resp. spektrum kontextových významov v pomere k systémovému invariantu (Blanár, 1987, s. 139). Ako prvky na rovine jazykového systému chápeme aj jednotlivé semémy polysémickej lexikálnej jednotky. Pri významových posunoch a zmenách sa niektoré sémantické príznaky uplatňujú ako potenciálne relevantné (v horizontálnom alebo vertikálnom rozložení); tu je na mieste hovoriť o variantoch LV, ktoré sa pri širšom uplatnení v spoločenskej komunikácii môžu zmeniť na samostatné semémy. Preto pri významoch polysémického slova nepokladáme za vhodné hovoriť o lexikálno-sémantických variantoch (tak napr. A. A. Ufimceva a i.).

3. Určovanie významových komponentov izolovaných slov sa ukázalo priúzkou. Nevyhnutným východiskom komponentovej analýzy je slovo v čo najrozmanitejších kontextoch (distribúcia a spájateľnosť na syntagmatickej osi), ako aj analýza slovného významu daného lexikálneho prvku v lexikálno-sémantickej paradigme. Pravda, poznanie statusu LV má ešte medzery. Preto je užitočné, že sa problematika LV osvetľuje z viacerých hľadísk rozličnými metodickými prístupmi; spomeňme napr. transformačnú a perifrastickú metódu, predikátovo-argumentovú analýzu a i. Pozoruhodný prínos k teórii lexikálneho významu a jeho určenia znamenajú práce J. S. Stepanova (1964, 1977), ktorý vypracoval typológiu určenia LV; spresnil súbor komponentov znakového významu, zdôvodnil zásadu, že spôsoby určenia LV závisia od sémantiky slovných znakov a od typu príslušného slovníka (porov. aj Ufimceva, 1986, s. 20—21).

Medzi slabšie osvetlené stránky LV patria aj také otázky, ktoré sú dôležité z hľadiska členenia významovej stavby slova.

3.1 Otázka integrovanosti/neintegrovanosti obsahových (gnozeologicko-logických) prvkov do LV. — Poľský lingvista R. Tokarski (1987 vychádzajúc z podnetov generatívnej sémantiky a myšlienok R. Dixona kombinuje dve metódy: komponentovú analýzu s predikátovo-argumentovou analýzou. Upúšťa od rozlišovania slov členiteľných/nečleniteľných na sé-

mantické príznaky a usiluje sa vypracovať pevný zápis významu slova; kladie pritom dôraz na skladbu sémantických príznakov (bola opísaná napr. v kolektívnom diele *Probleme der semantischen Analyse*, 1977). Z inej strany skúma otázku S. D. Kacnelson (1972), ktorý osvetlil vzťah LV k obsahovému pojmu (k obsahu slova). Do obsahu slova patria aj spoznané gnozeologicko-logické prvky, ktoré nevošli do LV (porov. aj *Probleme der semantischen Analyse*, 1977, s. 123; Blanár, 1984, s. 21—22, 24—30). O podobné východiská sa opiera Ufimcevovej teória znakového významu slova (1977, 1986). Pre typ znakového významu A. A. Ufimcevová pokladá za rozhodujúce kombinácie troch komponentov v logicko-predmetovom obsahu slova: 1. pojmový príznak, signifikát, 2. denotát, výsledok zmyslového chápania označeného, 3. referent, konkrétny reálny predmet. Pre konkrétne triedy mien je denotačný a signifikačný významový komponent vo vzťahu rozsahu (extenzie) a obsahu (intenzie). V semiologických triedach substantív odôvodnene zaradila na samý začiatok konkrétnych substantív s čisto denotačným významom nomenklatúry a terminologickej názvy (ich obsah vychádza zo vzťahov v pomenovanej skutočnosti); druhým pólom s čisto signifikačným významom sú vedecké pojmy (denotát neexistuje). Lexikálny význam sa člení na štruktúry sémantických príznakov pri semiologických triedach, ktoré sa vyznačujú prítomnosťou denotačno-signifikačného a signifikačno-denotačného príznaku. Tento prístup pokladáme za odôvodnený, lebo napr. dáva možnosť vysvetľovať deriváciu druhotných LV sémantizáciou mimojazykových, obsahových prvkov z kognitívnej potencie slova. Pozornosť zasluhuje typológia LV opierajúca sa o naznačené východiská (porov. napr. Nikitin, 1974 a i.).

3.2. Povaha sémantických príznakov, ich rozsah, klasifikácia a skladba. — Sémantické príznaky sú prvky LV, ktoré v lexikálno-sémantickom systéme majú dištinktívnu platnosť. V seméme daného jazyka vytvárajú štruktúrne a hierarchické celky, spájajú sa podľa logických zákonov skladby (semotaktiky). Súbor dištinkatívnych prvkov semémy má byť dostatočným a nevyhnutným na odlišenie jednej lexie od všetkých ostatných jednotiek v lexikálno-sémantickom systéme alebo v sémantickom poli. Sémantické príznaky sú súčasne jednotkami sémantického opisu (*Probleme der semantischen Analyse*, 1977, s. 126; Tokarski, 1987, s. 43 — tu sa doterajšie osvetlenie povahy sémantických príznakov hodnotí skepticky). Zatiaľ chýba vyčerpávajúci súbor sémantických príznakov a aj pokusy o ich typológiu sú len predbežné (pokús o typológiu 129 príznakov, získaných zo 45 diel rozličného bádateľského zamerania, publikovali W. Lorenz a G. Wotjak, 1977; porov. aj Blanár, 1983). Nakrátko poukážeme na niektoré jestvujúce problémy. Vzhľadom na stupeň abstrakcie sa príznaky obyčajne delia na kategoriálne, resp. aj subkategoriálne, generické ale-

bo identifikačné, špecifikačné alebo konkrétne-lexikálne. Zdá sa, že analýza širokého materiálu trojstupňovú klasifikáciu prehľbí; napr. pri rozbere slovenských prísloviiek komponentovou analýzou uplatnil J. Šikra (1987) širšie triedenie: rozoznáva integračné, klasifikačné, identifikačné, špecifikačné a diferenčné sémy. Je však otázne, či sa dá podať uzavretý súbor sémantických príznakov. Pri polysémických slovách majú často diferenčnú platnosť špecifikačné príznaky, ale na najnižšej abstrakčnej rovine sa individuálne príznaky stretávajú s logicko-predmetovými obsahovými prvkami, ktoré vytvárajú kognitívne jadro slov s čisto denotačným významovým komponentom; sem patrí rozsiahla lexikálna vrstva nomenklatúr a terminologických názvov. Ak dodáme, že nie je vždy ľahké určiť pevnú hranicu medzi vrstvou slov s čisto denotačným a denotačno-designačným významom, pochopíme ťažkosti pri zostavovaní vyčerpávajúceho súboru sémantických príznakov. Pri lexikologickom a lexikografickom opise slovného významu je však dôležitejšie nájsť čisto jazykové ukazovatele umožňujúce vyčleniť jednotlivé semémy; medzi tieto ukazovatele často patrí aj špecifikačná séma.

Sémantická analýza vychádza z paradigmatických a syntagmatických vzťahov danej lexikálnej jednotky. Rozborom kontextových použití sa zisťujú aj netypické použitia slova v rozličných významových odtienkoch a obligatórne i potenciálne valenčné pozície slova. Ak si všimame polysémickú významovú stavbu a jej štruktúraciu, ukazuje sa, že pri rovnakej valencii možno vyčleniť ďalšie semémy vzhľadom na obsadenie valenčných pozícií odlišnými sémantickými triedami participantov (porov. príklady z rukopisu HSSJ — odtiaľ aj súbor používaných skratiek historických prameňov):

podchytiť

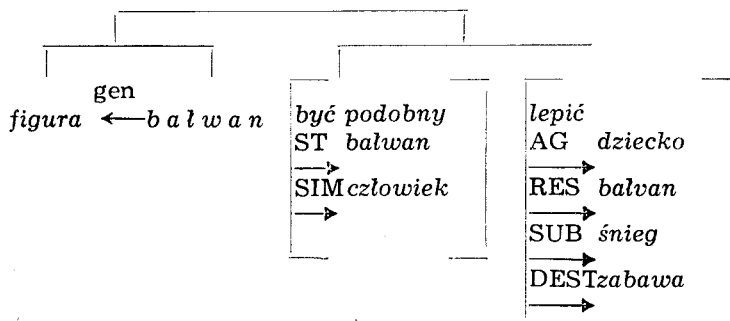
1. čo chytiť, schytiť niečo (HI, 18. st)
2. čo *komu* (odspodu) zachytiť (DOBRAŠOV, 1643)
3. *koho v čom, s čím* pristihnúť niekoho pri niečom (MV, 1676)

opakovať

1. čo (*rovnaké slová*) znova, opätovne hovoriť (TC, 1631)
2. čo (*rovnakú učebnú látku*) opätovne preberať (KoB, 1666)
3. čo (*rovnakú činnosť*) znova, viackrát robiť (MOŠOVCE, 1643)

Analýzou širšieho materiálu bude treba ukázať, aké vzdialené/blízke musia byť sémantické triedy participantov, aby sa mohli/nemohli vyčleniť samostatné semémy. Pre segmentáciu LV je cenná podrobná klasifikácia valencií, ktorú vypracovala moderná semaziológia; porov. spôsob zápisu: *v y r á b a ť* REZULTÁT *topánky* (: *obuvník*). Význam substantívnych lexikálnych jednotiek sa opisuje vzhľadom na dištingtívne príznaky (v ur-

čítom syntaktickom usporiadaní) a súčasne vzhľadom na predikátovo-argumentové výrazy. Uveďme príklad opisu LV substantíva *balwan* „snehuliak“ z novej práce R. Tokarského (1987, s. 77):

Požiadavka dôkladnej analýzy syntakticko-sémantických vzťahov medzi predikátom a jeho argumentmi sa stretá s ťažkosťami v historickej lexicológii a lexikografii, pretože historický materiál je nerovnomerný a viac-menej sporadický a na potrebné transformácie, resp. dopĺňanie nám chýba historické jazykové vedomie.

3.3. Pri členení slovného významu predovšetkým v polysémických štruktúrach možno využiť myšlienky týkajúce sa mechanizmu významovej zmeny (videného z diachronického hľadiska a typológie lexikálnych významov, ktoré sme formulovali v príspevku prednesenom na 14. medzinárodnom lingvistickom kongrese v Berlíne (Blanár, 1987). Na tomto mieste iba toľko: o novú semému ide vtedy, keď sa táto seméma odlišuje od základovej semémy štruktúrou sémantických príznakov. Rozoznávame dva základné druhy významových zmien: modifikácia významu zmenou diferenčných príznakov ($A \rightarrow Ab$, $Ab \rightarrow A$, $Ab \rightarrow Ac$) a zmena významového jadra vnútornou prestavbou generických a diferenčných príznakov; najčastejším, ale nie jediným prípadom je metaforická a metonymická sémantická derivácia. (Trochu zjednodušujúci pohľad na druhotné významy nájdeme u A. A. Ufimcevoj — 1986, s. 15 a i.) Pri vypracúvaní typológie lexikálnych významov analyzujeme najprv LV slova ako znaku prvotného označovania a potom druhotného označovania (tu si všimame LV vzhľadom na kontextovú a lexikálnu spájateľnosť). V charakteristikách LV sa zhodnocuje využitie významu v texte (prevládajúca významová zložka, postavenie vo významovej štruktúre a frekvencia významového typu). Určovanie všetkých uvádzaných zložiek kladie vysoké nároky na heuristickú stránku práce, no poukazom na existujúce významové typy sa prehľbuje poznanie významovej stavby slova, čo v posledných dôsledkoch pomáha pri jej

detailnejšej segmentácii. Významová stavba bohatšie členených významových štruktúr sa obyčajne derivuje z niekoľkých významových uzlov. (Poznámka. Bude potrebné presnejšie vymedziť pojem významové jadro, a to najmä so zreteľom na čisto denotačné semiologické útvary.)

4. Lexikografický opis slovného významu a slovníkové heslo. — V novej teórii lexikografie badáme úsilie tlačiť vnútorné napätie medzi kontinuálnou povahou lexikálno-sémantických javov a ich opisom ako diskretných javov v lexikografických prácach (Blanár, 1984, s. 108) domýšľaním problematiky metajazyka lexikografie (1) i netradičným poňatím slovníkovej state (2).

4.1. Najlepším preverením metód sémantickej analýzy je systematický opis slovnej zásoby v lexikografickom diele, ale lexikografická teória a prax pomáha ďalej rozvíjať teóriu slovnej zásoby. Vzťah lexikológie a lexikografie je teda vzájomný (Filipec, 1985, s. 13—14).

Medzi novšie metódy sémantickej analýzy, ktoré prinášajú veľa nových podnetov, hoci ešte nie sú exaktnejšie sformulované, patrí metóda určenia lexikálneho významu definíciou (porov. Ufimceva, 1986, s. 14 n.). Bola nastolená otázka, či sa v slovníku podáva vlastný lexikálny význam, alebo sa definíciou podáva logicko-predmetový obsah, ktorý tvorí mimojazykový základ lexikálneho významu autosémantických slov, alebo či slovníkový opis je len opisom predmetu, javu vonkajšej skutočnosti. J. N. Karaulov, M. N. Nikitin a A. A. Ufimcevová sa zhodujú v názore, že slovníkový výklad slova nie je totožný s jeho významom. Slovníkové výklady určujú, vlastne identifikujú iba logicko-predmetový obsah plnovýznamovej lexikálnej jednotky. Jednou z troch zložiek v sémantike definície, ako pripomína J. N. Karaulov (1981, s. 290), je logicko-sémantická zložka, odrážajúca vzťahy medzi predmetmi reálneho sveta, ktoré sa slovami obsiahnutými v definícii označujú. Typy slovníkových definícií majú pevné logické základy, ktoré sú vlastné logike ľudského myslenia: je to určenie cez genus proximum a differentia specifica. Osobitnú pozornosť zasluhujú práce J. N. Karaulova (1981), ktorý systematicky rozpracúva zásady ideografických slovníkov a metajazyka lexikografického opisu. Teoretickým základom Karaulovej koncepcie je „syntéza teórie sémantického poľa s princípmi onomaziologického prístupu k výskumu lexiky“ (Karaulov, 1976, s. 3; porov. aj Ufimceva, 1986, s. 17—24).

Pri výklade a slovníkovom spracovaní LV sa často pracuje s pojmom parafrázy. Parafráza vzniká rozložením lexémy/semémy na komplexnejšiu syntakticko-sémantickú jednotku, v ktorej sa jednotlivé príznaky vyjadrujú samostatnými slovami. Požiadavkám lexikografie zodpovedá tzv. diskurzívna definícia, ktorá sa zakladá len na istom výbere sémantických príznakov (Probleme der semantischen Analyse, 1977; Blanár, 1984). Kým

pri metóde určovania LV definíciou sa vychádza z logicko-predmetového obsahu, ktorý je mimojazykovým základom LV (a dá sa uplatniť pri všetkých autosémantických slovách, čo je jej prednosťou), výklad významu parafrázou vychádza zo štruktúry semémy a dá sa uplatniť pri slovách s denotačno-designačnými a designačno-denotačnými príznakmi; pri nomenklatúrach a terminologických názvoch sa aj pri tomto metodickom prístupe charakteristika významu zameriava na postihnutie obsahového pojmu, pri vedeckých pojmoch sa vymedzuje obsah slova vedeckou definíciou. Citovaný teoretický základ Karaulovej koncepcie svedčí, že tieto dve metódy slovníkovej definície významu sú svojím teoretickým východiskom pomerne blízke.

4.2. Výber slov, spôsob a hĺbka podávania sémantiky slova a vôbec celá stavba heslovej state závisia od typu a cieľa slovníka. Pokiaľ ide o poňatie slovníka (a s tým súvisí výber mnohých lexikografických postupov), začína sa čoraz výraznejšie uplatňovať nová lexikologická teória. Hľadajú sa cesty, ako pomocou slovníka odhaľovať systémové spojenia slov. Keď sa má ukázať postavenie slova v mikrosystéme, resp. v celej slovnej zásobe, t. j. keď sa semaziologický opis rozširuje o onomaziologický aspekt, v jednom slovníkovom diele sa spája typ výkladového, ideografického a synonymického slovníka. Na takéto nové, podnetné poňatie upozornil nedávno v súvislosti s posledným prepracovaným vydaním deväťzväzkového francúzskeho výkladového slovníka *Le grand Robert* (red. A. Rey, Paríž, 1985) V. G. Gak (1987). Ďalšou prednosťou nového francúzskeho slovníka je dôkladne prepracovaná sémantická hierarchizácia, podávanie lexikálnych významov v ich historickej perspektíve, bohatá dokumentácia života slova v jazyku a v reči (používajú sa tri súbory kvalifikátorov). Pomocou príkladov a citátov sa široko ilustrujú valenčné vzťahy a sémantické typy týchto vzťahov (pri každom sémantickom type sa uvádza synonymum). Citátmi sa dokladajú rozličné prípady spájateľnosti. Mimojazykové (encyklopedické) informácie sa podávajú v bohato doložených slovných spojeniach. Slovník teda rozširuje naše znalosti o svete cez dejiny slov a pojmov. Možno vypracovať algoritmus spracovania slova v slovníku, ktorý by podával široký okruh používania slova v slovníku a týmto opisom súčasne široké mimolingvistické informácie (Gak, 1987).

4.3. Dôsledky pre lexikografickú prax: slovanské historické slovníky a HSSJ. — Lexikografická prax len postupne využíva nové teoretické výboje. Novátorské poňatie prepracovaného vydania francúzskeho výkladového slovníka *Le grand Robert* (1985) nemá v slovanskej lexikografii obdobu. Niektoré podobné ciele sledovala pôvodná koncepcia veľkého slovenského historického slovníka, realizovaná v ukážkovom elaboráte (Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia, 1973), napr. dôsledné

začleňovanie heslového slova do synonymných a derivačných radov, hodnotenie nedomácich slov podľa stupňa zdomácnenia, predĺženie vývinovej perspektívy heslového slova v poznámkovom aparáte. Poukazy na extenzionálne vzťahy heslového slova nájdeme aj v Slovníku poľštiny 16. stor. a sčasti v Staročeskom slovníku. Vrcholným dielom slovanskej historickej lexikografie svojim lexikologickým poňatím a lexikografickým spracovaním je Staročeský slovník (1978). K podnetným lexikografickým postupom, ktorými sa v slovníku riešia základné lexikologické otázky, patrí spôsob vydeľovania jednotlivých semém v polysémickom heslovom slove. Dôležitým formálnym kritériom pri členení významovej stavby slovies, deverbatívnych podstatných a prídavných mien sú valenčné pozície a ich obsadenie sémantickými triedami participantov. Pri mnohých polysémických plnovýznamových slovách je signalizátorom osobitnej semémy iba spájateľnosť s istou významovou triedou aktantov. V Staročeskom slovníku sa dôsledne uvádzajú obligatórne a potenciálne valenčné pozície a sémantizáciou sa poukazuje na lexikálnu a sémantickú spájateľnosť, napr. (č. 10):

- o c h o t n ý* 1. [o osobe, jej chovaní ap.] (komu, ku komu) *privetivý, láskavý* (k niekomu), *priateľsky naklonený* (niekomu); [o reči] *privetivý, milý*: ...
 2. (komu, s kým) *dôverný* (s niekým), *dôverne blízky* (niekomu); [o rozhovore] *intímny, neurčený pre verejnosť*: ...
 3. [o človeku] (k čomu [výkonu]) *ochotný, prejavujúci ochotu*; bez predm. *úslužný, rád vyhovujúci*: ...
o k o j i t i 1. koho/čo [rozhnevaného, smutného ap.] (čím, ojed. v čom [žiadúcim]), *upokojil, uchlácholiť*: ...
 2. čo [žiaľ ap.] *utíšiť, uchlácholiť, zmierniť*: ...

Podobné lexikografické postupy nie sú, pravdaže, ojedinelé. Podobne ako v Staročeskom slovníku sa dôsledne uvádza valencia a sémantizácia aj vo veľkom maďarskom výkladovom slovníku (A magyar nyelv értelmészótára, 1959—1962). V novom nemeckom dvojzväzkovom príručnom slovníku (Kempcke, 1984) sa taktiež uvádza valencia a sémantizácia; vychádza sa z poukazu na typické významové okruhy aktantov, resp. z charakteristiky významových okruhov (podanej typickými spojeniami alebo jadrovými konštrukciami) a potom nasleduje výklad významu ako zovšeobecnenie gramatickej a lexikálno-sémantickej spájateľnosti. Aj vo štvorzväzkovom Slovníku spisovného jazyka českého (SSJČ, 1960—1971) sa uvádzajú valencie a nie sú zriedkavé poukazy na lexikálno-sémantickú spájateľnosť. O tieto formálne ukazovatele sa opiera členenie polysémických plnovýznamových slov v Príručnom slovníku jazyka českého (1935—1957), naproti tomu v šesťzväzkovom výkladovom Slovníku slovenského jazyka (SSJ,

1959—1968) sa prejavuje tendencia včleniť sémantizáciu do parafrázy slovného významu; explicitne uvádzaná sémantizácia sa používa zriedkavejšie. So zakomponovaním sémantizácie do vymedzenia slovného významu sa stretáme i v Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ, 1987), ale tento lexikografický postup sa natoľko nevyužíva, pretože o niečo častejšia je explicitná sémantizácia, porov. napr.:

žehliť: ... upravovať ... *tkaninu, šaty al. bielizeň* (SSJ, 5)
vyrovnávať (*text. výrobky*) teplou žehličkou, hladíť (KSSJ)

V Slovníku spisovnej češtiny pro školu a veřejnost (SSČ, 1978) — a podobne napr. v maďarskom príručnom slovníku (1972) — je častejšia sémantizácia ako v KSSJ, resp. aj v SSJ. Pre spomenuté slovníky sú príznačné takéto výklady významu heslového slova (napr. *p y s k*):

- SSJČ: 1. ob. (*u člověka*) ret
2. (*u živočichů*) pohyblivá část tlamy kryjící vpředu čelist
- SSČ: 1. hovor. ret
2. (*u zvířat*) pohyblivá část tlamy kryjící vpředu čelist
- SSJ: 1. huba, tlama, papuľa, rypák *u zvierat*
2. hovor. expr. *ľudské ústa, pery*
- KSSJ: 1. predná časť papule
2. hovor. expr. *ľudské ústa, pery*.

Do takto sa vytvárajúcej lexikografickej praxe na Slovensku zasiahol Veľký rusko-slovenský slovník (VRSS) a Veľký slovensko-ruský slovník (VRSR). Pretože spájateľnosť s istými významovými triedami aktantov pri jazykovej konfrontácii s ruskou slovnou zásobou predstavuje zásadne dôležitého významotvorného činiteľa, explicitne uvádzaná sémantizácia tvorí neodmysliteľnú súčasť prekladového významu v týchto slovníkoch, porov.:

- u p a r i v a t s i a* 1. (*o kapuste, tekvici ap.*) pariť sa; dusiť sa;
2. (*o koži pri výrobe*) odparovať sa, pariť sa;
3. (*o roztoku, rôsole*) odparovať sa;
4. ľud. (*o koňoch ap.*) sparovať sa, štváť sa (VRSS, 5, 1970, s. 294).

Pravda, sémantizácia má v prekladových slovníkoch osobitné miesto. Polysémické slová sa významovou stavbou ani v príbuzných jazykoch často neprekrývajú. Pri heslových slovách východiskového jazyka treba v poliach presahu v cieľovom jazyku pridávať k základnému ekvivalentu ďalšie ekvivalenty; pretože tieto ekvivalenty môžu byť takisto polysémické, ich obsah, resp. rozsah sa musí sémantizáciou obmedziť.

Pri vytváraní koncepcie HSSJ ako slovníka stredného typu sa zjednodu-

šili viaceré lexikografické postupy. Uvádzanie rekcie v HSSJ — o valenčných pozíciách sa neuvažovalo — sa obmedzilo na prípady odlišné od dnešného spisovného jazyka. Situácia je však zložitejšia, pretože mnohé lexikálne jednotky spracúvané v HSSJ majú v dnešnom jazyku odlišné postavenie (z pragmatického a štylistického hľadiska). Neraz majú odlišnú valenciu len niektoré zo semém polysémického heslového slova; treba tu porovnávať s dnešným stavom jednotlivé lexie alebo celú polysémickú štruktúru? Aké informácie sa podávajú cudziemu čitateľovi, keď sa pri obmedzenom počte dokladov nepodari všetky valenčné typy doložiť?

Pretože posuny v obsadení valenčných pozícií istými sémantickými triedami aktantov signalizujú štylistické, príp. aj sémantické zmeny slova, poukazy na lexikálno-sémantickú spájanosť treba v HSSJ dôslednejšie využívať. Vzhľadom na pokročilé práce na HSSJ sa žiada ustáliť prípady, v ktorých by sa tento lexikografický postup nemal obísť. Ide najmä o takéto prípady:

a) polysémické slovo s rovnakou valenciou:

o p a r í ť dk 1. čo (telo) poraniť, popáliť horúcou tekutinou, obariť PL 1787
2. čo (hydinu, domáce zviera) poliať vriacou vodou kvôli odstráneniu peria al. štetín, obariť KS 1763

b) úzko špecifikovaný lexikálny význam monosémického slova:

p o r t í r o v a n ý príd (o odeve) lemovaný, obrúbený Kur 18. st.
o b m y ť dk 3. čo (hriech, vinu) zmyť, zmazať, odstrániť RL 1571

c) rozlíšenie 2 významov sa opiera o spájanie s 2 významovými okruhmi participantov:

p á l č i v ý, p á l č l i v ý príd 1. kt. spaľuje, páli 1564
2. (o jedle) štipľavý Kal 18. st.
3. (o chorobe) spôsobený zápalom, horúčkou KoB 1666

Hoci sa v slovníkoch sémantizácia dáva obyčajne pred výklad významu (porov. uvedené príklady), možno uplatniť aj taký postup, že sa do výkladu významu včlení poukaz na sémantickú triedu aktantov, porov. obidva postupy:

o p á l e n ý 1. (plameňom) spálený na povrchu, obhorený
3. čím (úrazom) poškodený, spálený
1. spálený plameňom na povrchu, obhorený
3. poškodený úrazom, spálený

d) ak to doložený historický materiál dovolí, možno širšiu sémantickú triedu aktantov zovšeobecniť hyperonymickým pojmom (napr. ovocie, domáce zvieratá, odev, duševné vlastnosti).

V zásade by sa valencia mala uvádzať tam, kde odlišná valencia je formálnym ukazovateľom novej semémy. Ak sa pri rovnakej valencii vyčleňujú ďalšie semémy, formálnou oporou významovej segmentácie býva odlišná lexikálno-sémantická spájateľnosť; aj tu je na mieste sémantizáciu uvádzať. Najmenšiu pochybnosť vzbudzuje uvádzanie sémantizácie v prípadoch, keď je lexikálno-sémantická spájateľnosť heslového slova obmedzená na minimálne množstvo aktantov (veľmi úzky rozsah slovného významu). Ostáva vyriešiť otázku, či je/nie je iba vecou lexikografického postupu explicitné uvádzanie sémantizácie, príp. jej včlenenie do parafrázy lexikálneho významu.

Lexikológia a lexikografia sa k týmto základným otázkam vracajú a budú vracieť. Takéto návraty však nie sú návratmi v kruhu, ale v špirále.

Literatúra

- BENVENISTE, E.: Sémologie de la langue. *Semiotica*, 1, 1969, s. 134—138.
- BLANAR, V.: Lexikálno-sémantická problematika historického slovníka. In: *Jazykovedné štúdie*, 17. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1982, s. 25—38.
- BLANAR, V.: K povahe a typológii sémantických príznakov. *Jazykovedný časopis*, 34, 1983, s. 108—116.
- BLANAR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 216 s.
- BLANAR, V.: Leksikologija leksikografii. *Voprosy jazykoznanija*, 1985, č. 3, s. 77—82.
- BLANAR, V.: Významová zmena z diachornického a typologického hľadiska. *Slovenská reč*, 52, 1987, s. 238—246.
- FILIPEC, J. — ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985. 281 s.
- GAK, U. K.: Lingvističeskije slovari i ekstralingvističeskaja informacija (v sviazi s vychodom v svet vtorogo izdaniija slovaria „Bošoj Rober“). *Voprosy jazykoznanija*, 1987, č. 2, s. 2—16.
- KACNELSON, S. D.: Tipologija jazyka i rečovoje myšlenije. Leningrad, Nauka 1972. 215 s.
- KARAULOV, J. N.: Lingvističeskoje konstruirovanije i teaurus literaturnogo jazyka. Moskva, Nauka 1981. 290 s.
- KARCEVSKIJ, S.: Du dualisme asymétrique de signe linguistique. In: *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 1. Praha 1929, s. 88—93.
- LORENZ, W. — WOTJAK, G.: Zum Verhältnis von Abbild und Bedeutung. Überlegungen im Grenzbereich zwischen Erkenntnistheorie und Semantik. Berlin, Akademie-Verlag 1977. 520 s.
- NIKITIN, M. V.: Leksičenskoje značenijs v slove i slovosočetaanii. Vladimir, Vladimírskij gosudarstvennyj pedagogičeskij institut 1974, s. 6.
- Probleme der semantischen Analyse. *Studia grammatica*, 15. Berlin, Akademie-Verlag 1977. 405 s.
- STEPANOV, J. S.: O predposylkach lingvističeskoj teorii značenijs. *Voprosy jazykoznanija*, 1964, č. 5, s. 66—74.
- STEPANOV, J. S.: Semiotika. Moskva, Nauka 1971. 165 s.
- STEPANOV, J. S.: Nominacija, semantika, semiologija (vidy semantičeskich opredelenij v sovremennoj leksikologii). In: *Jazykovaja nominacija. Obščije voprosy*. Red. B. A. Serebrennikov, A. A. Ufimceva. Moskva, Nauka 1977, 356 s.
- ŠIKRA, J.: Sémantika slovenských prísloviok. [Kandidátska dizertácia.] Bratislava 1987. 292 s. *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV*.

TOKARSKI, R.: Znaczenie słowa i jego modyfikacje w tekście. Lublin, Uniwersitet Marii Curie-Skłodowskiej 1987, 233 s.
UFIMCEVA, A. A.: Leksičeskoje značenie. Moskva, Nauka 1986. 240 s.

Pramene

- A magyar nyelv értelmező szótára. 7 zv. Red. Bárczi G. a kol. Budapest, Akadémiai kiadó 1959—1962.
Kempcke, G. a kol.: Handvörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. 2 zv. Berlin. Akademie-Verlag 1984.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987 (KSSJ).
Magyar értelmező kéziszótár. Red. Juhász J. a kol. Budapest, Akadémiai kiadó 1972.
Příruční slovník jazyka českého. 8 zv. Red. B. Havránek. Praha, Československá akademie věd 1935—1957.
Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia. Ukážkový zôšit. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973.
Słownik polszczyzny XVI. wieku. Red. S. Bak a kol. Wrocław — Warszawa — Kraków. Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1966 a ďal.
Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968 (SSJ).
Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filippec a F. Daneš. Praha, Academia 1978 (SSČ).
Slovník spisovného jazyka českého. 4 zv. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1971 (SSJČ).
Staročeský slovník. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1969 a ďal. (Stč. sl.).
Velký rusko-slovenský slovník. 5 zv. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960—1970 (VRSS).
Velký slovensko-ruský slovník. 3 zv. Bratislava, Veda 1979—1986 (VSRS).

Juraj Dolník

ANTONYMÁ Z LOGICKÉHO A LINGVISTICKÉHO HĽADISKA

„Napriek tomu, že antonymia je jednou zo základných sémantických kategórií, nevenovala sa jej doteraz v slovenskej jazykovednej literatúre sústavnejšia pozornosť“, píše M. Pisárčiková v zborníku Jazykovedné štúdie XV (1980, s. 213). Naozaj, doteraz nemáme prehľadnú štúdiu o základných otázkach lexikálnej antonymie, a tak neprekvapuje, že v staršej aj novšej vysokoškolskej učebnici o lexikológii nachádzame veľmi skromné informácie o tomto jave. Popri staršej štúdii J. Matejčíka (1969) o lingvisticko-logickej stránke antoným jestvuje len čiastková štúdia M. Pisárčikovej (1974) o prefixálnych antonymách so záporovou časticou *ne-*. Kladieme si za úlohu prispieť k zaplneniu tejto medzery v slovenskej lexiko-logickej literatúre. O splnenie tejto úlohy sa pokúsime tak, že uvedieme najdôležitejšie otázky antonymie a podáme ich rozbor s diskusným zámerom.

Základné určujúce vlastnosti antoným sa vymedzujú z logického a lingvistického hľadiska. Z povahy javu vyplýva, že v definíciách a základných sémantických klasifikáciách antoným sú explicitne alebo implicitne prítomné logické pojmy vzťahujúce sa na objekty, ktoré sa v psychike odrážajú v kontrastnom vzťahu. V tých prácach, v ktorých sú explicitne prítomné logické pojmy, stretávame sa s užším a širším poňatím antonymie. V užšom poňatí sa antonymné dvojice vzťahujú na pojmy, ktoré sú kontrárne protikladné (v užšom zmysle). Vo vzťahu kontrárnej protikladnosti sú druhové pojmy, ktoré nevyčerpávajú celý objem nadradeného rodového pojmu (napr. *zelený* — *žltý* v objeme rodového pojmu *farby*); kontrárne pojmy v užšom zmysle sú krajné druhové pojmy triedy pojmov usporiadaných z istého hľadiska. Pojmy v tomto vzťahu sú usporiadané podľa miery výskytu istého príznaku čiže na základe porovnávania miery prítomnosti istého príznaku v istých objektoch. Podľa tohto poňatia antonymá sa zakladajú na explicitnej alebo implicitnej gradácii (Lyons, 1978, s. 488—493; východiskom je tu pojem gradácie, ako ho vypracoval v známej štúdii E. Sapir, 1985; gradácia sa rovná usporiadaniu v súlade s istou škálou). V tomto zmysle chápe antonymá M. Pisárčiková (1974, s. 185): „O pravej antonymii možno hovoriť vtedy, keď dvojice slov vyjadrujú protikladnosť, dve krajné hodnoty istého radu, medzi ktorými jestvuje ešte stredná hodnota“. Ak sa pracuje aj s pojmom opozície, antonymá sú krajné členy triedy jednotiek v graduálnej opozícii v zmysle výkladu Trubecského (porov. Lvov, 1984, s. 15).

V širšom poňatí sa antonymá vzťahujú nielen na pojmy, ktoré sú kontrárne protikladné v užšom zmysle, ale aj na pojmy vo vzťahu kontradiktorickej, vektorovej a konverznej protikladnosti (kontradiktorický protiklad je vzťahom komplementárnosti a odlišuje sa od čisto kontradiktorického vzťahu čiže protirečivosti). Opierajúc sa o tieto pojmy L. A. Novikov (1973, s. 236—238) roztriedil antonymá na tieto skupiny:

1. antonymá vyjadrujúce graduálnu protikladnosť a protiklad koordináčnych pojmov (logickým podkladom je kontrárna protikladnosť), napr. *mladý* — *starý*, *východ* — *západ*;

2. antonymá vyjadrujúce protikladne orientované deje alebo vlastnosti (zakladajú sa na vektorovej protikladnosti), napr. *vchádzať* — *vychádzať*, *fašistický* — *antifašistický*;

3. antonymá vyjadrujúce negraduálnu protikladnosť (logický podklad tvorí kontradiktorická protikladnosť čiže komplementárnosť), napr. *ženatý* — *slobodný*, *logický* — *alogický*;

4. antonymá vyjadrujúce konverznú protikladnosť, napr. *vyhrať* — *prehrať*, *príčina* — *následok*. (Túto skupinu považuje L. A. Novikov za odvodenú z predchádzajúcich skupín, lebo tieto antonymá vznikajú použitím

slov s konverznou vlastnosťou; napr. dvojica slov *vyhrať* — *prehrať* predstavuje vektorové antonymá vo vzťahu k tej istej osobe: *X* najprv vyhral zápas, ale potom prehral; protiklad v prípade *X vyháva nad Y-om* a *Y prehráva s X-om* však predstavuje konverznú antonymiu.)

So širším poňatím antonymie sa stretávame v Štylistike od J. Mistrika (1985, s. 121—127) a v Českej lexikológii (Filipec — Čermák, 1985, s. 129—132). V Českej lexikológii klasifikácia antoným sa zakladá na postupnom binárnom členení pojmu protikladu: neostrý (nekontrastné, nepolárne antonymá, napr. *nemladý* — *nestarý*) — ostrý, ostrý protiklad sa delí na komplementárny (*muž* — *žena*, *život* — *smrť*) a polárny a polárny protiklad zahŕňa graduálnosť a vektorovosť; konverzívnosť a enantiosémia sa považujú za podtypy antonymie. Klasifikácia antoným podľa tohto binárneho členenia pojmu protikladu dobre znázorňuje základnú problematiku antonymie, a to explicitné určenie tohto pojmu. Pojem protikladu je tu vymedzený extenzionálne, udaním tried slov, ktoré sa vzťahujú na objekty tvoriace rozsah tohto pojmu, ale klasifikácia sa nezakladá na jeho presnom intenzionálnom určení. Pri triedení sa krížia nerovnorodé kritériá, v dôsledku čoho nie je jasné, prečo vektorové antonymá tvoria podskupinu polárnych antoným, a explicitne sa nezdôvodňuje tvrdenie, že konverzné dvojice sú podtypom antonymie. Kým delenie ostrého protikladu na komplementárny a polárny má jasný logicko-pojmový základ (kritérium delenia spočíva v tom, že dva druhové pojmy vyčerpávajú alebo nevyčerpávajú rozsah nadradeného rodového pojmu), pri členení polárneho protikladu sa uplatňuje logicko-pojmové kritérium spolu s kritériom určeným vlastnosťou denotátu (graduálnym antonymám zodpovedajú druhové pojmy, ktoré nevyčerpávajú rozsah rodového pojmu, a preto je medzi nimi stredný člen; vektorové antonymá sú polárne preto, lebo označujú protikladný smer). Konverznosť sa určuje zasa na inom základe, jej základná vlastnosť sa vidí v logickej implikácii: *X predal Y-ovi Z = Y kúpil od X-a Z*, ako aj v tom, že ide o „významový vzťah dvou opozičných pojmenovacích jednotiek viděný obráceně“ (Filipec — Čermák, 1985, s. 132). Priradenie konverznosti k antonymii na základe tohto určenia a bez explicitného udania obsahu pojmu „protiklad“ je značne intuitívne.

Ak chceme určiť antonymiu z logického hľadiska, musíme nájsť invariantný príznak antoným ako ich logický základ. V súlade s doterajšími poznatkami zo skúmania antonymie tento invariantný príznak treba hľadať vo vzťahu medzi druhovými pojmi vzhľadom na rodový pojem, vo vzťahu logickej implikácie medzi výrokmi obsahujúcimi protikladné pojmy a v logickej negácii spojenej s prvými dvoma vzťahmi. Už sme naznačili, že východiskom určenia logického základu antonymie je vzťah kontrárnosti v užšom zmysle a vzťah kontradiktorickej protikladnosti (komple-

mentárnosti) medzi súradnými pojmami. Vývin skúmania antonymie prebiehal tak, že zo začiatku sa antonymia obmedzila na dvojice slov spočívajúcich na kontrárnom vzťahu v užšom zmysle (z dnešného hľadiska ide o užšie poňatie antonymie) a až neskôr sa logický základ antonymného vzťahu rozšíril o komplementárnosť. Toto rozšírenie je oprávnené, lebo tak dvojicu pojmov *vysoký* — *nízky* (kontrárny protiklad), ako aj pojmový pár *ženatý* — *slobodný* (komplementárnosť) chápeme ako kontrasty, protiklady. Je zrejmé, že obmedzenie pojmu kontrastu na krajné členy kontrárnych pojmov má psychologické zdôvodnenie: krajné členy sa od seba najvýraznejšie odlišujú. Niet pochýb o tom, že z psychologického hľadiska vznik kontrastného vnemu je spätý s porovnávaním viacčlennej triedy objektov na základe istého príznaku a so zistením, že tento príznak je prítomný v objektoch v odlišnej miere. Po zafixovaní kontrastných vnemov a ich spracovaní vo vedomí vo forme predstáv a pojmov porovnávanie objektov na základe odstupňovaného príznaku sa stáva druhotným javom a prvotný význam pre bežné myšlienkové operácie s týmito objektmi nadobúdajú kontrastné pojmy. Bežné myšlienkové operácie spojené s komunikáciou prvotne prebiehajú na základe dichotomického členenia triedy objektov prostredníctvom kontrastných pojmov. V aspekte logických vzťahov sa to prejavuje v silne pravdepodobnej implikácii formulovanej výrokovým vzťahom *Ak nie X, tak najpravdepodobnejšie protiklad k X*. Zápornú odpoveď s výrazom *nie* napr. na otázku, či je zadaná úloha ľahká, chápeme, že úloha je ťažká, ak sa odpoveď nedoplní tak, aby sme ju chápali inak.

Ukazuje sa, že logickým základom antonymie je binárne členenie rodového pojmu, t. j. vzťah komplementárnosti. To značí, že v antonymnom vzťahu sú dvojice slov vzťahujúce sa na pojmy spojené vlastnosťou, ktorá vymedzuje dvojčlenné pojmové pole. Komplementárny vzťah je logickým základom nielen „klasických“ komplementárnych antoným (1), ale aj vektorových (2) a graduálnych antoným (3). Znázorníme to na príkladoch (v úvodzovkách uvádzame spoločnú určujúcu vlastnosť dvojice pojmov):

1. *totožný* — *odlišný*: „určený množstvom spoločných príznakov“; *plnoletý* — *maloletý*: „určený vzťahom k veku dospelosti“; *vojna* — *mier*: „stav určitý vzťahom k ozbrojenému konfliktu“;

2. *vletieť* — *vyletiť*: „letieť v smere určenom uzavretým a neuzavretým priestorom“; *zlepiť* — *rozlepiť*: „činnosť určená vzťahom k zlepenosti“; *zväčšovať* — *zmenšovať*: „činnosť zameraná na zmenu veľkosti“;

3. *veľký* — *malý* (z hľadiska dĺžkovej miery): „vzťahujúci sa na rozmer nezodpovedajúci norme“; *starý* — *mladý*: „vzťahujúci sa na vek nezodpovedajúci priemeru; *minulý* — *budúci*: „vzťahujúci sa na čas nezodpovedajúci prítomnosti“.

Pri prvých dvoch skupinách nevzniká pochybnosť o komplementárnom logickom základe antonymie. Zreteľne sa ukazuje, že z logického hľadiska niet dôvodu, aby sme vektorové antonymá oddelili od komplementárnych a dokonca ich považovali za podskupinu polárnych antonym (porov. binárnu klasifikáciu v citovanej Českej lexikológii). Obidve skupiny tvoria komplementárne antonymá a ich diferenciácia má vecnovýznamový podklad. Pojmy, na ktoré sa vzťahujú graduálne antonymá (3. skupina), redukujú sa na komplementárny vzťah tým, že sa včlenia do dvojčlenného pojmového poľa vymedzeného vzhľadom na pojem, ktorý predstavuje stredný člen v graduálnom protiklade. Inak povedané, graduálny protiklad sa rozčlení na dva binárne protiklady, napr. pojmové pole určené príznakom „rozmer“ sa binárne rozdelí podľa príznaku „zodpovedajúci/nezodpovedajúci norme“, a tak sa získava dvojčlenné pojmové pole určené príznakom „rozmer nezodpovedajúci norme“, čiže rozčlenenie vyzerá takto:

	rozmer	
zodpovedajúci norme	nezodpovedajúci norme	menší ako norma
(stredný)	(veľký, malý)	(malý)
	väčší ako norma	
	(veľký)	

Najbližší rodový pojem pojmov *veľký* a *malý* je určený príznakom „rozmer nezodpovedajúci norme“. Výrok typu *X býva v tom veľkom dome, ale Y v tom malom dome na konci ulice* chápeme na pozadí najbližšieho rodového pojmu „domy s rozmerom nezodpovedajúcim norme“ (ide o domy, ktoré sa odlišujú od domu strednej veľkosti; obsah výroku chápeme na pozadí porovnávania). V rámci tohto rodového pojmu, podobne ako v prípade dvoch predchádzajúcich skupín, platí implikačný vzťah *Ak nie X, tak protiklad k X*. Vyššie sme hovorili o silne pravdepodobnej implikácii vzhľadom na to, že pri myšlienkových operáciách je druhotne prítomné aj odstupňovanie príznaku (vtedy sa vychádza z nadradeného rodového pojmu „rozmer“).

Vo vzťahu k logickému základu antonymie sa názory zhodujú v tom, že antonymia sa nemôže zakladať na vzťahu kontradiktorkosti čiže protirečivosti (ak sa definuje antonymia termínom protirečivosť, ako je to v Stylistike od J. Mistríka, alebo sa hovorí o kontradiktórnych antonymách, ako napr. v Českej lexikológii, ide len o terminologickú nejednotnosť). Zdôvodňuje sa to tým, že protirečivý člen vzťahu len neguje obsah druhého člena, takže nemá kladný obsah. V protirečivom vzťahu sú dvojice ako napr. *čítať — nečítať, slovenský — neslovenský, robotník — nerobotník* atď., pri ktorých záporné členy iba popierajú obsah kladných členov.

Komplementárny aj kontradiktórsky vzťah súvisí s binárnym členením

pojmového poľa. Rozdiel medzi nimi spočíva v tom, že komplementárny vzťah sa viaže na formálno-obsahové binárne členenie, kým kontradiktórickosť je spätá iba s formálnym binárnym členením. Formálne členenie spočíva v tom, že negáciou sa vyčlení podtrieda pojmov formálne zastupujúcich výraz, v ktorom je zafixovaná negačná operácia. Rozdiel medzi týmito druhmi binárneho členenia dobre vidíme z porovnania prijateľných a neprijateľných výrokov typu *X nie je malý, ale veľký; X nie je ostrý, ale tupý; X neotvoril okno, ale ho zatvoril; *X nie je slovenský, ale neslovenský; *X nie je robotník, ale nerobotník; *X nie je kov, ale nekov*. V neprijateľných výrokoch záporné výrazy len formálne (nie obsahovo) zastupujú výrazy vzťahujúce sa na záporne vymedzenú podtriedu pojmov. Pri formálnom binárnom členení z negácie kladného člena vyplýva len možné určenie kladného člena z vymedzenej podtriedy, porov. *X nie je Slovák, ale Čech (Maďar, Nemec atď.)*. Vidíme, že pri kontradiktórickom vzťahu záporný výraz sa nevzťahuje na rodový pojem záporne vymedzenej podtriedy pojmov, a preto ju nezastupuje formálno-obsahovo (zovšeobecňuje).

V tejto súvislosti sa rieši aj otázka prefixálnych antonym so záporovou predponou *ne-*. I. Němec (1969) delí lexikálny zápor na zápor bez kladného synonyma, ktorý vyjadruje len popieranie, a na zápor s kladným synonymom, ktorý vyjadruje kontrastný opak (čiže antonymickosť). Podľa toho napr. slová *nefajčiar, nečeský, neďaleko* z logického hľadiska sa vzťahujú na kontradiktórické pojmy, ale z jazykového hľadiska nepatria do jednej skupiny, lebo slová *nefajčiar, nečeský* nemajú formálne kladné synonymá a vyjadrujú len popieranie, kým k slovu *neďaleko* jestvuje synonymum *blízko* a vyjadruje kontrastný opak. V nadväznosti na tento poznatok si kladieme otázku, či máme do činenia s antonymami v prípadoch ako napr. *hovorí — nehovorí* (mlčať), *prestať — neprestať* (pokračovať), *zapamätať si — nezapamätať si* (zabudnúť), *vidieť — nevidieť* (byť slepý), *počuť — nepočuť* (byť hluchý), *žiť — nežiť* (byť mŕtvy) a pod. Treba zistiť, či výrazy v zátvorke sú synonymné so zápornými slovesami (v Malom synonymickom slovníku od M. Pisárčikovej — Š. Michalusa sa napr. slová *nezapamätať si* a *zabudnúť* uvádzajú ako synonymá). Ak sú tieto výrazy v synonymnom vzťahu, slovesá so záporovou predponou sú antonymá ku kladným slovesám. Použijeme už uplatnený test s typovým výrokom obsahujúcim spojku *ale* (ide o logický test, ktorým sa zisťujú vzťahy medzi pojmami): *X nehovorí, ale mlčí; X si to nezapamätal, ale zabudol; X neprestal, ale pokračoval; *X nevidí, ale je slepý; *X nepočuje, ale je hluchý; *X nežije, ale je mŕtvy*. Test ukazuje, že synonymné výrazy nemôžu byť v odporovacom vzťahu (neprijateľné výroky), čiže slová *nevidieť, nepočuť, nežiť* sú skutočne antonymá k slovám *vidieť, počuť, žiť*. Prvé tri

příklady znázorňujú, že nejde o synonymá, a to preto, lebo v slovesách so záporovou predponou je zafixovaná negačná operácia uplatňovaná pri formálnom binárnom členení pojmového poľa. Slovesá *nehovoriť*, *nezapamätať si*, *neprestať* sú v kontradiktórskom vzťahu ku kladným pendantom (nejde teda o antonymá).

Pri rozboře logického základu antonymie sa napokon dotkneme otázky, či je opodstatnené zaradenie konverzných slovies medzi antonymá. Niet pochýb o tom, že dvojice slovies *kupovať — predávať*, *vyhrávať — prehrávať*, *vyvážať — dovážať*, *brať — dávať*, *odovzdať — prijať* a pod. sú v antonymnom vzťahu, keď označujú opačné činnosti toho istého agensa. Potvrzuje to aj test s typovým výrokom (protiklad môžeme výrazne preukázať výrazom *naopak*): *X nevyhráva nad Y-om, ale naopak, X prehráva s Y-om*; *X nevyváža Z, ale naopak, X dováža Z* atď. V konverznom aspekte (*X kupuje od Y-a Z — Y predáva X-ovi Z*) nie sú však tieto slovesá v antonymnom vzťahu. Antonymný vzťah je spätý s implikáciou *Ak nie X, tak Y*. Pri konverzných slovesách náprotivné slovo nevyplýva z negácie východiskového slova, ale naopak, z jeho kladnej podoby; porov. *Ak X kupuje od Y-a Z, tak Y predáva X-ovi Z* — „kupovanie“ nevyhnutne implikuje „predávanie“; *Ak X nie je živý, tak X je mŕtvy*. Kým pri antonymnom vzťahu implikácia je spojená s negáciou, pri implikačnom vzťahu medzi konverznými slovesami je negácia irelevantná (porov. *Ak X kupuje od Y-a Z, tak Y predáva X-ovi Z*; *Ak X nekupuje od Y-a Z, tak Y nepredáva X-ovi Z*). Logickým základom konverzie nie je komplementárny vzťah, lebo konverzné slovesá sa nevzťahujú na pojmy, ktoré sa vzájomne vylučujú. Komplementárne pojmy sa vzájomne predpokladajú a súčasne vylučujú, kým konverzné pojmy sa len vzájomne predpokladajú. Je to následok toho, že v konverzných slovesách sa odráža tá istá situácia z opačných hľadísk. Protiklad a opak sú príbuzné vzťahy, takže aj konverzia a antonymia sú príbuzné, ale nie zhodné vzťahy.

Komplementárny vzťah medzi pojмами sa odráža v príslušných lexikálnych významoch tak, že jeden z antonymných významov obsahuje negačný prvok. Z lingvistického hľadiska sa podčiarkuje, že prítomnosť negácie je sémantickým invariantom antonymie (v súvisi s dvojicami typu *veľký — malý* sa hovorí o hraničnej negácii ako o poslednej negácii v postupnosti: *nie veľký* = stredný, malý; *nie stredný* = malý; Novikov, 1973, s. 87). Fakt, že antonymné významy sa odlišujú prítomnosťou negácie v jednom z nich, sa interpretuje ako ich paralelnosť, symetrickosť, čo je dôkazom ich sémantickej súvzťažnosti, korelačnosti (Ivanova, 1982, s. 12; zdôrazňuje sa, že antonymá sa vyznačujú prítomnosťou korelačného príznaku — Vvedenskaja, 1982, s. 15), alebo ako ich nesymetrickosť, t. j. nerovnaký stupeň zložitosti ich komponentovej stavby (Apresian, 1974,

s. 303). J. D. Apresian (1974, s. 288—297) vyčleňuje tri základné typy antoným: 1. ‚X‘ — ‚X ne‘ [negácia sa dotýka len časti výkladu významu, napr. *zlepiť* (spôsobiť, aby X bolo zlepené) — *rozlepiť* (spôsobiť, aby X bolo nezlepené)]; 2. ‚X‘ — ‚ne X‘ [negácia sa dotýka celého výkladu významu, napr. *alkoholický* (obsahujúci alkohol) — *bezalkoholický* (neobsahujúci alkohol)]; 3. ‚väčší‘ — ‚menší‘ (*veľký* = väčší ako norma — *malý* = menší ako norma; autor zdôvodňuje, prečo má slovo *veľký* jednoduchšiu sémantickú stavbu ako slovo *malý*; porov. aj výklad J. Lyonsa vo vyššie citovanej práci o príznakovosti a nepríznakovosti členov antonymných dvojíc). Otázka je, či zistenie záporného významu (2. typ) nie je v rozpore s tvrdením o „kladnom obsahu“ každého člena antonymných dvojíc (porov. Pišárčiková, 1974, s. 184: „Protikladné pojmy na rozdiel od protirečivých majú istý kladný obsah“). Pri vysvetľovaní tohto javu sa hľadá opora vo výklade logikov o zápornom pojme: na základe toho, že vzťahy a súvislosti medzi predmetmi sa prejavujú prostredníctvom ich príznakov, možno hovoriť o prítomnosti kladných a záporných príznakov, ktoré tvoria obsah kladných a záporných pojmov (Vvedenskaja, 1971, s. 33). Treba poznamenať, že pri rozličných skupinách antoným sa zápor vyjadruje rozličným spôsobom. Pri slovách so záporovou predponou sa vyjadruje explicitne, napr. *nesúladiť*, *negramotný*, *alogický*, *indiskrétny* a pod. Pri implicitnom spôsobe vyjadrenia sa stretávame s nerovnakým stupňom implicitnosti. Vyšší stupeň implicitnosti predstavujú prípady, keď zápor je vyjadrený v opise významu antonymného slova vo výkladovom slovníku; napr. (výklady preberáme zo SSJ) *suchý* = nemajúci, neobsahujúci vodu, vlhkosť; *mŕtvy* = nežijúci, bez života; *hlúpy* = s obmedzenými rozumovými schopnosťami, nie múdry, nechápavý atď. Nižší stupeň implicitnosti reprezentujú prípady, keď zápor nie je vyjadrený v bežnom výklade významu antonymného slova, ale je implicitne vyjadrený niektorým z výrazov vo výklade významu, čiže ho odhalíme ďalším rozkladom zložiek výkladu. Na základe takéhoto rozkladu vyčleňuje J. D. Apresian v rámci 1. typu antoným (porov. vyššie) skupinu, ktorú charakterizuje invariantný vzťah „začať — začať ne-“; napr. po rozklade významu slova *vyletieť* získava opis „letiac začať sa nenachádzať vnútri A“. Tento stupeň implicitnosti znázorníme na slove *rozviazať* (op. *zaviazať*). Opierajúc sa o SSJ III, význam tohto slovesa opisujeme ako „uvoľniť uzol alebo mašľu na niečom“. Sloveso *uvoľniť* sa v 3. význame vykladá ako „spôsobiť, že niečo prestane pevne spolu držať“. Význam „ prestať “ sa dá rozložiť na komponenty „začať ne-“, takže význam „uvoľniť“ má potom výklad „spôsobiť, že niečo začne nedržať pevne spolu“. Pravda, úplný rozklad významových zložiek na elementárne prvky nie je vždy účelný z hľadiska funkcie výkladového slovníka; v našom prípade rozklad pomáha určiť invariantný

význam antoným a klasifikovať ich, porov. o tom aj výklad M. R. Lvova (1984, s. 21). Z hľadiska spôsobu vyjadrenia záporu pri jednom člene z antonymnej dvojice rozlišujeme teda antonymá s explicitným a implicitným záporom, pričom druhá skupina zahŕňa antonymá s vyšším a nižším stupňom implicitného vyjadrenia záporu.

Ak prijmeme názor, že prítomnosť záporového komponentu vo význame slova spôsobuje sémantickú asymetrickosť antoným, treba upozorniť na tie prípady, pri ktorých sa sémantická asymetria odstraňuje, keď sa berie do úvahy presupozíčná zložka lexikálneho významu. Pripomíname, že presupozíčnú zložku lexikálneho významu určujeme pomocou negačného testu: presupozícia je tá zložka, ktorej sa negácia nedotýka. Napr. antonymné slová *spojiť* a *rozpojiť* sa ukážu ako sémanticky asymetrické, keď ich významy opíšeme ako „robiť tak, aby X bolo spojené“ a „robiť tak, aby X bolo nespojené“. Pri zohľadnení ich presupozíčnej zložky sa však ukáže, že táto dvojica je sémanticky symetrická. Výraz *A spojí X* predpokladá (presuponuje), že *X* nie je spojené, a výraz *A rozpojí X* sa viaže na presupozíciu „*X* je spojené“. Vidíme, že presupozíčné zložky a vlastné významové zložky týchto slov sú z hľadiska negácie v opačnom pomere a presupozíčná zložka jedného člena dvojice sa zhoduje so zložkou vlastného významu druhého člena. Tieto slová sú v antonymnom vzťahu svojou presupozíčnou aj vlastnou významovou zložkou, pričom asymetria v presupozícii a asymetria vo vlastnom význame vytvárajú symetriu. Podobne je to aj pri dvojiciach typu *vletieť* — *vyletieť* (*vojsť* — *vyjsť*, *vliezť* — *vyliezť*, *vbehnúť* — *vybehnúť*, *vhodiť* — *vyhodiť* a pod.), ktoré obsahujú vo vlastnom význame protikladné komponenty „začať sa nachádzať vnútri“ (*vletieť*) a „začať sa nenachádzať vnútri“ (*vyletieť*) a v presupozíčnej zložke protikladné komponenty „nenachádzať sa vnútri“ (*vletieť*) a „nachádzať sa vnútri“ (*vyletieť*). Vzhľadom na to, že pri týchto slovách v antonymnom vzťahu sú aj presupozíčné komponenty ich lexikálnych významov, označujeme ich ako presupozíčné antonymá.

Napokon sa dotkneme otázky kladného obsahu záporných významov, resp. záporných pojmov (porov. vyššie, resp. „opakokladné“ antonymá v citovanej Českej lexikológii). Spravidla sa len konštatuje, že záporný význam v protikladnom vzťahu má na rozdiel od záporného člena v protirečivom vzťahu istý kladný obsah. Vo výklade význam niektorých slov sa vyjadruje výrazmi, ktoré sa pripájajú k slovu so záporovou predponou, napr. (podľa SSJ) *krivý* = nerovný, ohnutý, poprehýbaný; *chorý* = trpiaci na nejakú chorobu, nezdravý; *mlčať* = nehovoriť, byť ticho, čušať. Pri iných slovách sa však stretávame len so záporným opisom významu, napr. *slobodný* (op. *ženatý*) = ktorý nie je v stave manželskom, nie je viazaný manželstvom; *prázdny* = ktorý nič neobsahuje, ktorý nie je ničím naplnen-

ný; *nefajčiar* = kto nefajčí; *odmietnuť* = nechcieť prijať, neprijať. Kladný obsah týchto záporne určených významov sa prejaví udaním ich nevyhnutnej (záväznej) implikácie, resp. presupozície. Záväzná implikácia je určená výrokovým vzťahom *Ak platí X, nutne platí aj Y*. Na významy „slobodný“, „prázdny“, „nefajčiar“ sa nevyhnutne viažu implikácie „ktorý môže konať len v závislosti od vlastnej vôle“, „taký, ktorého vnútro možno naplniť množstvom zodpovedajúcim celému obsahu“, „kto má odmietavý vzťah k fajčeniu“. Z kladného tvrdenia *X odmieta Y*, ako aj zo záporného tvrdenia *X neodmieta Y* vyplýva, že *X* reaguje na niečo ponúknuté istým spôsobom, čo teda tvorí presupozíciu významu „odmietnuť“. Význam „nechcieť prijať, neprijať“ je spätý s kladným obsahom „reagovať na niečo ponúknuté záporne“. Ak pri skúmaní antonym berieme do úvahy tento druh implikácie, resp. presupozície, opäť sa nám ukáže symetria medzi antonymnými významami; porov. napr. „taký, ktorého vnútro možno naplniť množstvom zodpovedajúcim celému obsahu“ (*prázdny*) — „taký, ktorého vnútro nemožno naplniť množstvom zodpovedajúcim celému obsahu“ (*plný*) atď. Potvrdenie faktu, že obidva členy antonymného páru majú kladný obsah, zdôvodňuje aj opozičné vymedzenie antonym: antonymá sú slová v sémantickej ekvipolentnej opozícii (Kuznečova, 1982, s. 68).

Antonymá sa už tradične klasifikujú podľa morfematickej príbuznosti (antonymá so spoločným koreňom, ktoré sa členia ďalej; porov. Filipec — Čermák, 1985, s. 131). Z hľadiska opozícií antonymá triedime na sémantické a formálno-sémantické, pričom formálno-sémantická podtrieda zahŕňa paronymizované a paronymické antonymá. Paronymizované antonymá sú vo vzťahu formálnej privatívnej a sémantickej ekvipolentnej opozície, napr. *platný* — *neplatný*, *téza* — *antitéza*, *významný* — *bezvýznamný*, kým paronymické antonymá sa vyznačujú izomorfizmom medzi formálnou a sémantickou stránkou — sú vo vzťahu formálno-sémantickej ekvipolentnej opozície, napr. *zlepiť* — *rozlepiť*, *vchádzať* — *vychádzať*, *doluznačky* — *horeznačky*, *nadpriemerný* — *podpriemerný*, *mikroštruktúra* — *makroštruktúra* atď. (o termíne paronymizácia, resp. paronymia porov. Dolník, 1987).

Literatúra

- APRESIAN, J. D.: Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974, s. 284—305.
 DOLNÍK, J.: Logické princípy organizovania slovnej zásoby. Slovenská reč, 52, 1987, s. 129—138.
 FILIPEC, J. — ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985, s. 129—132.
 IVANOVA, V. A.: Antonimija v sisteme jazyka, Kišínov, Štiinca 1982, 169 s.
 KUZNEČOVA, E. V.: Leksikologija russkogo jazyka. Moskva, Vysšaja škola 1982, 152 s.

- LYONS, J.: Vvedenije v teoretičeskiju lingvistiku. Moskva, Progress 1978. 543 s.
- LVOV, M. R.: Slovar antonimov russkogo jazyka. 2. vyd. Moskva, Russkij jazyk 1984. 384 s.
- MATEJČÍK, J.: Lingvisticko-logický výklad antoným. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. 13. Red. V. Marčok. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 52—63.
- MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.
- NĚMEC, I.: O lexikálním záporu v češtině. Slovo a slovesnost, 30, 1969, s. 337—346.
- NOVIKOV, L. A.: Antonimija v russkom jazyke. Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1973. 290 s.
- PISÁRČIKOVÁ, M.: Prefixálne antonymá so zápornou časticou *ne-* v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 183—193.
- PISÁRČIKOVÁ, M.: Vnútroslovná antonymia. In: Jazykovedné štúdie. 15. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 213—218.
- PISÁRČIKOVÁ, M. — MICHALUS, Š.: Malý synonymický slovník. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 216 s.
- SAPIR, E.: Graduovanie. In: Novoje v zarubežnoj lingvistike. 16. Red. N. N. Popov. Moskva, Progress 1985, s. 43—78.
- Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1966.
- VVEDENSKAJA, L. A.: Slovar antonimov russkogo jazyka. Rostov na Donu, Izdatel'stvo Rostovskogo universiteta 1971. 168 s.
- VVEDENSKAJA, L. A.: Slovar antonimov russkogo jazyka. 2. vyd. Rostov na Donu, Izdatel'stvo Rostovskogo universiteta 1982. 176 s.

Jana Kesselová

LEXIKÁLNE NEOLOGIZMY V LITERATÚRE SCIENCE-FICTION

Na adresu vedecko-fantastickej literatúry sa vyslovujú výčitky, že jej jazyk je suchý, jednotvárný, neexpresívny, málo vynachádzavý, že sa mnohokrát jedna kniha podobá druhej (porov. napr. Genčiová, 1970, s. 133). Naším cieľom nebude charakteristika jazyka vedecko-fantastickej literatúry, chceme iba upozorniť na také prvky jazyka literatúry science-fiction, ktoré svojím príznakom novosti splňajú istú ozvlášťujúcu funkciu v jazyku a súčasne dokazujú jazykovú vynachádzavosť autora. Zameriame sa teda na lexikálne (vlastné) neologizmy. Bude nás zaujímať, či lexikálny neologizmus je výsledkom už fungujúcich slovotvorných postupov, alebo si neologizácia jazyka vyžaduje aj nové slovotvorné postupy.

V zhode so súčasným chápaním za lexikálny neologizmus považujeme také pomenovanie, ktorého príznak novosti spočíva v pomenovaní nového myšlienkového obsahu novou formou (Martincová, 1983, s. 35; Horecký, 1986, s. 6). V poľskej jazykovede sa pracuje s termínom neologizmy de-

sygnatowo-językowe. Chápu sa ako neologizmy, ktorých podstata spočíva v novej jazykovej forme spätéj s vymysleným, v literatúre science-fiction často fantastickým designátom (Weselowska, 1963). Z podstaty lexikálneho neologizmu vyplýva, že rozhodujúci podiel na neologizácii jazyka majú mutačné onomaziologické kategórie. Potreba pomenovať nové, často ešte nejestvujúce predmety, bytosti, prostriedky alebo výsledky rozličných činností spôsobuje prevahu substantívnych neologizmov.

Najpočetnejšiu a zo slovotvorného hľadiska zaujímavú skupinu lexikálnych neologizmov tvoria pomenovania prostriedkov deja. Mnohé z nich sú súčasťou odbornej terminológie (*amortizátor, translátor, kolimátor, ozonizátor, interkom*), príp. pseudovedeckej, vymyslenej a fantastickej terminológie (*televizofón, gravitolet, nativit, fantotrón*). Použitie odbornej terminológie, vymyslenej alebo skutočnej, prispieva k vytvoreniu vedeckého pozadia v dielach vedecko-fantastickej literatúry.

Názvy prostriedkov deja sa tvoria prevažne z prevzatých slovotvorných základov, veľmi zriedkavo z domácich základov (napr. *dostup-ník* — zariadenie umožňujúce prístup k niečomu). Odvođené pomenovania prostriedkov deja sú najčastejšie motivované pomenovaním činnosti, ktorú vykonávajú (napr. pomenovanie *aprovizátor* je motivované slovesom *aprovizovať* — zásobiť, zásobovať), zriedkavejšie pomenovaním predmetu, s ktorým činnosť bezprostredne súvisí (napr. slovo *kód-ovník* označuje prostriedok slúžiaci na identifikáciu pomocou kódu). V prvom prípade ide o deverbátiva s onomaziologickou štruktúrou „to, čím sa vykonáva činnosť“, v druhom prípade o desubstantíva s onomaziologickou štruktúrou „to, čím sa vykonáva činnosť súvisiaca s predmetom, na ktorý sa činnosť vzťahuje“ (porov. Martincová, 1983, s. 42—43).

Ako najproduktívnejší slovotvorný typ názvov prostriedkov deja sa ukazuje slovotvorný typ $Z_v + \text{-átor}$, napr. *amortizátor* (amortizovať), *anihilátor, reanimátor, autentizátor, simulátor, stimulátor, komunikátor, retardátor, konverzátor, iluminátor* atď. Slovotvorná prípona *-átor* sa uplatňuje i pri tvorení názvov prostriedkov deja od abstrákt, napr. *emocionátor* — prostriedok slúžiaci na vzbudenie emocionality. Výsledkom uvedeného slovotvorného postupu sú nociónálne pomenovania, ktoré vnášajú do diela prvok náučného štýlu.

Zaujímavé je tvorenie nových pomenovaní predmetov, ktoré v skutočnosti nejestvujú a vyznačujú sa mimoriadnymi vlastnosťami. Práve tu sa výrazne prejavuje snaha autorov literatúry science-fiction oživiť jazyk diela, ale súčasne získať čitateľa na dotváranie významu lexikálneho neologizmu. Týka sa to najmä takých lexikálnych neologizmov, ktorých slovotvorný význam je vyjadrením veľmi všeobecnej súvislosti s javom pomenovaným základovým slovom derivátu či základovými slovami kompo-

zita; napr. *elektizér* je pomenovanie zariadenia umožňujúceho nejakú voľbu. Význam tohto lexikálneho neologizmu sa špecifikuje v kontexte:

Vošiel do kabíny *elektizéra*. S údivom spozoroval, že zmizol plochý plastický rypák moderného umývacieho prístroja a na jeho miesto nastúpila sprcha... stisol teda tlačidlo a pocítil na svojom tele prúd horúcej vody.

— Chladnejšiu, — povedal a čakal, kým prúd nadobudne správnu teplotu. (K. F., s. 61)

Z kontextovej súvislosti vyplýva, že *elektizér* je pomenovanie zariadenia, ktoré umožňuje zvoliť si teplotu vody. Pretože ide o pomenovanie dosiaľ nejstávajúceho predmetu, autor ho nemôže opísať do detailov. Opiera sa o vedomosti a predstavivosť čitateľa. Slovtvornú stavbu tohto slova však ťažko možno pokladať za korektnú.

Kontext zohráva dôležitú úlohu i pri pochopení významu substantíva *strator* (K. F., s. 134). Z kontextu je zrejmé, že týmto pomenovaním sa označuje osobné lietacie zariadenie. Slovtvorná stavba slova napovedá ďalšiu vlastnosť tohto zariadenia — pohyb v stratosfére. (Slovník cudzích slov uvádza substantívum *strator* vo význame „mlynský stroj na spracovávanie ovsa“. Ide tu o homonymné pomenovania.) Predstavu stratora autor spresňuje hybridným pomenovaním *gravitolet*, čím označuje motor stratora založený zrejme na pôsobení gravitácie.

V sledovanej literatúre sme sa stretli aj s ďalšími názvami lietacích zariadení, napr. *vibrolet*, *vertoplán*. Pomenovanie *vertoplán* (A. H., s. 11) hodnotíme zo slovtvorného hľadiska ako neorganické prevzatie ruského kompozita. Uvedené názvy lietacích zariadení, i keď označujú predmety s podobnými vlastnosťami, nemôžu fungovať ako synonymá. Používanie synonym by bolo v tomto prípade prekážkou zrozumiteľnosti textu. Preto ak si autor zvolí istý názov, dôsledne ho používa v celom diele, nanajvýš ho môže nahradiť opisným vyjadrením. Napr. pomenovanie *sublet* (K. F., s. 135), t. j. osobný dopravný prostriedok pohybujúci sa pod povrchom (sub-) veľkou rýchlosťou, akoby „letel“, nahrádza opisným vyjadrením *vozidlo v tvare strely*.

Do skupiny názvov prostriedkov deja možno zaradiť i také pomenovania, ktoré z hľadiska slovtvornej štruktúry stoja medzi derivátmi a kompozitami, teda pomenovania, v ktorých sú na mieste určeného člena časti zloženín, napr. *-s k o p* (*gyroskop*, *teleskop*, *spektroskop*), *-t r ó n* (*mne-motró n*, *fantotró n*), *-f ó n* (*televizofón*), *-k o m* (*interkom*). Prvou (určujúcou) časťou týchto pomenovaní sa dosť všeobecne odkazuje na podstatu daného „prístroja“. Opäť sa tu predpokladá čitateľ, ktorý aspoň zhruba pozná významový prvok viažúci sa na prvú časť pomenovaní. Substantí-

vum *televizofón* (K. F., s. 67) považujeme za jeden z pokusov o pomenovanie prístroja na diaľkovú audiovizuálnu komunikáciu (porov. novšie pomenovanie *videotelefón*).

Substantívum *stacionár* (13 × SF, s. 59) je univerbizovanou jednotkou, ktorá vznikla z dvojslovného pomenovania *stacionárne zariadenie* substantivizáciou a desufixáciou určujúceho člena. Denotát, ktorý čitateľ poznáva pomocou opisu, svojimi vlastnosťami nezodpovedá zvolenému pomenovaniu *stacionár*, pretože toto pomenovanie svojou slovotvornou štruktúrou navodzuje celkom iné sémantické príznaky. Pomenovanie *stacionár* je dokladom na falošnú motiváciu.

Okrem pomenovaní prostriedkov deja sú medzi substantívnymi lexikálnymi neologizmami zastúpené názvy osôb, výsledkov deja a pomenovania miesta. (Substantívne pomenovania vlastností a dejov zaraďujeme medzi transpozičné kategórie.)

Názvy osôb sa tvoria z domácich i prevzatých základov. Z názvov osôb so zdomácneným i s domácim základom možno uviesť napr. názvy *konzervovač*, *naprávač* utvorené podľa produktívneho slovotvorného typu $Z_v + -č$. Ich široký slovotvorný význam sa špecifikuje v texte. Z neho je tiež zrejmé, že tieto substantíva sú obrazným pomenovaním lekárov minulosti oproti konštruktérom — lekárom budúcnosti.

Na pomenovanie osoby so slovotvornou štruktúrou „ten, kto myslí“ miesto neutrálneho *mysliteľ* použil autor substantívum *mysliak*, čím obohatil inventár jazykových prostriedkov o pomenovanie výrazne expresívne utvorené podľa slovotvorného typu $Z_v + -iak$ (pod. ako *mraučiak*, *škrečiak*, *chrchliak*, *šmatliak*, *fufniak*; v uvedených príkladoch je expresívny nielen derivát, ale aj základové sloveso na rozdiel od substantíva *mysliak* utvoreného od neutrálneho slovesa *myslieť*).

Z prevzatých prípon sa na tvorenie názvov osôb podobne ako na tvorenie názvov prostriedkov deja využíva prípona *-átor* (*programátor*, *operátor*, *manipulátor*). Názvy osôb sa podľa toho, v akom odbore pracujú, tvoria konverziou (*kybernetik*, *metalofyzik*, *kozmológ*, *astrobiológ*, *mikroelektronik*) alebo príponou *-ik* s alternáciou *z/t* (*analytik*, *psychoanalytik*).

Do skupiny názvov bytostí patrí akronymické pomenovanie *kyborg* (= kybernetický organizmus).

Mená výsledkov deja majú onomaziologickú štruktúru „to, čo vzniká dejom“ napr. *mutant* = to, čo vzniká mutáciou. Za pomenovanie výsledku deja pokladáme i deriváty s príponou *-áž*, napr. *stimulovať* — *stimuláž*.

Pri tvorení názvov miesta je slovotvorným východiskom sloveso, napr. *testáreň* (K. F., s. 118), alebo substantívum, napr. *cvokáreň* (pomenova-

nie reprezentuje periférny slovotvorný typ obmedzený sémanticky, pozri Martincová, 1983, s. 50).

V tvorení adjektívnych a slovesných pomenovaní patriacich k mutačným kategóriám sme výraznú neologizáciu nezaznamenali. Adjektíva sa tvoria pravidelne najmä zo substantívnych základov a sú súčasťou skutočných alebo vymyslených terminologických pomenovaní, napr. *nad-vedomový výtvor*, *kontakt-ová prilba*, *stereovíz-ny obraz*, *zodiak-álne svetlo*, *teleskop-ický stĺp*, *neutron-ická štruktúra*, *mnemotron-ický systém*, *fantom-atický generátor*, *fantom-atická vizio*. Uvedené adjektíva sú čisto vzťahové adjektíva so širokým slovotvorným významom, ktorý sa špecifikuje v spojení s príslušným substantívom (Oravec — Bajžiková — Furdík, 1984, s. 85).

Okrem sufixálneho a prefixálno-sufixálneho spôsobu sa v tvorení nových adjektív uplatňuje i analogická slovotvorba. Napodobnením morfe-
matickej štruktúry už existujúcich derivátov vznikli adjektíva *depresio-
génny* (*antropogénia* — *antropogénny*, *biogénia* — *biogénny*), *človekoid-
ný* (*android* — *androidný*, *elipsoid* — *elipsoidný*), *psychotrónnny* (*monotro-
pia* — *monotropný*, *synantropia* — *synantropný*, *azeotropia* — *azeotrop-
ný*; podoba *psychotrópnny* je teda nesprávna z pravopisnej stránky).

Zo slovesných lexikálnych neologizmov sme zachytili iba denominatívne sloveso *kyborgizovať* utvorené príponou *-izovať* z akronymického pome-
novania *kyborg*.

Súčasťou neologizácie jazyka literatúry science-fiction je vytváranie hybridných útvarov. Hybridné útvary často vznikajú prefixáciou, najmä pripojením prevzatej predpony k domácejmu základu. Výsledkom sú le-
xikálne neologizmy, ktorých význam je v porovnaní s významom zákla-
dového slova obohatený o určitý príznak. V tomto prípade hovoríme
o modifikačných kategóriách.

V literatúre science-fiction, ale i v dennej tlači vzrastá počet derivátov
s časťou *video-*. Okrem slov známych z tlače (*videotvorba*, *videokultúra*)
sme v literatúre science-fiction zachytili ďalšie, napr. *videoarchív*, *video-
stĺp*, *videoimpulz*, *videoobrazovka*, *videoreportérka*.

Okrem časti *video-* vzniklo i nové substantívum *video*. Kým v literatúre
science-fiction sa substantívum *video* používa ešte ako nesklonné (*vo vi-
deo*, *z video*), súčasné doklady o používaní substantíva *video* z dennej
tlače potvrdzujú názor J. Horeckého (1987) o veľmi rýchlom prispôbo-
vaní sa tohto substantíva príslušnému skloňovaciemu vzoru.

Význam základových slov modifikujú i časti zloženín *a n t i-* (*antiterč*,
antidružina, *antibomba*, *antihormón*), *e l e k t r o-* (*elektrospánok*), *f o t o-*
(*fotokravín*), *t e l e-* (*telekód*, *telestena*, *teleexkurzia*), *b i o-* (*bioprosesor*,
biorobot, *bioprúd*, *biokomputer*), *m e t a-* (*metačas*), *m e g a-* (*megadávk*),

pseudo- (pseudozviera, pseudopsychika), *neuro-* (neuroprilba), *stereo-* (stereohra, stereovízia), časti, ktoré dopĺňajú základové substantívum o príznak väčšieho alebo menšieho stupňa, napr. *mini-*, *mikro-*, *super-* (minikomputer, mikrovysielačka, supervynález).

Niektoré z uvedených častí (niekedy sa pokladajú za prefixy) modifikujú aj základové adjektíva, napr. *super-* (superinteligentný), *mikro-* (mikrovlnný), *anti-* (antidepresívny). Slovesné pomenovania sú modifikované predponami v menšej miere, napr. slovesá *kyborgizovať*, *prekonštruovať* vyjadrujú dej modifikovaný slovesným vidom.

Z lexikálnych neologizmov, ktoré vznikli transpozíciou, uvádzame substantívne pomenovania deja (kategória spredmetnenia deja) s príponou *-izácia*, napr. *kyborgizácia* so slovotvorným významom „proces nadobúdania vlastností kyborga“. S týmto slovotvorným významom funguje i sloveso *kyborgizovať*. Pretože na pomenovanie deja primárne slúži sloveso a v domácich dvojiciach sloveso — dejové substantívum je primárnosť motivujúceho slovesa zreteľná, smer motivácie takto chápeme aj pri dvojici *kyborgizovať* — *kyborgizácia*.

Zo slovotvornej štruktúry vyplýva, že aj substantívum *transklinizácia* má dejový význam a vyjadruje premiestnenie cez niečo alebo za niečo. Dejové substantívum *zosúbežnenie* vzniklo analogickou slovotvorbou, pretože základové sloveso „zosúbežniť“ nie je doložené.

V substantívnych pomenovaniach vlastností (kategória spredmetnenia vlastností) i v neologizmoch jazyka literatúry science-fiction prevláda v súčasnosti produktívna prípona *-osť*, napr. *simulovanosť*.

Pri charakteristike adjektív sme uviedli, že nové adjektíva sa prevažne tvoria zo substantívnych základov, menej je deverbatívnych adjektív. To sa kompenzuje adjektivizáciou slovesných prídastí (Oravec — Bajžíková — Furdík, 1984, s. 83). V tomto prípade ide o transpozíciu slovesného prídastia na adjektívum. Adjektivizované činné prídastia prítomné, napr. *opalizujúca* (látka), *kyborgizujúce* (tkanivo), so slovotvorným významom „majúci sklon opalizovať, kyborgizovať“ sa priradujú k akostno-vzťahovým adjektívam.

Záver. Hoci prevažnú väčšinu lexikálnych neologizmov v literatúre science-fiction tvoria terminologické neologizmy a menej sa vyskytujú expresívne neologizmy, práve lexikálne neologizmy odstraňujú údajnú jednotvárnosť jazyka vedecko-fantastickej literatúry. Jazykovú tvorivosť zvyrazňujú autori tejto literatúry tým, že tvoria lexikálne neologizmy nielen podľa produktívnych slovotvorných typov, ale i také, ktoré 1. svojím slovotvorným významom vymedzujú denotát všeobecne a pri dotváraní ich významu sa predpokladá čitateľ s určitými vedomosťami a predstavi-

vostou, 2. sú falošne motivované, 3. sú výsledkom zriedkavejších slovo-
tvorných postupov, napr. analogickej slovotvorby.

Literatúra

GENCIOVÁ, M.: Vědeckofantastická literatura. Srovnávací žánrová studie. Praha, Albatros 1980. 177 s.

HORECKÝ, J.: Neologizmy v súčasnej spisovnej slovenčine. Kultúra slova, 20, 1986, s. 6—12.

HORECKÝ, J.: O slove a predpone *video*. Kultúra slova, 21, 1987, s. 21—23.

IVANOVA-SALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 944 s.

MARTINCOVÁ, O.: Problematika neologismů v současné spisovné češtině. Sborník pedagogické fakulty University Karlovy. Praha 1983. 160 s.

ORAVEC, J. — BAJŽIKOVÁ, E. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 227 s.

WESELOWSKA, D.: Język fantastyczny w utworach Stanisława Lema. Język polski, 1963, s. 13—27.

Pramene materiálu a použité skratky

FIAŁKOWSKI, K.: Homo divisus. Prel. Ś. Drug. Bratislava, Tatran 1982. 156 s. (K. F.)

HYKISCH, A.: Dobře utajený mozog. Bratislava, Tatran 1979. 170 s. (A. H.)

13 × SCI-FI. Prel. Hilda Holinová. Bratislava, Smena 1985. 288 s. (13 × SF)

Slavo Ondrejovič

O NIEKTORÝCH PROBLÉMOCH SLOVENSKEJ ORTOEPIE

Z vonkajších dejín spisovných jazykov je známe, že kodifikačné práce v oblasti jazyka sa robia zvyčajne dvoma spôsobmi. Jazyk kodifikujú buď jednotlivci, ktorí sú na to odborne dobre pripravení, alebo túto činnosť vykonávajú celonárodné vedecké inštitúcie. Kým v minulosti mali kodifikačné akty prevažne individuálny charakter, smerom do súčasnosti sa podmienky kodifikačnej činnosti silne inštitucionalizujú. Preto treba ako istú výnimočnosť hodnotiť to, že pri normatívnom diele z oblasti slovenskej ortoepie, ktoré vyšlo pod názvom Pravidlá slovenskej výslovnosti (1984), sú obidva tieto princípy v rovnováhe. Pravidlá slovenskej výslovnosti (ďalej PSV) sú výsledkom práce ortoepickej komisie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, ich text však vypracoval jeden autor — člen komisie Á. Král.

Práca na kodifikácii slovenskej ortoepie, ako sa poznamenáva v úvode PSV, sa touto príručkou nekončí. Členovia ortoepickej komisie sa naopak zaväzujú naďalej sledovať problematiku spisovnej výslovnosti s osobitným zreteľom na variabilné a perspektívne javy. J. Jacko (1986, s. 266) z toho síce vyvodzuje, že v takomto prípade nejde o kodifikáciu spisovnej výslovnosti, ale len o návrh na takúto kodifikáciu, uvedený postoj autora PSV i členov komisie však jednoducho vyplýva z rešpektovania faktu, že jazyk je dynamický jav, ktorý sa vyvíja a mení v súlade s dorozumievacími potrebami svojich nositeľov a že táto dynamika nachádza svoj reflex i vo zvukovej rovine. O to aktuálnejšia sa preto javí potreba ďalšej diskusie o problémoch, ktoré text takejto kodifikačnej príručky so sebou nevyhnutne prináša, a to diskusie aj širšej než len v rámci ortoepickej komisie. V nasledujúcich riadkoch sa chceme vysloviť k niektorým konkrétnejším i všeobecnejším problémom kodifikácie slovenskej spisovnej výslovnosti, tak ako nám vyplynuli z lektúry PSV.

1. Výber slov a fonetická transkripcia v PSV. — Pri príprave základných kodifikačných príručiek, ako je aj táto, sa osobitne závažné ukazujú aj tie ich aspekty, ktoré sa na prvý pohľad javia ako čisto „technické“ (výber slov do slovníka, miera detailnosti fonetického prepisu a i.). Podľa

autorských poznámok do slovníkovej časti PSV boli zaradené „slová, v ktorých sa môže vyskytnúť neistota vo výslovnosti“ (s. 10), resp. „slová, v ktorých sú rozdiely medzi pravopisom a výslovnosťou“ (na záložke). Je to vymedzenie adekvátne tomuto typu slovníka. Už G. Horák v recenzii PSV (1986) však konštatoval, že ortoepický slovník PSV obsahuje mnoho slov navyše. Mnoho výrazov je v ňom naozaj zbytočných. Veď čím sú „ortoepicky sporné“ slová ako *Dán, krok, logika, stánok, lak, púšť* a mnohé ďalšie, keď aj ich pravopisná a výslovnostná forma je zhodná? Viaceré z výrazov uvádzaných PSV sú natoľko exkluzívne, že ťažko si možno predstaviť situáciu, v ktorej by ich niekto hľadal v ortoepickom slovníku v snahe poučiť sa o ich výslovnosti: *babičstvo* (= niekdajšie povolanie pôrodnej asistentky), *mäkkoplutvý, žltomäsý, rozfrskať, zapaziť, makropinakoid* a pod. V PSV sa zrejme postupovalo podľa zásady uvádzať radšej viac než menej, aby sa predišlo riziku, že si čitateľ v niektorých konkrétnych prípadoch nebude sám vedieť rady. Tento typ slov „navyše“ však určite neprispieva k podstatnejšiemu zníženiu takéhoto rizika.

Obráťme pozornosť na iné otázky, ktoré sa v súvislosti s výberom slov do slovníkovej časti PSV vynárajú naliehavejšie. Do ortoepického slovníka sa totiž dostali slová a slovné tvary, ktoré sú z hľadiska súčasnej normy neprijateľné. Takto sa nielen obchádzajú nové výskumy normy súčasnej spisovnej slovenčiny a zotrváva sa na starom hodnotení slov z čias prípravy Slovníka slovenského jazyka (hlavného prameňa výberu slov v PSV), ale v PSV sa paradoxne kodifikujú aj „nekodifikovateľné“ slangové a nárečové slová, miestami dokonca zreteľné bohemizmy: *blábolíť, mazliť, nále, nenadály, poďalej, pošetilec, nemluvná, nietoby, pomazánka, vníšť* atď. Tieto a podobné slová bude treba v ďalšom vydaní PSV rozhodne vypustiť. Prekvapuje aj to, že v PSV sa mnohé slová cudzieho pôvodu uvádzajú v staršej ortografickej podobe: *arachidy, autocamping, business, boyler, cowboy, dubbing, jeep, jeton, jersey, musical, vigneta* atď., hoci sa vo väčšine prípadov na príslušných miestach v slovníku uvádzajú aj nové pravopisné podoby. Zaradenie uvedených archaických pravopisných foriem treba znovu uvážiť. Ak by sa tieto slová, ktoré sa dnes už nepoužívajú, mali aj naďalej v PSV ponechať, bolo by ich treba špeciálne vyznačiť osobitným typom písma alebo osobitným symbolom. Používateľ by sa nemal uvádzať do zmatku ani v tejto veci. Aj v kodifikačnej príručke o spisovnej výslovnosti by malo byť jasné, čo je z hľadiska spisovnej normy prijateľné a čo nie.

Osobitnú závažnosť pre PSV má aj otázka detailnosti zaznamenávania výslovnostnej normy. Tohto problému sa dotkol G. Horák (1986), ktorý ukázal, že transkripcia v PSV zachádza do prílišných podrobností a v niektorých bodoch ide proti používateľovi (porov. aj Horecký, 1977). I my sa

domnievame, že autor tu šiel nad potreby používateľov spisovnej slovenčiny nielen preto, že PSV sú venované širokému okruhu používateľov zväčša bez odbornej filologickej prípravy, s čím vôbec neharmonizuje uplatňovanie náročnej notácie, ale i preto, že v prepise sa zaznamenávajú aj také nuansy, ktoré registrujú len elektroakustické prístroje.

Tabuľku znakov fonetickej transkripcie nachádzame v PSV na s. 45—46. Pre používateľa by bolo iste výhodnejšie, a vzhľadom na komplikovanosť „čítania“ slovníka je to vlastne jediné vhodné riešenie, aby mal tabuľku s transkripčnými znakmi na najdominantnejšom mieste PSV ešte pred systematickým výkladom alebo po ňom, t. j. tesne pred slovníkom. Ešte menej pochopiteľné je však to, že spomínaná tabuľka fonetických symbolov nie je v dokonalom súlade s ich konkrétnou aplikáciou v slovníkovej časti PSV. Po preštudovaní tabuľky musí totiž čitateľ nadobudnúť presvedčenie, že v slovách transkripčne zaznamenaných ako [banskí], [inší], [inžinier], [konskí], [slovensko] a pod. sa odporúča vyslovovať [n] s explóziou podobne ako v slovách [rana], [nos]. V tabuľke sa síce medzi ostatnými symbolmi nachádza aj úžinové [n], ale tento znak sa už neuplatňuje v slovníkovej časti, hoci o výslovnosti slov tohto typu sa osobitne hovorí na s. 154 a náležitá výslovnosť vyplýva aj z poznámok na s. 39—40 a 75—76. Dojem, že slovník od čitateľa žiada v slovách typu [konskí] vyslovovať [n] s úplným záverom, podporuje aj to, že v každom takomto prípade (a sú ich stovky!) sa upozorňuje na nesprávne oslabovanie záverového dotýku, ktoré môže viesť až k realizácii nosovej samohlásky [ñ]: teda *pohostinstvo* — [pohostinstvo], *nie* [pohostiñstvo].

2. Výslovnostné štýly. — V PSV sa oprávnene zdôrazňuje, že špecifikou črtou spisovných jazykov je ich štylistická diferenciácia. Na zvukovej rovine sa tu vyčleňuje neutrálny štýl slovenskej spisovnej výslovnosti, ktorý sa odlišuje od tzv. uvoľnenej konverzácie (tú možno, zdá sa, stotožniť s tzv. nižším štýlom, ktorý Á. Kráľ uplatňoval vo svojich predchádzajúcich prácach), a vyšší (vysoký) štýl spisovnej výslovnosti. Je naozaj odôvodnené takto postupovať aj v ortoepickej oblasti? Podľa nášho názoru spomínané výslovnostno-štylistické rozvrstvenie by bolo oprávnené vtedy, keby ten istý hovoriaci používal dve podoby (príp. viac) s tým, že by voľba jednej z nich bola preukázateľne motivovaná objektívnymi štýlotvornými činiteľmi. A také prípady sa na rozdiel od lexikálnej a gramatickej roviny takmer nevyskytujú. Ako ukazuje A. Stich (1982), je naopak bežné, že hovoriaci používajú zásadne buď jednu, alebo druhú podobu v každej dorozumievacej situácii. K podobnému záveru prichádza aj L. Dvonč (1979a), keď konštatuje, že výslovnosť [leizer] podľa angličtiny používajú odborníci, a to rovnako v bežnom jazyku i v situácii vedeckej komunikácie.

V PSV sa vysoký štýl charakterizuje viacerými znakmi, napr. osobit-

ne starostlivou výslovnosťou, sprevádzanou spomaleným tempom, tendenciou zachovávať morfematické švíky, tlmenou asimiláciou pri slovách cudzieho pôvodu a pod. V tomto štýle sa ráta so sčasti odlišným inventárom samohlások v porovnaní s neutrálnym štýlom, lebo sa v ňom uplatňuje aj samohláska [ä]. Podľa výkladu Á. Kráľa hovoriaci, „ktorí ju vedia vysloviť“, používajú túto samohlásku zvyčajne príležitostne, a to predovšetkým vtedy, keď im mimoriadne záleží na kultivovanosti rečového prejavu. Domnievame sa však, že používatelia majúci samohlásku [ä] vo svojom fonologickom systéme ju neuplatňujú s úmyslom vyjadrovať sa vysokým štýlom, ale siahajú po nej spontánne ako po súčasť hláskového inventára, ktorý si osvojili od detstva v nárečovom prostredí, príp. ňou demonštrujú svoj pôvod či príslušnosť k danej societe. Používania tejto hlásky sa nezriekajú ani v súkromnej konverzácii, t. j. v oblasti mimo vysokého štýlu. Pozornosť však treba venovať aj používateľom, ktorí sa hlásku [ä] naučili vyslovovať viac alebo menej presne a sú poučení o ortoepickej teórii vyžadujúcej realizovať výslovnosť [ä] v prejavoch osobitnej spoločenskej závažnosti. Ich pokusy naplniť túto požiadavku v praxi sa však zvyčajne nestretávajú s úspechom. Pod tlakom komunikačného obsahu textu (t. j. toho, že musia venovať pozornosť aj obsahu svojho prejavu) a poslucháčov, ktorí zväčša neakceptujú takúto normu, prechádzajú z [ä] na bežné [e]. Iná situácia je, pravda, v umeleckom prednese, príp. aj v javiskovej reči vo všeobecnosti, kde sa v niektorých žánroch (klasický repertoár) hláska [ä] nevníma ako príznaková (porov. Ondrejovič, 1988).

Pri hodnotení tejto hlásky nemožno prehliadnuť to, že nie všetci používatelia slovenčiny vedia túto hlásku vyslovovať. Výskum, ktorého výsledky publikovala O. Schulzová (1980), ukázal, že len 5 % používateľov slovenského jazyka ju realizuje vo výslovnosti. V príspevku Á. Kráľa a E. Tomajkovej o výslovnosti na vysokých školách (1979) sa dozvedáme nielen to, že ortoфонicky správne [ä] vyslovujú iba poslucháči, ktorí ho poznajú z rodného nárečia, ale aj to, že pri jeho nácviku uspokojujúce výsledky dosahovali jedine poslucháči zo skupiny maďarčina — slovenčina. Tí sa však pritom zrejme opierali o inú (neslovenskú) artikulačnú bázu.

Na záver poznámok o tejto hláske dodajme, že vokál [ä] nachádzame ako stály prvok napr. aj vo výslovnosti niektorých predstaviteľov staršej hereckej generácie. Niet však sporu o tom, že najsystematickejšie sa vyskytuje v príslušných nárečiach. Je to prvok, ktorý má schopnosť svojím spôsobom charakterizovať kultivovaný prejav, nie však v zmysle „vysokosti“ štýlu, ale skôr tak, že mu pridáva archaizujúci alebo nárečový timbre (porov. aj Dvonč, 1979a, s. 33). Z toho vyplýva aj spôsob jeho fungovania v javiskovej reči, kde ho možno výhodne uplatniť v službách charakterizácie — postavy, prostredia alebo aj doby (takáto potreba, priro-

dzene, nevzniká u ostatných hovoriacich na verejnosti). V ortoepickej kodifikácii by sa toto zistenie malo reflektovať tak, že ako základná výslovnosť hlásky *ä* by sa odporúčala *e*-ová výslovnosť, a *ä*-ová výslovnosť len ako sekundárna, t. j. nie vysoká výslovnosť.¹

O hláske [ɫ] sa v PSV uvádza, že jej výslovnosť nie je územne jednotná, takže je dôvod hovoriť o zmäkčenom, mäkkom a veľmi mäkkom *ɫ*, dôležité však je, aby sa zachovával dostatočný rozdiel medzi *ɫ* a *l*. Chýba nám tam však zmienka o osobitnom postavení *ɫ* pred *e*, *i*, príp. *i*-ovými dvojhláskami.

Niektorí autori už dávnejšie (porov. napr. Liška, 1964) upozorňovali na potrebu kodifikovať dvojakú výslovnosť v skupine *le*, *li*. V tejto súvislosti sa vhodne pýta J. Muránsky (1971, s. 239): Kto dnes môže hodnoverne dokázať, že výslovnosť [ɫe], [ɫi] bola pred 50 rokmi častejšia ako dnes? — Ale nebolo by jednoduché konkrétne dokazovať ani to, že výslovnosť [ɫ] sa v pozíciách pred *e*, *i* smerom do súčasnosti stále rozširuje (Uhlár, 1958). Pritom oslabenie výslovnosti *ɫ* pred *e*, *i* v spisovnej slovenčine je nesporným ortoepickým faktom, o čom svedčí napr. aj Liškova „usvedčujúca“ analýza reči viacerých našich špičkových hercov (1967), práve tých, ktorí platia v tejto veci ako vzor. Táto tendencia má aj univerzálnejšiu platnosť. Možno upozorniť napr. na dva druhy mäkkosti *ɫ* v bulharčine — silnú pred *a*, *o*, *u*, *ɤ* a slabú pred *e*, *i*, pri ktorej sa *ɫ* „blíži k stredoeurópskemu *l*“ (Kotova, 1974, s. 91—92), a takisto na „stvrdzovanie“ *ɫ* pred *i*, *y*, ktoré sa šíri v poľštine (porov. Stieber, 1974, s. 75).

Ak si všimneme slová, pri ktorých sa v PSV uvádza aj vyššia (vysoká) výslovnosť, zisťujeme, že v mnohých prípadoch sa tu stretávame s celkom nereálnymi návrhmi (porov. aj Bosák, 1986). Slovo *smoking* sa v neutrálnej výslovnosti zapisuje ako [smokin̩k], vo vysokej však ako [smou̯kin̩k]. To sotva zodpovedá norme už i preto, že daný výraz sme do slovenčiny prebrali nie z angličtiny, ale francúzštiny (porov. Budovičová, 1979, s. 59). Ako nereálnu (strojenú) hodnotíme aj výslovnosť slova *kanoe* ako [ke̯nú], *bungalov* ako [ba̯ngelou̯], *slogan* ako [slou̯gen], *musical/muzikál* ako [mjúziki̯l]. Autor si na viacerých miestach zjavne nevedel rady s aplikáciou svojej koncepcie výslovnostných štýlov, porov. napr. heslá *manager/manažér*, kde sa ako neutrálne uvádzajú výslovnostné formy [menežer] a [menežér] a ako vyššia forma [menežer], alebo slovo *parfum*, kde sa ako neutrálne uvádzajú varianty [parföm], [parfüm], [parfém] a [parfum] a vysoké [parföm] a [parfüm].

¹ Téza o cieľavedomom využívaní hlásky [ä] od začiatku spisovnej slovenčiny vyznieva teda ako trochu zveličená. Jej realistickejšia charakteristika sa podáva v štúdiu L. Nováka K základom slovenskej ortoepie (1934, s. 8—9), fonologické a morfonologické argumenty svedčiace o okrajovosti a neperspektívnosti hlásky [ä] vo zvukovom systéme spisovnej slovenčiny porov. u J. Sabola (Ondruš — Sabol, 1982, s. 94).

Z uvedeného vyplýva, že to, čo sa v PSV nazýva vysokým (vyšším) štýlom výslovnosti, je skôr starostlivejší a výraznejší typ výslovnosti, pravda, so všetkým, čo s tým súvisí v segmentálnej i suprasegmentálnej oblasti. V našej interpretácii ústi teda táto ortoepická teória štýlov do ščerbovského chápania výslovnostných štýlov, ktorý vyčleňuje „plný“ a „nie plný“ štýl (porov. Bondarko a kol., 1974, kde sa termín štýly výslovnosti zmysluplne nahrádza termínom typy vyslovovania).

3. K niektorým konkrétnym ortoepickým riešeniam v PSV. — Slovo *bauxit* má podľa nášho názoru v slovenčine výslovnosť [baʊksit], nie [bóksit], *hacienda* sa vyslovuje jednoducho ako [hacienda], nie [hasi-enda] ani [hasienda], výslovnosť slov *byronizmus*, *byronovský*, *byronovec* bolo treba zaznamenať ako [baʝronizmus] atď. Slovo *worcester* má výslovnosť [vorčester], nie [vustr] ani [vuster]², slovo *bivvak* sa vyslovuje ako [bivak], nie [bivu-ak], o čom svedčí aj jeho súčasná pravopisná podoba, rovnako ako slová *couch*, *couchovať* sa už dnes v pravopise zaznamenávajú ako *kauč*, *kaučovať* v súhlase so zvyčajnou výslovnosťou [kaʊč], [kaʊčovať], nie [koʊč], [koʊčovať]. Takisto pri slove, ktoré sa v minulosti zapisovalo ako *cowboy*, zvíťazila výslovnosť [koʊboj], preto sa aj jeho pravopisná podoba ustálila ako *kovboj* (výslovnosť [kaʊboj] nie je na tej istej rovine). Pri ortoepickom zápise slova *owenizmus* by sme dali prednosť podobe [ovenizmus] pred odporúčaným [o-ʝinizmus] podobne ako pri slovách *basreliéf* a *esprit* podobám [bazreli-éf] a [esprit] pred formami [bareli-éf] a [espri]. V slovách *NATO*, *wehrmacht*, *Chile*, *Chilan* sa ustálila výslovnosť [nato], [vermaxt], [čile], [čilan], a tak nie je dobre rozkolísavať ju podobami s kvantitou [náto], [vérmaxt], [čile], [čilan]. Trochu násilná je výslovnosť [rokendrol] a [dizgʒokej], ich zvyčajná výslovnosť je [rokenrol] — porov. aj obvyklý zápis tohto slova v pôvodnom jazyku *rock' n roll* — a [dizgʒokej]. Slovo *steward* sa malo zaznamenať len s výslovnosťou [stevart], lebo výslovnosť [stjú-art] je už značne príznaková. Súčasná výslovnosť slova *nylon* je [nilon], nie [najlon] a všetky slová zakončené na -bal, resp. -ball — okrem slova *baseball*, ktoré má korektnú výslovnosť [beizból] — bolo treba zaznamenať s výslovnosťou [-bal]: [biciklebal], [sedbal], [biciklebalista] atď. — porov. Dvonč, 1986.

Slová ako *deptať*, *sesternica*, *lornet* majú v skupinách *de*, *te*, *ne* podľa nášho pozorovania tvrdú výslovnosť a takisto v slove *podistým* sa slabika *di* vyslovuje len tvrdo. Prekvapujúce sú výslovné upozornenia na nesprávnosť výslovnosti [stopér], [buldozér] a odporúčanie realizácií [stoper], [buldozer].

² Názov mesta i grófstva *Worcester*, podľa ktorého dostala meno aj známa prísada do omáčok, má skutočne výslovnosť [vustʰ], výslovnosť samej prísady sa už však u nás ustálila v podobe [vorčester].

So stálym pohybom v jazyku a s procesom zdomácnovania slov súvisia aj zmeny heterosylabických samohláskových spojení na tautosylabické. V prípadoch uvedených nižšie sa v PSV uvádza dvojslabičná výslovnosť skupín *eu*, *au*, podľa nášho názoru je tu však namieste jednoslabičná výslovnosť (na niektoré z nich upozorňuje už L. Dvonč, 1979a, 1979b, 1979c): *Austrália*, *Austráľčanka*, *autarkia*, *autor*, *autorita*, *autoritatívny* a ďalšie deriváty, *eufémia*, *eufónia*, *eufória*, *Euklidova* (veta), *eunuch*, *eunšský*, *Eurázia*, *eurytmia*, *heuristický*, *hydraulika*, *kozmonaut*, *Mauretánia*, *mauzóleum*, *neuralgia*, *neurasténia*, *neurotik*, *pneumatika* a odvodeniny, *prope-deutika* a i. Dvojslabičnú výslovnosť treba naopak žiadať v slovách *náukobeh*, *kuomitan*, ale aj *reuma*. Za dvojhláskovú výslovnosť sme na rozdiel od PSV aj v slovách *Aziat*, *aziatsky*, *proveniencia*, *psychiater*, *karierista*, *karierizmus*, *liana*, *siamsky* a i.

Pri slovách typu *chinín*, *chinínovník*, *mezanín*, *lignín* treba zrejme pripustiť aj mäkkú výslovnosť slabiky *s -ní-*. Slová *pointa*, *pointovať* sa nevyslovujú len ako [poenta], [poentovať], dnes je už rozšírenejšia výslovnosť [pointa], [pointovať]. Aj pri niektorých ďalších slovách treba rátať s väčšou variabilitou vo výslovnosti, než to pripúšťajú PSV; teda nielen napr. s podobou [nelzon], [garzónka], [perzonálni] a pod., ale aj — a hádam na prvom mieste — s podobou [nelson], [garsónka], [personálni]. Pri slovách so skupinou *-sts-* PSV uvádzajú pravidla len jeden typ výslovnosti, čo situáciu trochu zjednodušuje, porov. *mestský* — [meski]. Základná výslovnosť slova *bestseller* je [besceler], nie [bes:eler].

Aj pri slovách cudzieho pôvodu s labializovanými hláskami [ö], [õ], [ü] je náš pohľad v niektorých bodoch odlišný. Spolu s výslovnosťou [nüansa], [nüansovať] treba rátať aj s výslovnosťou [nuansa], [nuansovať]; popri výslovnosti [etüda] je rozšírená aj [etuda]. Slovo *sujet* sa však vyslovuje len ako [süžet], nie [süže]. Práve v tejto oblasti treba uznať pre slovenčinu, ako sa domnievame, aj fungovanie polodĺžky. Podľa nášho pozorovania slová ako *milieu*, *pengö*, *revue*, *führer* a i. sa zvyčajne realizujú s polodĺžkou (porov. aj odporúčanú dubletnú výslovnosť názvu *Montreux* ako [montrö] i [montrõ], kde v skutočnosti tiež ide o polodĺžku). Ani výslovnostná situácia slov *parfum* a *parfuméria* nie je rovnaká. Za základnú výslovnosť slova *parfum* treba považovať [parfém], pri slove *parfuméria* už však úplne zdomácnenú formu [parfuméri-a], ktorá je podmienená priamym vplyvom písma na výslovnosť (častým výskytom firemných tabúl s nápisom *Parfuméria*).³

³ Neprimerané je však uplatňovanie labializovanej hlásky [ö] v hesle *girl*. Je známe, že aj v knihách detektívneho a dobrodružného žánru sa hlásky [ɔ] a [3:] v anglických menách zaznačujú zvyčajne pomocou symbolu ö, ale nie je to výhodné, lebo to vedie čitateľa k labializovanej výslovnosti týchto zvukov. Niektorí herci staršej ge-

4. Výslovnosť cudzích vlastných mien. — V PSV sa vlastné mená uvádzajú v malej miere a náhodne. Táto oblasť by si však zaslúžila omnoho väčšiu pozornosť, lebo aj propriálna lexika sa výslovnostne adaptuje podľa domácich podmienok. Nie však rovnomerne. Vcelku platí, že pri kodifikovaní výslovnosti vlastných mien sa PSV príliš orientujú na znenie príslušných mien v pôvodnom jazyku a menej sa rešpektuje to, ako sa ich výslovnosť ustálila (viac alebo menej pevne) v slovenskej jazykovej praxi. Uvedme niekoľko príkladov: *Barcelona* [barselona], u nás je však bežnejšia výslovnosť [barcelona]; výslovnosť názvu *New York* je zachytená ako [ňújork], hoci v slovenčine sa ustálila podoba [ňujork] a takisto [ňujorskí], nie [ňújorskí]; názov *Washington* sa najčastejšie vyslovuje ako [vašinkton]. Problematické je spracovanie niektorých odvodenín od vlastných mien. Okrem tých prípadov, ktoré sme už spomínali, možno uviesť napr. adjektívum *spinozovský*, ktoré sa odporúča vyslovovať ako [spinócouškí]. Meno tohto holandského filozofa však vyslovujeme ako [spinóza] v súlade s jeho pôvodnou výslovnosťou v holandčine.

5. Záver. — Niet pochyb, že každá kodifikácia, ktorá chce byť prakticky použiteľná, musí rešpektovať tradíciu a zachovávať kontinuitu v spisovnej výslovnosti. Zároveň však musí v ortoepii zachytiť nové a na úrovni sa s ním vyrovnáť. PSV vniesli mnohé zmeny do ortoepického opisu vzhľadom na predchádzajúcu kodifikáciu, čím vhodne odpovedali na pohyb vo výslovnostnej norme spisovnej slovenčiny, viaceré javy zachytili a zhodnotili presnejšie a modernejšie, než sa to urobilo kedykoľvek predtým. Vyjdením PSV sa ortoepická situácia u nás dostala rozhodne na novú platformu, je to najvýznamnejší medzník v dejinách výskumu slovenskej spisovnej výslovnosti. V budúcich vydaniach, ktoré túto príručku nevyhnutne očakávajú, bude však treba zrejme „doladiť“ pravidlá spisovnej výslovnosti v praktickom i teoretickom zmysle tak, aby ešte dokonalejšie vystihovali skutočnú živú normu slovenskej spisovnej výslovnosti a ešte lepšie mohli slúžiť širokej verejnosti.⁴ Práve k tomu sme chceli prispieť i my predchádzajúcimi diskusnými riadkami.

nerácie vyslovujú anglické mená a apelatíva s danými hláskami labializovane: *Perkins* [pörkins], *Murphy* [mörfi], *sir* [sör], v čom mohol zohrať negatívnu úlohu aj neprimeraný fonetický prepis (porov. Lenhardt, 1983).

⁴ Týka sa to aj niektorých miest v spracovaní suprasegmentálnej zložky jazykového signálu. Pri zisťovacích otázkach typu *Pršalo? Včera pršalo?* sa za základné považujú melodické schémy so zdvihom na poslednej slabike. Tento typ je však zreteľne príznakový, v daných prípadoch je podľa nášho názoru základné uplatnenie stúpavo-klesavej melodémy.

Literatúra

- BONDARKO, V. V. a kol.: Stili proiznošenija i tipy proiznošenija. Voprosy jazykoznanija, 1974, č. 2, s. 64–70.
- BOSÁK, J. (rec.): KRÁL, A.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava 1984. In: Slovenská reč, 51, 1986, s. 371–374.
- BUDOVICOVÁ, V.: K teórii spisovného jazyka najmä z hľadiska medzijazykových vzťahov. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 52–59.
- DVONČ, L. (1979a): Z problémov slovenskej ortoepie. Slovenská reč, 44, 1979, s. 30–44.
- DVONČ, L. (1979b): Z ortoepickej problematiky slovenského konsonantizmu. Slovenská reč, 44, 1979, s. 93–100.
- DVONČ, L. (1979c) (rec.): Na okraj Príručného slovníka slovenskej výslovnosti. In: Slovenská reč, 44, 1979, s. 297–304.
- DVONČ, L.: Sportové výrazy so zakončením na *-bal* v spisovnej slovenčine. Kultúra slova, 20, 1986, s. 238–243.
- HORÁK, G.: Pri Pravidlách slovenskej výslovnosti. Kultúra slova, 20, 1986, s. 267–273.
- HORECKÝ, J.: K metodologickým otázkam ortoepickej kodifikácie. Slovenská reč, 42, 1977, s. 346–350.
- JACKO, J.: Hromadné oznamovacie prostriedky a jazyková kultúra. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Stúra SAV 1986, s. 263–268.
- KOTOVA, N. V.: Za konsonanta *l* pred *e* i *i* v bälgarskija knižoven izgovor. In: V pamet na profesor Stojko Stojkov. Ezikovedski izsledovanija. Sofija, Izdatelstvo na Bälgarskata akademija na naukite 1974, s. 91–92.
- KRÁL, A.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.
- KRÁL, A. – TOMAJKOVÁ, E.: Fonetika a ortoepia na vysokých školách. Kultúra slova, 13, 1979, s. 257–261.
- LIŠKA, J.: O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti. Slovenská reč, 29, 1964, s. 193–210.
- LIŠKA, J.: Kodifikácia spisovnej výslovnosti. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 149–160.
- LENHARDT, J.: Adaptácia anglických vokálnych znakov (ə) a (3) v slovenčine. Slovenská reč, 48, 1983, s. 160–167.
- MURÁNSKY, J.: Výslovnosť *L* – *l* v hovorovej podobe spisovnej slovenčiny vo východoslovenských mestách. In: Jazykovedné štúdie. 11. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 232–240.
- NOVÁK, L.: K základom slovenskej ortoepie. Slovenská reč, 3, 1934, s. 42–65.
- ONDREJOVIČ, S.: Slovenská výslovnosť a javisková reč (v tlači).
- ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 340 s.
- SCHULZOVÁ, O.: Une approche socio-phonétique des phonèmes slovaques *ä* et *l*. Phonetica Pragensia, 6, 1980, s. 65–68.
- STIEBER, Z.: Rozwój prasłowiańskich *l* i *l* w języku polskim. In: V pamet na profesor Stojko Stojkov. Ezikovedski izsledovanija. Sofija, Izdatelstvo na Bälgarskata akademija na naukite 1974, s. 73–76.
- STICH, A.: Výslovnostní kodifikace přejaté slovné zásoby. Naše řeč, 65, 1982, s. 86–101.
- UHLÁR, V.: Upevnenie a rozšírenie *l* v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 23, 1958, s. 91–102.

Životné jubileum docenta Jozefa Jacka

V marci sa v dobrom zdraví dožil šesťdesiatky slovenský jazykovedec a vysokoškolský pedagóg docent PhDr. Jozef J a c k o, CSc.

Narodil sa v Petrovanoch 15. 3. 1928 v roľníckej rodine. Po gymnaziálnej maturite v Prešove študoval v r. 1948—1952 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde v tom čase pôsobili poprední slovenskí jazykovedci a vysokoškolskí profesori J. Stanislav, E. Pauliny, J. Štolc, J. Ružička a i., ktorí ho učili poznávať jazyk a jeho systém v jednotlivých rovinách a vštepovali mu úctu a lásku k slovenčine. Na tej istej fakulte získal doktorát filozofie (PhDr.) a vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied. Vedecko-pedagogickú hodnosť docenta slovenského jazyka získal habilitáciou na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach so sídlom v Prešove. V septembri 1952 začal vyučovať ako stredoškolský profesor na gymnáziu vo Vranove nad Topľou. V r. 1953 vznikla v Prešove Filologická fakulta Vysokej školy pedagogickej v Bratislave. Prof. Š. Tó bik bol poverený budovať na tejto fakulte katedru slovenského jazyka, na ktorej pôsobili už vtedy známi slavisti a slovakisti J. Vavro a F. Miko. V r. 1953 prof. Tó bik získal na katedru i mladého asistenta J. Jacka, ktorý dodnes pôsobí ako docent na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach so sídlom v Prešove.

J. Jacko sa začal zaujímať o vedeckú prácu už počas vysokoškolských štúdií. Excerpoval jazykový materiál z umeleckej literatúry pre Slovník slovenského jazyka, zbieral nárečový materiál, robil archívny súpis v obciach Prešovského okresu, pod vedením prof. J. Stanislava písal a obhájil diplomovú prácu.

Ako vysokoškolský učiteľ vychoval stovky učiteľov slovenského jazyka, ktorí pôsobia na základných, stredných i vysokých školách na celom Slovensku, vo vedeckých, kultúrnych a osvetových zariadeniach, v rozhlase i televízii. S pedagogickou činnosťou je spätá jeho vedeckovýskumná práca. Zo začiatku sa venoval teórii vyučovania slovenského jazyka v základných a stredných školách a z tejto oblasti publikoval rad príspevkov v metodickom časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole, kde bol aj členom redakčnej rady. J. Jacko je spoluautorom viacerých učebníc a textov pre základné, stredné a vysoké školy. Pre učiteľov slovenského jazyka napísal príručku *Slovenská morfológia v škole*.

Jubilant v prevažnej miere skúmal súčasný spisovný jazyk vo všetkých jeho rovinách. Skúmal štýl autorov píšucich pre mládež, napr. *Jarunkovej Hrdinský zápisník z jazykovej stránky* (1966), *Jazyk dedinskej a mestskej mládeže v próze M. Ďuričkovej* (1970). Sústavnejšiu pozornosť venoval slovenským miestnym a zemepisným názvom a ich derivátom. Všímal si najmä kodifikáciu v Slovníku slovenského jazyka VI a porovnával ju so súčasnou jazykovou praxou, hľadal optimálne riešenie tejto problematiky, o čom svedčia jeho viaceré

štúdie, napr.: *Tvorenie a skloňovanie vlastných mien typu Rimavan a Spišan* (1979), *Obyvateľské mená a adjektívne deriváty od miestnych mien* (1974), *Obyvateľské mená a adjektíva k miestnym názvom Huta/Huty, Lúka/Lúky a Voda/Vody* (1975). Pozornosť venoval morfolologickej, pravopisnej a výslovnostnej problematike miestnych a zemepisných názvov, napr. *Gramatický rod a skloňovanie miestneho názvu Mlynky* (1975), *Skloňovanie miestnych názvov typu Jasenie* (1977), *Povedomie rodu niektorých miestnych mien* (1974), *Pravopis a skloňovanie niektorých mexických miestnych mien* (1971), *Výslovnosť slabík ti- te-, de-, ni- v niektorých názvoch typu Tibava, Teriakovce, Dechtáre, Haniska* (1977) a i. Príspevkami a štúdiami z tejto oblasti prispieva k úplnejšej a vypracovanejšej kodifikácii miestnych a zemepisných názvov.

J. Jacko intenzívne sleduje jazyk hromadných oznamovacích prostriedkov, najmä dennej a periodickej tlače. Vo viacerých štúdiách sa zaoberal niektorými nedostatkami pravopisného, výslovnostného a gramatického rázu. Všíma si frekvenciu neologizmov, okazionalizmov a hovorových slov v dennej a periodickej tlači. Napísal o tom viaceré štúdie, napr.: *Produktivita prípon pri názvoch osôb* (1979), *Názvy športovcov s príponou -ár (-iar) a ich štylistická diferenciácia, Cudzie slová v novinách* (1980) a i. Sústavnou a intenzívnou prácou v oblasti jazykovej kultúry sa zapojil do spoločensky závažnej úlohy, ktorú plnia slovenskí jazykovedci. Širšej verejnosti sú známe jeho časté príspevky v rubrike *Slovenčina naša v Nedeľnej Pravde*, v denníku *Práca*, v jazykovej rubrike *Východoslovenských novín*, *Učiteľských novín* a v *Jazykovej poradni Československého rozhlasu v Bratislave*.

Docent J. Jacko sa angažuje aj v spoločenských organizáciách. Tesne pred oslobodením rodnej obce ho 17. januára 1945 odviekli nemeckí fašisti ako 16-ročného vedno s inými spoluobčanmi priamo z pracoviska do Svitú. Odtiaľ ich mali transportovať do Nemecka. Spolu s inými sa mu podarilo utiecť. Neskôr bol jedným z budovateľov Trate mládeže. Ako vysokoškolák a mladý stredoškolský profesor aktívne pracoval v mládežníckej organizácii najmä ako referent súťaže umeleckej tvorivosti mládeže (STM). Potom sa orientoval na činnosť v ROH. Viac rokov pracoval ako tajomník ZV ROH na fakulte, bol členom OVOZ pracovníkov školstva a vedy v Prešove. Teraz aktívne pracuje v ZO SZPB pri oboch prešovských fakultách.

Vedeckovýskumná práca J. Jacka je charakteristická citlivým a pozorným pohľadom na aktuálne problémy slovenského jazyka, jazykovej kultúry a školkej praxe. Dialektická spätosť teoretických výskumov a ich uplatňovanie v jazykovej praxi v škole a vo verejnosti je metodologickým podnožím, ktoré ovplyvňuje jeho vedecký a pedagogický profil.

Doterajšia činnosť J. Jacka jednoznačne potvrdzuje, že urobil mnoho užitočnej práce na prospech slovenčiny, ku ktorej má citlivý a zodpovedný vzťah. A zaiste takýto vzťah k nášmu materinskému jazyku bude preň inšpiráciou i v nasledujúcich rokoch.

Skúsený vedec a pedagóg, starostlivý otec rodiny. Náročný k sebe, náročný k študentom. Nie je to obligátne konštatovanie. Tak ho poznáme my, jeho spolupracovníci, tak ho poznajú jeho známi a študenti. Iné osobné črty mu akiste priliehajú menej.

Do ďalšej vedeckovýskumnej a pedagogickej práce želáme J. Jackovi dobré zdravie, tvorivé chvíle a pohodu v kruhu kolegov i najbližších.

F. Ruščák

Súpis prác doc. Jozefa Jacka za roky 1977–1986

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác Jozefa Jacka za roky 1954–1976 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Zborníku Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 15. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 239–251. K predchádzajúcej bibliografii uvádzame doplnok.

a) Doplnok k bibliografii za roky 1954–1976

1967

Stíhač na galuskách a expresivita jazykových prostriedkov. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. 1967. Spoločenské vedy. Red. M. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967, s. 29–36.

b) Bibliografia za roky 1977–1986

1977

Výslovnosť slabík *ti-*, *te-*, *de-*, *ni-* v miestnych názvoch typu *Tibava*, *Teriakovce*, *Dechtáre*, *Haniska*. — Slovenská reč, 42, 1977, s. 365–374.

Deriváty miestnych názvov typu *Strážske*, *Boca* a *Beša*. — In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 139–146.

Skloňovanie miestnych názvov typu *Jasenie*. — Slovenská reč, 42, 1977, s. 234–237.

Svedectvo dejín o slovenčine. [Krajčovič, R.: Svedectvo dejín o slovenčine. Martin 1977.] In: Pravda, 15. 9. 1977, s. 5 (ref.). — Další autorov referát o tej istej práci pod rovnakým názvom: Východoslovenské noviny, 12. 8. 1977, príl. č. 32, s. 2. Kapitoly o slovenčine. [Kapitoly o slovenčine. Red. J. Kačala. Bratislava 1976.] — In: Východoslovenské noviny, 6. 5. 1977, príl. č. 18, s. 2 (ref.).

Retrográdny slovník slovenčiny. [Mistrič, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava 1976.] — In: Východoslovenské noviny, 29. 7. 1977, príl. č. 30, s. 2 (ref.). Učebnica slovenského jazyka pre slavistov. [Baláž, P. — Čabala, M. — Darovec, M.: Učebnik slovakého jazyka dla slavistov. Bratislava 1975.] — In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 23, 1976/1977, s. 183–184 (ref.).

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku [Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. 1. Red. M. Kropilák. Bratislava 1977.] — In: Východoslovenské noviny, 21. 10. 1977, príl. č. 42, s. 2 (ref.).

Pelotón, *peletón* a gen. sg. *Toruňa*, *Torune*. — Slovenská reč, 42, 1977, s. 61–62. — Tamže: *Takeshi* (*Takeši*) *So* — (od) *Takeshiho* (*Takešiho*) *Soa* (s. 128). — *Srí Lanka* — *srlanský* (s. 191–192).

Bratia Spojanskovci? — Kultúra slova, 11, 1977, s. 22–23. — Tamže: Profesie v inzerátoch (s. 83–86). — O nových slovách *stratár*, *závlahár* a *majetkár* (s. 121–123). — *Pieniny* — (do) *Pienin*, nie (do) *Pienín* (s. 177–178). — *Pentáda* (s. 357–358).

Pontón — *pontonár*, nie *pontonier*. — Kultúra slova, 11, 1977, s. 223–224). — *Muflónia zver* — (medzi) *muflónou zverou* (s. 285–286).

O vyučovaní skladby na ZDS. — Nedeľná Pravda, 10, 1977, č. 4, s. 6. — Tamže: *Džinsy* a iné cudzie slová (č. 13, s. 6). — *Prešovčatá spievajú* (č. 51, s. 7).

Záškolák a *záškoláctvo*. — Východoslovenské noviny, 7. 1. 1977, príl. č. 1, s. 2. — Tamže: *Hlásenie z Voján* (28. 1., príl. č. 4, s. 2). — *Dvanástnik* či *dvanástorník?* (25. 2., príl. č. 8, s. 2). — *Súrodenci Lukáčovci* a *bratia Štastní* (25. 3., príl. č. 12, s. 2). —

Filológia, filozofia (22. 4., príl. č. 16, s. 2). — *Tematický plán* (29. 4., príl. č. 17, s. 2). — *Zairská republika — Zaire, či Zair?* (13. 5., príl. č. 19, s. 2). — *Oblasť Pienin, či Pienín?* (20. 5., príl. č. 20, s. 2). — *Písanie dátumu* (27. 5., príl. č. 21, s. 2). — *Plzenská ulica* (10. 6., príl. č. 23, s. 2). — *Dožiť sa päťdesiatich rokov* (17. 6., príl. č. 24, s. 2). — *Krčmery — (o) Krčmerym* (15. 7., príl. č. 28, s. 2). — *Dva a dva je štyri* (19. 8., príl. č. 33, s. 2). — *Jedna celá, ale nula celých* (16. 9., príl. č. 37, s. 2). — *Používanie zámena sám a samý* (23. 9., príl. č. 38, s. 2). — *Dvojtvarý podstatných mien typu karta — karát (kariet)* (7. 10., príl. č. 40, s. 2). — *Ženské podoby od mužských priezvisk* (14. 10., príl. č. 41, s. 2). — *Mariánske Lázně, ale Mariánske ostrovy* (28. 10., príl. č. 43, s. 2). — *Toplianska ulica* (11. 11., príl. č. 45, s. 2). — *Mlynčeky — (z) Mlynčekov* (2. 12., príl. č. 48, s. 2). — *O rozdeľovaní slov* (30. 12., príl. č. 52, s. 2).

Výslovnosť zámena *kto*. — *Prešovské noviny*, 14. 1. 1977, s. 3. — *Tamže*: *Prešovská saláma* (4. 3., s. 3).

Za Jánom Stanislavom. — *Východoslovenské noviny*, 26. 8. 1977, príl. č. 34, s. 2.

1978

Miesto tvorenia slov a vzťah medzi odvodzovaním obyvateľských mien a morfológiou. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 13. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, s. 57—72, rus. res. s. 72, nem. res. s. 73.

Písanie niektorých vlastných mien vo Vlastivede pre 5. ročník ZDS. [Vlastiveda pre 5. ročník ZDS. 4. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977.] — In: *Kultúra slova*, 12, 1978, s. 219—220 (posudok jazykovej stránky publikácie).

Porušovanie rytmického zákona pri miestnych názvoch typu *Včelínce*. — *Slovenská reč*, 43, 1978, s. 125—127. — *Tamže*: *Cabaj-Čapor — v Cabaji-Čapore* (s. 139—190). — *Pomenovania niektorých zariadení na odkladanie predmetov* (s. 317—319). — *Meridián, či Meridian?* (s. 319).

Makalu — na Makalu. — *Kultúra slova*, 12, 1978, s. 57—58.

2000 = dvetisíc, či dvatisíc? — *Kultúra slova*, 12, 1978, s. 94. — *Tamže*: *Červenat sa — červená sa, nie „červenia sa“* (s. 287). — *Výslovnosť miestneho názvu Odesa* (s. 320).

Obyvateľské mená v umeleckej literatúre. — *Nedeľná Pravda*, 11, 1978, č. 6, s. 6. — *O príčinách jazykových chýb* (č. 24, s. 6). — *Hovorové slová na stránkach novín* (č. 31, s. 6). — *Pravopis vlastných mien v množnom čísle* (č. 41, s. 6).

Zemplínske nárečie v umeleckej literatúre. — *Východoslovenské noviny*, 6. 1. 1978, príl. č. 1, s. 2). — *Tamže*: *Príbuzenské názvy v slovenčine I* (27. 1., príl. č. 4, s. 2). — *Príbuzenské názvy v slovenčine II* (6. 2., príl. č. 5, s. 2). — *Február a slovenská jazykoveda* (24. 2., príl. č. 8, s. 2). — *Prosim si cley* (3. 3., príl. č. 9, s. 2). — *Čergov a Slanské vrchy* (17. 3., príl. č. 11, s. 2). — *Štrban a Štrbčan* (21. 4., príl. č. 16, s. 2). — *Prešovčatá spievajú* (26. 4., príl. č. 17, s. 2). — *Lístok do prvého radu — nie do prvej rady* (6. 5., príl. č. 18, s. 2). — *Výslovnosť miestneho názvu Tibava* (2. 6., príl. č. 22, s. 2). — *Rudňany — rudniansky* (9. 6., príl. č. 23, s. 2). — *Videli ste fóliovníky?* (14. 7., príl. č. 28, s. 2). — *Vrecko, nie „sáčok“* (26. 7., príl. č. 28, s. 2). — *Čabiny — v Čabinách* (28. 7., príl. č. 30, s. 2). — *Poprad-Stráže — v Poprade-Strážach* (4. 8., príl. č. 31, s. 2). — *Pri telefóne, nie „u telefónu“* (11. 8., príl. č. 32, s. 2). — *Hokejisti Smižian* (18. 8., príl. č. 33, s. 2). — *O jazyku jedného plagátika* (8. 9., príl. č. 36, s. 2). — *Slovenčina na Domaši* (6. 10., príl. č. 40, s. 2). — *O synonymách* (13. 10., príl. č. 41, s. 2). — *Svit — svitský* (20. 10., príl. č. 42, s. 2). — *Združené pomenovanie* (3. 11., príl. č. 44, s. 2). — *Klokany a klokani* (29. 11., príl. č. 47, s. 2). — *Vetný rozbor v škole* (1. 12., príl. č. 48, s. 2). — *Čiarka v súvetí* (15. 12., príl. č. 50, s. 2).

1979

Slovenský jazyk pre 6. ročník základnej školy. Experimentálna učebnica. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 192 s. (spoluautori J. Muránsky, E. Cesnaková).

O nových názvoch profesií a strojov. — Kultúra slova, 13, 1979, s. 236—239.
 Produktivita prípon pri názvoch osôb. — Kultúra slova, 13, 1979, s. 141—147.
 Názvy športovcov s príponou *-ár (-iar)* a ich štylistická diferenciacia. — Kultúra slova, 13, 1979, s. 265—268.
 Tvorenie a skloňovanie vlastných mien typu *Rimavan* a *Spišan*. — Slovenská reč, 44, 1979, s. 100—105.
 Adjektívne a substantívne deriváty od cudzích zemepisných názvov typu *Zaragoza* a *Mandžusko* v spisovnej slovenčine. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 14. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979, s. 57—74, rus. res. s. 74—75, nem. res. s. 75.

K problémom masovej komunikácie. — In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1979, s. 183—185.

O základoch jazykovedy. [Horecký, J.: Základy jazykovedy. Bratislava 1978.] — In: Pravda, 12. 1. 1979, s. 5 (ref.). — Ďalší autorov referát o tej istej práci: Základy jazykovedy. — In: Východoslovenské noviny, 2. 2. 1979, príl. č. 5, s. 2.

Slovník jazykovedných termínov. [Horecký, J. — Rácová A.: Slovník jazykovedných termínov. Bratislava 1979.] — In: Východoslovenské noviny, 27. 7. 1979, príl. č. 30, s. 2 (ref.).

4000 najpoužívanějších slov ruského jazyka. [Šanskij, N. M. a kol.: 4000 najpoužívanějších slov ruského jazyka. Slovník pre zahraničné školy. Moskva 1979.] — In: Slovenská reč, 44, 1979, s. 380—383 (rec.). — Referát o tej istej práci: Rusko-slovenský slovník. Novinka vydavateľstva Ruský jazyk v Moskve. — In: Pravda, 21. 12. 1979, s. 5.

Pri prameňoch slovenčiny. [Krajčovič, R.: Pri prameňoch slovenčiny. (Eseje.) Martin 1978.] — In: Východoslovenské noviny, 5. 10. 1979, príl. č. 40, s. 2 (ref.).

Základy akustickej fonetiky. [Sabol, J. — Zimmermann, J.: Základy akustickej fonetiky. Košice 1978.] In: Východoslovenské noviny, 13. 4. 1979, príl. č. 15, s. 2 (ref.).

Ratvaj — *do Ratvaja*. — Slovenská reč, 44, 1979, s. 60—61. — Tamže: Skloňovanie podstatného mena *mlaď* (s. 62—64). — Rod a deriváty miestnych názvov *Plaveč* a *Ompiál* v Šikulovom románe *Majstri* (s. 190—191). — *Togliatti* — *prejav Togliattiho*, ale cestovať z *Togliatti* (s. 255—256). — *Mazáč* a *holubiar*, či *mazáč* a *holubár*? (s. 316—317). — *Design* — *designér*, či *dizajn* — *dizajnér* (s. 318—319). — *Karate* — *karatista* (s. 386).

Chalupár — *chalupársky*. — Kultúra slova, 13, 1979, s. 54—55. — Tamže: *Interhelpo* — *interhelpovec*, či *interhelpista*? (s. 87—88). — O nových názvoch *termínovník* a *vážnik* (s. 247—249).

O pravopise miestnych názvov. — Nedefná Pravda, 12, 1979, č. 14, s. 6. — Tamže: Slovenská republika rád (č. 24, s. 7). — Prípona *-ár* v poľnohospodárstve (č. 29, s. 7).

Pravopis vlastných mien. — Východoslovenské noviny, 5. 1. 1979, príl. č. 1, s. 2. — Tamže: Jednoslovné pomenovania (26. 1., príl. č. 4, s. 2). — Prečo nie *čaňanský* (9. 2., príl. č. 6, s. 2). — *Chalupári* (16. 2., príl. č. 9, s. 2). — Predložky v slovenčine (2. 3., príl. č. 9, s. 2). — *Popradskí vagonári* (16. 3., príl. č. 11, s. 2). — „Prestárly“ dôchodca (23. 3., príl. č. 12, s. 2). — Skloňovanie podstatného mena *chrbát* (6. 4., príl. č. 14, s. 2). — Prepisovanie slov z angličtiny (20. 4., príl. č. 16, s. 2). — Výslovnosť slov typu *personál* (27. 4., príl. č. 17, s. 2). — *Osturná* — *Osturnania* (5. 5., príl. č. 18, s. 2). — *Toryské strapačky* (18. 5., príl. č. 20, s. 2). — *Výkon Kubánok*, nie „Kubániek“ (1. 6., príl. č. 22, s. 2). — *Helsinki* — (do) *Helsínk* (6. 7., príl. č. 27, s. 2). — *Matematik* a *matematikár* (13. 7., príl. č. 28, s. 2). — *Súbor z Topole* (27. 7., príl. č. 33, s. 2). — Deň tlače, rozhlasu a televízie (21. 9., príl. č. 38, s. 2). — Pravopis viac-slovných miestnych názvov (28. 9., príl. č. 39, s. 2). — Skloňovanie miestnych názvov typu *Trhovište* (12. 10., príl. č. 41, s. 2). — *Košické-Nové Mesto*, *Košice-Juh* (26. 10., príl. č. 43, s. 2). — O pravopise a výslovnosti slova *design* (2. 11., príl. č. 44, s. 2). — *Kukuričiari* z *Trhovišta* (30. 11., príl. č. 48, s. 2).

- Cudzie slová v novinách. — Kultúra slova, 14, 1980, s. 211—215.
- Stylistická diferenciácia substantív zakončených príponou *-ár (iar)*. — Slovenská reč, 45, 1980, s. 104—107.
- Genitív mužských pomnožných názvov v spisovnej slovenčine. — Slovenská reč, 45, 1980, s. 302—308.
- Skloňovanie miestnych názvov typu *Hul* a *Mužla*. — Kultúra slova, 14, 1980, s. 235—238.
- Vymedzenie pojmu miestny a zemepisný názov a upravené názvy vrchov v slovenčine. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 15. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 149—156, rus. res. s. 156, nem. res. s. 156—157.
- Poznámky k štandardizácii niektorých miestnych názvov a ich derivátov v slovenčine. — In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 159—163.
- Príručný slovník slovenskej výslovnosti. [Král, A.: Príručný slovník slovenskej výslovnosti. Bratislava 1979.] — In: Východoslovenské noviny, 1. 2. 1980, príl. č. 5, s. 2 (ref.).
- Slovník cudzích slov. [Ivanová-Šalingová, M. — Maníková, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava 1979.] — In: Východoslovenské noviny, 23. 2. 1980, príl. č. 8, s. 2 (ref.).
- Česko-slovenský slovník. [Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. Bratislava 1979.] — In: Východoslovenské noviny, 28. 3. 1980, príl. č. 13, s. 2 (ref.).
- Slovenský jazyk pre piaty ročník ZŠ. [Gašinec, E. — Bertóková, M. — Kočiš, F.: Slovenský jazyk pre 5. ročník základnej školy. Bratislava 1980.] — In: Východoslovenské noviny, 26. 9. 1980, príl. č. 39, s. 2 (ref.).
- Kalište, či Kalištie?* — Slovenská reč, 45, 1980, s. 62—63. — Tamže: *Verbum, verba, či verbá?* (s. 127—128). Skloňovanie substantív *rifle, džínsy* a ich deriváty (s. 254—255). — *Vesmír — Vesmíran* (s. 378—379). — *Gijon a Gijón* (s. 379).
- O drobných jazykových problémoch v športe. — Nedelná Pravda, 13, 1980, č. 8, s. 7. — Tamže: *Hrá a spieva Vajnóranka* (č. 18, s. 7). — *Moskovské Lužníky a Sokolníky* (č. 41, s. 7). — O nových pomenovaniach nástrojov s príponou *-č* (č. 43, s. 7).
- Gazdovia z Orkucian*. — Východoslovenské noviny, 25. 1. 1980, príl. č. 4, s. 2. — Tamže: *Útočný stredopoliar* (8. 2., príl. č. 6, s. 2). — *Starolubovníanskí skrutkáři* (15. 2., príl. č. 7, s. 2). — *Slavista a slávista* (13. 4., príl. č. 15, s. 2). — Tvorenie prídavných mien od miestnych názvov (27. 6., príl. č. 26, s. 2). — *Čiarka v súvetí* (4. 7., príl. č. 27, s. 2). — Výslovnosť spoluhlásky *v* (11. 7., príl. č. 28, s. 2). — Názvy východoslovenských folklórnych súborov (1. 8., príl. č. 31, s. 2). — České vlastné mená v slovenskom kontexte (I) (8. 8., príl. č. 32, s. 2). — České vlastné mená v slovenskom kontexte (II) (15. 8., príl. č. 33, s. 2). — *Kobyly — v Kobylách* (5. 9., príl. č. 36, s. 2). — Pravopis niektorých rodných mien (10. 10., príl. č. 41, s. 2). — *Zoznámiť sa s predpismi* (31. 10., príl. č. 44, s. 2). — *Hortobágy, (z) Hortobágye* (7. 11., príl. č. 45, s. 2). — Pravopis a skloňovanie miestnych názvov typu *Rolova Huta* (5. 12., príl. č. 40, s. 2). — *Plná kanva — z plných kanví* (12. 12., príl. č. 50, s. 2). — *Kakao — v kakau* (19. 12., príl. č. 51, s. 2).
- Prof. Ján Horecký šesťdesiatročný. — Východoslovenské noviny, 4. 1. 1980, príl. č. 1, s. 2.
- Zopár otázok docentovi Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove PhDr. Jozefovi Jackovi, CSc., alebo Východoslovenské nárečie a o veciach okolo neho trochu inak. — Roháč, 1980, č. 48, s. 3 (rozhovor A. Čobeja s J. Jackom).

Slovenský jazyk pre 6. ročník základnej školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské

- pedagogické nakladateľstvo 1981. 240 s. — 2. vyd. 1983. — 3. vyd. 1986 (spoluautori J. Muránsky, E. Cesnaková).
- Metodická príručka na vyučovanie slovenského jazyka v 6. roč. základnej školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 344 s. + 6 pril. (spoluautori J. Muránsky, E. Cesnaková, J. Krpčiar, E. Juričková).
- Sémantika slov s príponou *-ár*. — In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 211—213.
- Desubstantíva a deverbatíva s príponou *-ár* ako názvy osôb. — Kultúra slova, 15, 1981, s. 228—232.
- Jazyk z hľadiska marxistickej jazykovedy. [Ondruš, Š. — Sabol, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava 1981.] — In: Pravda, 22. 10. 1981, s. 5 (ref.).
- Problémy v skloňovaní niektorých českých miestnych názvov. — Slovenská reč, 46, 1981, s. 62—63. — Tamže: Pravopis a skloňovanie poľských miestnych názvov *Karpacz*, *Jelenia Góra* a *Wilanów* (s. 125—126). — Kvantita v názvoch *Valaliky* a *Salvator-prameň* (s. 126—127). — O skloňovaní podstatných mien *duo* a *kakao* (s. 127—128). — O pomenovániach typu *maratónka* — *maratónkyňa*, *vytrvalkyňa*, *odchovanka* — *odchovankyňa* (s. 254—255). — *Sekule* — *Sekulčan*, *Sekulčanka*, *sekulský* (s. 319—320). — Gramatický rod a skloňovanie názvu *Plejsy* (s. 381—382).
- O slove *vyučenec* a niektorých nových slovách na *-ista*. — Kultúra slova, 15, 1981, s. 361—363.
- Palomanská Maša*, ale *Lipovianska maša*. — Kultúra slova, 15, 1981, s. 192. — Tamže: *Ordinovať* a *ambulovať* (s. 378—379).
- Vlastné mená *Rolova huta* a *Niklová huta*. — Nedeľná Pravda, 14, 1981, č. 4, s. 7. — Tamže: O Táloch nie turisticky (č. 6, s. 7). — Zastupiteľské zbory a orgány (č. 8, s. 7). — Tvorenie a význam nových slov (č. 19, s. 7). — Syntax na prijímacích skúškach (č. 21, s. 7). — O špecializovaných pomenovániach (č. 25, s. 7). — Vlastné mená a pravopis (č. 36, s. 7). — O tvorení slov príponou *-ár/-iar* (č. 47, s. 7).
- Rožňavčanka* a *Rožňavanka*. — Východoslovenské noviny, 9. 1. 1981, pril. č. 1, s. 2. — Tamže: Zeny na MMM (16. 1., pril. č. 2, s. 2; o prechýlenej podobe pomenovania *maratónec*). — Rytmické krátenie (30. 1., pril. č. 4, s. 2). — Pomnožné podstatné mená (27. 3., pril. č. 12, s. 2). — Súčasný spisovný slovenský jazyk (3. 4., pril. č. 13, s. 2). — *Domov pre huculy* (17. 4., pril. č. 15, s. 2). — Prevzaté slová (30. 4., pril. č. 17, s. 2). — O rode podstatných mien *variant* a *výstroj* (8. 5., pril. č. 18, s. 2). — O skloňovaní podstatných mien *štúdium*, *štúdio*, a *štúdia* (29. 5., pril. č. 21, s. 2). — O výslovnosti slov *schéma*, *ischias*, *show* (26. 6., pril. č. 25, s. 2). — Zdokonaľujeme sa v spisovnej slovenčine (17. 7., pril. č. 28, s. 2). — *Košický Večer* — o *košickom Večere* (24. 7., pril. č. 29, s. 2). — O niektorých nových názvoch miesta (21. 8., pril. č. 33, s. 2). — Pietny akt na námestí Osloboditeľov (11. 9., pril. č. 36, s. 2). — O väzbe slovies (18. 9., pril. č. 37, s. 2). — *Veľká* — *veľčiansky* a *veľlický* (9. 10., pril. č. 40, s. 2). — *Zips*, nie *zdrhovadlo* (16. 10., pril. č. 41, s. 2). — Miestne názvy v tlači (30. 10., pril. č. 43, s. 2). — *Humenský Vlákňár* (15. 11., pril. č. 45, s. 2). — *Východná* — *Východňan* (20. 11., pril. č. 46, s. 2). — Pravopis vlastných mien okresov a krajov (18. 12., pril. č. 50, s. 2).
- Významné dielo širokého záberu. — Východoslovenské noviny, 13. 2. 1981, pril. č. 6, s. 2 (k 60. narodeninám J. Mistrika).

1982

- Slovenský jazyk pre 6. ročník základnej školy pre nevidiacich. 1.—2. časť. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 234 s. (spoluautori A. Repaská, J. Muránsky, E. Cesnaková).
- Didaktický test pre 6. ročník ZŠ. Slovenský jazyk a literatúra. 1. vyd. Bratislava, Psychodiagnostické a didaktické testy. 1982. 30 s.
- Nové názvy osôb a vecí (nástrojov). — Kultúra slova, 16, 1982, s. 230—236.

Hovorové slová v masových komunikačných prostriedkoch. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 16. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 3—19, rus. res. s. 19—20, nem. res. s. 20.

Jazyk publicistiky a kodifikácia. — In: Jazyk a štýl publicistiky. Red. J. Mistrik. Bratislava, Ústredný výbor Slovenského zväzu novinárov 1982, s. 65—68.

Opole — z Opole. — Slovenská reč, 47, 1982, s. 186—187. — Tamže: Miestne názvy typu *Nechválava Polianka*, ich deriváty a pravopis (s. 251—254).

Pravopis vlastných mien *Skalnaté pleso* a *Zemplínska širava*. — Kultúra slova, 16, 1982, s. 117—119. — Tamže: *Ozvučenie* (s. 368—369).

Skraperista (*scraperista*), či *skraprista* (*scrapistista*)? — Kultúra slova, 16, 1982, s. 60. — Tamže: *Kurič strednotlakových kotlov* (s. 190—191). — *Vysokozdvihací, vysoko-zdvihný alebo vysokozdvihový vozík?* (s. 285).

Mundial 1982 v Španielsku. — Nedeľná Pravda, 15, 1982, č. 12, s. 7. — Tamže: Pravopis rodných mien cudzieho pôvodu (č. 14, s. 7). — O názvoch typu *Granč-Petrovce* (č. 28, s. 7). — Prídavné mená s príponami *-cí, -ací* (č. 36, s. 7). — O čítaní zlomkov (č. 42, s. 7).

Co je to *planš*. — Práca, 18. 10., 1982, s. 4.

Pravopis skratiek akademických titulov. — Východoslovenské noviny, 8. 1. 1982, príl. č. 1, s. 2. — Tamže: O česovaní slovesa *porciovať* (15. 1., príl. č. 2, s. 2). — *Zvala* — zo *Zvaly* (5. 2., príl. č. 5, s. 2). — *Sandal* — v *Šandale* (12. 2., príl. č. 6, s. 2). — *Plejsy* — na *Plejsach*, či na *Plejsách?* (19. 2., príl. č. 7, s. 2). — *Špišskonovoveskí hviezdoslavovci* (26. 2., príl. č. 8, s. 2). — *Zaneta* alebo *Jeannette?* (5. 3., príl. č. 9, s. 2). — Skloňovanie čísloviek a ich gramatická zhoda (12. 3., príl. č. 10, s. 2). — Názvy ľudských sídel (23. 4., príl. č. 16, s. 2). — Názvy nástrojov s príponou *-dlo* (30. 4., príl. č. 17, s. 2). — *Kráľovskochlmecký* a *grančiansko-petrovský* (21. 5., príl. č. 20, s. 2). — Nespisovné spojenia (25. 6., príl. č. 25, s. 2). — *Ide o škatuľu* (23. 7., príl. č. 29, s. 2). — Nové slová — neologizmy (30. 7., príl. č. 30, s. 2). — *Smet, smietka, smeti* (20. 8., príl. č. 33, s. 2). — *Margeciánsky stínáč stromov* (10. 9., príl. č. 36, s. 2). — *Tŕňa* — z *Trne* (24. 9., príl. č. 38, s. 2). — *Irmáš a predník* (1. 10., príl. č. 39, s. 2). — *Windsurfing* (29. 10., príl. č. 43, s. 2). — O pravopise verejných inštitúcií (19. 11., príl. č. 46, s. 2). — Ženské priezviská typu *Svitková* (3. 12., príl. č. 48, s. 2). — *Spíšiak* a *Spíšan* (10. 12., príl. č. 49, s. 2).

1983

Slovenský jazyk a sloh pre poslucháčov učiteľstva 1. stupňa základnej školy.

1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 436 s. — 2. vyd. 1986 (spoluautori J. Findra, G. Gotthardová, E. Tvrdoň).

Slovenský jazyk pre 8. ročník základnej školy s vyučovacím jazykom ukrajinským. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 208 s. (spoluautorky T. Šperková, Ž. Tarcalová).

Novšie typy názvov osôb. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 17. Zv. 3. Slavistika. Red. J. Muránsky et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 55—62, rus. a nem. res. s. 63.

Pravopis a skloňovanie tenisových termínov anglického pôvodu. — Slovenská reč, 48, 1983, s. 42—47.

Jazyková výstavba názvov folklórnych súborov na Slovensku. — In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica — Dedinky 2.—6. júna 1980. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava — Banská Bystrica — Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV — Pedagogická fakulta v

Banskej Bystrici — Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika
v Prešove 1983, s. 108—113.

- Malá encyklopédia žurnalistiky. Sprac. kolektív autorov. Zost. L. Jacz. Bratislava 1982. — In: Východoslovenské noviny, 15. 7. 1983, príl. č. 28, s. 2 (ref).
- Cigája* — G. pl. *cigáji*, nie *cigáj*. — Slovenská reč, 48, 1983, s. 123—124. — Tamže: Ako utvoriť prídavné meno od substantíva *nutria* (s. 125—127). — *Dolný (Horný) Píal* — v *Dolnom (Hornom) Píali* (s. 189—190). — *Steeplechase* — *stípl* — *stípliar* (s. 256). — *Nezotriteľný*, či *nezotierateľný (atrament)?* (s. 318—319).
- O slove *bačovka* spory nie sú. — Kultúra slova, 17, 1983, s. 24—26. — Tamže: *Hradec Králové* — *Královohradčian*, či *Královohradčan*? (s. 78—79). — *Jasle* — *jaslový*, nie *jaselský* (s. 213—214). — *Dedičnosť a dedivosť* (s. 308—309).
- Rudňany* — *rudniansky*, nie *rudňanský*. — Nedeľná Pravda, 16, 1983, č. 3, s. 7. — Tamže: O pravopise slov cudzieho pôvodu (č. 14, s. 7). — O nových slovách s príponou *-osť* (č. 29, s. 7). — Životné prostredie a slovná zásoba (č. 33, s. 7). — Jazdecký šport a jeho termíny (č. 39, s. 7). — Čo so slovom „materák“ v slovenčine? (č. 46, s. 7).
- Traktorista* a *traktorár*. — Práca, 3. 1. 1983, s. 4. — Tamže: *Záhoran*, *Spišán*, *Gemeran* (7. 2., s. 4). — *Cabaj-Cápor*, v *Cabaji-Cápore* (23. 5., s. 4). — *Toruň*, do *Toruňa* (26. 9., s. 4). — *Metropola* — z *metropolu* (7. 11., s. 4).
- Obchod s odevmi*. — Východoslovenské noviny, 25. 2. 1983, príl. č. 8, s. 2. — Tamže: O názve novej profesie *odškvarovač* (11. 3., príl. č. 10, s. 2). — *Hybe* — z *Hýb* — v *Hybiach* (18. 3., príl. č. 11, s. 2). — Používanie zámen *sám* a *samý* (15. 4., príl. č. 15, s. 2). — *Jasle* — *jaslová sestra* (22. 4., príl. č. 16, s. 2). — Slová cudzieho pôvodu (29. 4., príl. č. 17, s. 2). — *Skúškové obdobie* a *skúšobné obdobie* (27. 5., príl. č. 21, s. 2). — *Kúpalisko* — *plaváreň* — *bazén* (24. 6., príl. č. 25, s. 2). — O nových názvoch miesta s príponou *-áreň* (5. 8., príl. č. 31, s. 2). — O pravopise zložených vlastných mien (23. 9., príl. č. 38, s. 2). — *Osa* a *os* (16. 11., príl. č. 42, s. 2).

1984

- Teória vyučovania slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 248 s. (spoluautorky V. Betáková, K. Zelinková).
- Nové názvy miesta. — Kultúra slova, 18, 1984, s. 197—202.
- Z problematiky obyvateľských mien a prídavných mien (na materiáli Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku). — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 18. Zv. 3. Slavistika. Red. J. Muránsky et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984, s. 146—156, rus. res. s. 156—157, nem. res. s. 157.
- Nové názvy osôb, nástrojov, vecí a miesta v dennej a periodickej tlači. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 19. Zv. 3. Slavistika. Red. J. Muránsky et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984, s. 101—112, rus. a nem. res. s. 113.
- Lexikálne osobitosti textu novín. — In: Štylistické otázky textu. Red. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1984, s. 94—99.
- Dynamika substantívnych derivátov. — In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 196—199.

- Cejlón* — *Cejlónča* — (*cejlónča*). — Slovenská reč, 49, 1984, s. 124—126. — Tamže: Názov *Zimbabwe* a jeho deriváty (s. 127—128). — Slová typu *olympiáda* a *napoleoniáda* (s. 318—319). — *Filomén* — *Filoména*, *Salomena* (s. 381—382).
- Lastomír* — v *Lastomíre*. — Kultúra slova, 18, 1984, s. 22—23.
- Pozor na šťuky v gramatike! — Nedeľná Pravda, 17, 1984, č. 2, s. 7. — Tamže: Rod

miestnych názvov typu *Urmince* (č. 15, s. 7). — O nových názvoch miesta (č. 21, s. 7). — O minifutbale s pomalou loptou (č. 23, s. 7). — O nových názvoch strojov (č. 30, s. 7).
Strkovecké jazero. — *Práca*, 2. 1. 1984, s. 5. — Tamže: *Šampiňonáreň a hliváreň* (13. 2., s. 5). — *Inter a interista* (5. 3., s. 5). — Názvy nových profesií (9. 4., s. 5). — *Družba, družobník* (4. 6., s. 5). — *Rzeszów — z Rzeszowa* (12. 11, s. 5). — *Radošinské naivné divadlo* (19. 11., s. 5). — Názvy typu *neterča* (10. 12., s. 5).

1985

Tematický didaktický test pre 8. ročník ZŠ s vyučovacím jazykom ukrajinským (slovenský jazyk a literatúra). 1. vyd. Bratislava, Psychodiagnostické a didaktické testy 1985. 32 s.

O niektorých nových pomenovaniach v športe. — *Slovenská reč*, 50, 1985, s. 218—223.

Binaristická koncepcia tvorenia slov v základnej škole. — *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 31, 1984/1985, s. 137—141.

Niektoré zemepisné názvy a ich deriváty. — *Kultúra slova*, 19, 1985, s. 49—53.

Dvonč, L.: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava 1984. — In: *Slovenská reč*, 50, 1985, s. 307—310 (rec.).

O derivátoch slova *kábel*. — *Slovenská reč*, 50, 1985, s. 187—188. — Tamže: *Taxisova priekopa — taxis — na taxise* (s. 255—256). — Pravopis zemepisných názvov *Salvador, San Salvador, Salvador* (s. 376—377).

Kľacká dolina. — *Nedeľná Pravda*, 18, 1985, č. 19, s. 7. — Tamže: *Slovenčinár a matematik* (č. 25, s. 7). — Nové názvy miest (č. 33, s. 7). — O výslovnosti a pravopise slov *pieta* a *pietny* (č. 35, s. 7). — Pravopis a výslovnosť športových termínov (č. 43, s. 7). — Pridavné mená od maďarských zemepisných názvov (č. 46, s. 7). — O výslovnosti slov *smena* a *persóna* (č. 49, s. 7).

Metrológia — metrológ — metrologička. — *Práca*, 29. 4. 1985, s. 5. — Tamže: *Nebratislavčan, Praslovan, Exnitran* (3. 6., s. 7). — *Svit — svitský* (29. 7., s. 5). — *Kováč, podkúvač a okúvač* (26. 8., s. 5). — *Veľké Vozokany — z Veľkých Vozokán* (14. 10., s. 5). — *Z Brna do Oradey* (23. 12., s. 5).

O česko-slovenských jazykových vzťahoch. — *Učiteľské noviny*, 35, 1985, č. 16, s. 2 (správa o konferencii o československých jazykových vzťahoch, najmä v období socialistického rozvoja, konanej v dňoch 16.—18. 10. 1984 v Stříne pri Prahe).

O jazykovej politike a jazykovej kultúre. — *Nedeľná Pravda*, 18, 1985, č. 21, s. 7 (správa o vedeckej konferencii o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti, konanej v dňoch 17.—19. 4. 1985 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach).

1986

Názvy osôb s príponou *-ista*. — *Kultúra slova*, 20, 1986, s. 340—345, pripojená poznámka redakcie na s. 345—346.

Ortoepická dynamickosť a jej kodifikácia v spisovnej slovenčine. — *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 32, 1985/1986, s. 132—134.

Hromadné oznamovacie prostriedky a jazyková kultúra. — In: *Jazyková politika a jazyková kultúra*. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave 1986, s. 263—268.

Dizajnér, buldozér a dispečer. — *Slovenská reč*, 51, 1986, s. 127—128. — Tamže: *Zamutov a Zabíjaná* (s. 379—380). — *Osemfinále, osemfinálový* a „derbyzápas“ (s. 381—382).

Odpoveď čitateľovi. — *Nedeľná Pravda*, 19, 1986, č. 4, s. 18. — Tamže: *Hnutie deväťdesiatkárov* (č. 7, s. 18). — Nové slovesá (č. 16, s. 18). — Smery v ekonómii (č. 24,

s. 18; o pomenovaniach *keynesiánstvo*, *keynesizmus*). — Spisovné a nárečové obyvateľské mená (č. 30, s. 18). — O výslovnosti slabík *de*, *te* (č. 35, s. 18). — Nesilvestrovsky o absentéroch (č. 53, s. 18; o slovách *zápracoviskár*, *zápracoviskárstvo*). *Haluškiada a haluškári*. — Práca, 13. 1. 1986, s. 5. — Tamže: *Rosničkár* (3. 2., s. 5). — *Pravoruký — pravorukosť* (9. 6., s. 5). *Za siedmimi horami* (30. 6., s. 5). — *Zips* (21. 7., s. 5). — *Drevorubač a pilič* (29. 9., s. 5).

Zostavil L. Dvonč

Reprezentačný dokument o J. Hollom

200. výročie narodenia básnika Jána Hollého oslávila naša kultúrna verejnosť veľmi dôstojne a s náležitým akcentom na historický, kultúrny a básnický odkaz tohto veľikána slova prvej polovice 19. stor., veľkého básnika malého národa — ako ho charakterizuje J. Chovan v úvode *Pamätnice z osláv dvojstého výročia narodenia Jána Hollého* (Martin, Matica slovenská 1985. 472 s.). J. Chovan, vedúci Literárneho múzea Pamätníka slovenskej literatúry v Martine, je aj zostavovateľom tohto reprezentačného diela, venovaného 200. výročiu narodenia J. Hollého, ktoré Organizácia spojených národov pre výchovu, vedu a kultúru (UNESCO) zaradila do kalendára výročí veľkých osobností a historických udalostí na rok 1985.

Pamätnica obsahuje slovné i obrazovo-dokumentárne materiály o prípravách, ako aj o priebehu osláv v Bratislave, Trnave, v Borskom Mikuláši, Maduniaciach, na Dobrej Vode a v Martine. V Pamätnici sú uverejnené aj materiály z vedeckej konferencie, ktorá sa konala 20.—21. marca 1985 v Trnave. Dôležitý rámec týchto materiálov tvorí stať *Biografické kalendárium Jána Hollého*, ktorého autorom je A. Maľovčík. Sú v ňom zachytené roky a rozhodujúce udalosti v živote J. Hollého. Nechýba tu ani zoznam členov prípravného výboru osláv: predsedom výboru bol dr. M. Kollár vedúci odboru kultúry Západoslovenského krajského národného výboru, členmi výboru boli riadiaci pracovníci odborov kultúry, odborov osvetu, pracovníci príslušných národných výborov, Matica slovenskej, múzeí, osvetových stredísk, Filozofickej fakulty UK a Slovenskej akadémie vied. Do Pamätnice sa zaradili aj referáty o príprave a realizácii literárno-hudobného programu (autorka, scénaristka a režisérka H. Michalíková), o vklade Čs. rozhlasu v Bratislave do osláv dvojstoročnice (J. Bábik), údaje o programoch Čs. televízie v SSR k výročiu (H. Michalíková) a napokon veľmi cenná bibliografia ohlasov výročia v tlači, ktorú pripravila K. Chovanová.

Všetky texty Pamätnice sú paralelne preložené do angličtiny a francúzštiny, materiály z konferencie majú svoje resumé taktiež v angličtine a vo francúzštine a napokon stručné zhrnutie významu osláv a osobitne referátov z konferencie sa uvádza v ruskom a nemeckom resumé. Pretlmočenie podrobného priebehu osláv 200. výročia narodenia J. Hollého do svetových jazykov veľmi príhodne prispieva k realizácii zámeru Organizácie spojených národov pre výchovu, vedu a kultúru predstaviť svetovej verejnosti básnika, ktorý tak ako jeho národ bol vo svojom čase, ale sčasti aj dnes tejto verejnosti málo známy.

Pamätnica je vybavená bohatou obrazovou prílohou, ktorú predstavujú zábery z osláv a osobitný farebný súbor fotografií zachytávajúci niektoré udalosti zo života J. Hollého, jeho rodný dom, pomník v Borskom Mikuláši, budovu fary na Dobrej Vode, faksimile Hollého rukopisu a iné.

Úryvky zo slávnostných prejavov, ktoré odznievali v oslavnom roku 1985 na rozličných miestach od Bratislavy počnúc a končiac Martinom, obsahujú vzácne myšlienky, komentáre, hodnotenia, výzvy do živšieho a stáleho ponárania sa do básnikovho poetického, kultúrno-historického a mravného odkazu a sú priam posvätným príslubom i záväzkom, že náš národ bude tento odkaz plniť a že si ho navždy zachová.

Najobsažnejšou časťou Pamätnice sú materiály z vedeckej konferencie, ktorú pri príležitosti Hollého jubilea zorganizovalo Literárne múzeum Matice slovenskej v spolupráci s Literárnovedným ústavom SAV. Konferencia nadviazala — ako píše v komentári o tejto konferencii J. Chovan — na seminár o J. Hollom, ktorý sa konal 18. 4. 1969 v Bratislave. Vstupnú prednášku na konferencii mal S. Šmatlák na tému *Ján Hollý — klasik slovenskej poézie* (s. 123—133). Je to štúdia o Hollého básnickom vývine a profile v domácich i svetových reláciách. Záver prednášky vyznieva celkom zreteľne: J. Hollý bol prvým skutočným klasikom v slovenskej poézii 19. stor. Prednáška K. Rosenbaum a hlbšie osvetlila miesto J. Hollého v literatúre národného obrodovania v porovnaní s J. Kollárom a P. J. Šafárikom. Umocnením bernolákovčiny na básnický jazyk a jej začlenením do vtedajšieho národného života otváral J. Hollý cestu L. Štúrovi a budúcemu vývinu slovenčiny ako spisovného jazyka.

Dalšie prednášky a referáty tvorili ucelené okruhy zamerané historicky, literárnovedne, jazykovedne a všeobecne. Historicky bol orientovaný referát J. Tibenského *Veľkomoravská a cyrilometodovská tradícia v diele Jána Hollého* (s. 159—169) a M. Vyvíjalovej *Národnoobrodenecká ideológia Jána Hollého* (s. 180—195). Literárnovedné referáty: E. Fordínalová, *Pohľady literárnej kritiky na dielo Jána Hollého* (s. 203—207), R. Brtáň, *Predchodcovia Jána Hollého* (s. 229—240), M. Keruľová, *Vzťah Jána Hollého k slovenskému literárnemu odkazu* (s. 248—253), M. Tomčík, *Klasický odkaz Jána Hollého a vnútoliterárny preklad* (s. 309—314). Referáty C. Krausa a P. Vongreja sa zaoberali vzťahom Hollého básnickej tvorby k epoche slovenského romantizmu, Z. Sojková hovorila o poézii J. Hollého v Čechách. Do literárnovednej skupiny príspevkov treba zaradiť aj štúdiu F. Strausa *Veršové a rytmické formy v lyrike Jána Hollého* (s. 334—348).

O básnickom jazyku J. Hollého a o bernolákovčine v jeho diele odznelo na konferencii viac referátov. V. Turčány ako jeden z najpovolanejších odborníkov skúmajúcich Hollého jazyk v referáte *O básnickom jazyku Jána Hollého* (s. 319—331) výborne spojil lexikologicko-lexikografický výklad slovnnej zásoby s hodnotením využívania formy a významu slov v časomernej metrike a v celkovej poetike Hollého diela. Pozoruhodná je epizóda, ktorú V. Turčány spomína, o tom, ako žiak Hollého a korektor jeho básnických spisov J. Petrovič žiadal Hollého, aby on „veščec“ napísal slovenskú gramatiku, a ako na to reagoval J. Hollý: *Zapátenému Umka chvatem ohňivá / Na stuđenú sa chitiť / Mňa prácu bráni veščovi*. — O frazeológii v Hollého skladbe Svatopluk hovorila E. Krošláková (s. 350—353), o bernolákovčine v Hollého diele K. Habovštiaková (s. 356—364). Okrem iného konštatovala, že J. Hollý celkove rešpektoval bernolákovčinu vo všetkých jazykových rovinách, ale

vo všeličom sa od nej odchyľoval. J. Horecký sa vo svojom príspevku sústredil na charakteristiku slovnej zásoby v Hollého preklade Vergiliovej Eneidy (s. 369—373).

Spomedzi referátov, ktoré sa dotýkali viacerých stránok Hollého osobného života a tvorby, za závažný treba pokladať referát či prednášku J. Chovana *Dobrovodské roky Jána Hollého* (s. 375—382). Do rámca opisu ťažkých, priam mučeníckych rokov života J. Hollého od r. 1843 do roku 1849, počas ktorých žil J. Hollý s ťažko narušeným zdravím na fare na Dobrej Vode, vložil autor závažné a dosť prekvapujúce informácie o postoji J. Hollého k štúrovskému kodifikačnému zámeru, keď ho na Dobrej Vode navštívil L. Štúr s J. M. Hurbanom a M. M. Hodžom. J. Chovan píše: „Prečo Hollý ako autor prvého skutočného slovenského básnického diela nemohol súhlasiť so zmenou spisovného jazyka, najlepšie pochopíme aj z toho, že v Hollého diele jazyk bol i prozodicky konštrukčnou a špecifickou zložkou verša, ktorý spočíval na jazykovej melodickosti západoslovenského nárečia. Preto odvrhnutie tohto jazyka sa mohlo automaticky chápať aj ako odvrhnutie jeho básnického diela a vážny zásah do jeho umeleckej hodnoty.“ O tomto vysvetlení neprijatia spisovnej slovenčiny založenej na stredoslovenských nárečiach možno diskutovať, ale faktom ostáva, že J. Hollý zaujal odmietavé stanovisko k návrhu na zmenu spisovnej slovenčiny. Tento fakt je naozaj málo známy, ale predsa len nemožno si ho vysvetľovať ako nejaký absolútne negatívny postoj J. Hollého, lebo ani vtedy sa zrejme zo strany L. Štúra a Štúrových spoločníkov nechápal ako krajne odmietavé stanovisko. Svedčia o tom aj slová J. M. Hurbana: On nielenže nič nemal proti čistej slovenčine, ale práve vyhovárať sa, že za jeho časov nebolo možnosti na Slovensku inou slovenčinou knihy písať ako tou, v ktorej už nebohý priateľ jeho Bernolák bol gramatiku písal. „Aj,“ povedá, „moje metrum dalo sa výborne v tejto reči užiť. Už tie národné piesne najkrajšie znejú v tej hornoslovenskej reči.“ (L. Štúr, Bratislava 1959, s. 413)

Originálnym a nanajvýš aktuálnym načretím do Hollého diela je príspevok I. Thurzu *Geografické a ekologické črty v diele J. Hollého* (s. 403—407). Hovorí sa v ňom, že J. Hollý dobre poznal Slovensko, jeho mestá, mestečká a dediny, vrchy a rieky, že vo svojom diele načrtol naozajstný zemepis Slovenska, prenesúc ho o tisíc rokov späť na Veľkú Moravu. To, ako bol J. Hollý trstený s prírodou, v ktorej rástol, tvoril, že jeho vzťah k prírode bol nežný, láskavý a čistý, že videl v nej harmóniu, radosť a dôstojnosť človeka, autor presvedčivo ukazuje v analýze Hollého selaniek.

Pamätnica z osláv dvojstého výročia narodenia J. Hollého je monumentálnym vedeckým i dokumentárnym dielom, príťažlivým aj svojou výtvarnou stránkou. Súčasné generácie majú možnosť oboznámiť sa aj pomocou neho so životom a dielom J. Hollého i so súčasnou vedeckou analýzou jeho jedinečného významu pre náš národ, pre slovanský svet i pre svetovú kultúru.

F. Kočiš

Slovník osobných mien arpádovskej epochy

V roku 1983 vyšiel v Budapešti *Malý slovník osobných mien arpádovskej epochy* (Fehértói, K.: Árpád-kori kis személynévtár. Budapest, Akadémiai kiadó 1983. 388 s.). Slovník obsahuje približne 6800 osobných mien z 12. až 13. stor. Autorka sama uvádza, že tento slovník je len dočasným riešením až do spracovania Historického slovníka osobných mien, ktorý začal pripravovať už v r. 1950 Jazykovedný ústav Maďarskej akadémie vied zhromažďovaním historického materiálu, ale práce sa v r. 1962 zastavili.

Pri zhotovovaní Slovníka osobných mien arpádovskej epochy vychádzala autorka z piatich prameňov: zo súpisu majetkov Dömöškého (1138), Tihanského (1211) a Aradského kláštora (1202—1203), z Varadínskeho registra (1208—1235) a Albeusovho súpisu benediktínskych majetkov (1237—1240). Pre slovenskú historickú jazykovedu, ktorá sa zaoberá najstarším obdobím vývinu nášho etnika, majú azda najväčší význam Dömöšký a Albeusov súpis, pretože doklady osobných mien pochádzajú z Ostrihomskej stolice, z povodia Tisy, z oblastí miest Šopron, Győr, Komárno, Bratislava a i. Možnosti výskumu pôvodne slovanských osobných mien, ale aj apelatívnej lexiky, sa, samozrejme, vzťahujú aj na ostatné pramene, najmä na tihanský súpis, ktorý sa týka okolia dnešného Balatonu, kde sa pôvodne slovanské osídlenie iste prejavilo tak v osobných menách, ako aj v apelatívnej lexike. Veľká škoda, že sa autorka zamerala len na týchto päť prameňov z arpádovskej epochy, pretože maďarská jazykoveda má z arpádovskej epochy k dispozícii dvanásťdielny diplomatár (Wenzel, G.: Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I—XII. Pest 1867—1874) a k tomu kritický registár (Szentpétery, E.: Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I/1—3, II/1. Budapest 1923—1930, 1942). Tak je tento slovník skutočne len malým a čiastkovým príspevkom v oblasti výskumu osobných mien arpádovskej epochy.

V osemstranovom úvode k slovníku autorka uvádza, že slovník spolu s kontextmi obsahuje všetky výskyty osobných mien v uvedených pamiatkach. Slovník podáva v prvom rade informáciu o menách arpádovského Uhorska rozličného pôvodu z 12.—13. stor., hustotu ich výskytu, typy mien, ich vývin spojený s obmenami, príp. zánikom. Kontexty, ktoré autorka vybrala spolu s výskytom mena zo spomínaných prameňov, poukazujú zároveň na spoločenské postavenie, profesiu, bydlisko a rodinné vzťahy menovanej osoby, a preto slovník umožňuje utvoriť si čiastočný obraz aj o včasnofeudálnych vzťahoch a politicko-spoločenskej situácii v Uhorsku 12.—13. stor. Z týchto dôvodov si môže slovník nájsť záujemcov nielen z radov jazykovedcov, ale aj z radov historikov, etnológov a pod.

Slovník osobných mien zostavený abecedne na 358 stranách má predovšetkým hodnotu pramenného vydania. Heslové slovo tvorí osobné meno, ktoré je najčastejšie totožné s najstarším tvarom z uvedených pamiatok. V prípade, že sa najstarší tvar osobného mena veľmi odlišuje od známeho mena, a tak by sťažoval identifikáciu, príp. hľadanie v slovníku, uvádza sa ako heslové slovo známy alebo známejší tvar osobného mena. V abecednom poradí sa uvádzajú aj odkazové heslá, ktoré poukazujú na spracovanie mena v inej heslovej stati. Pri zostavovaní heslového slova, v tomto prípade predstavujúceho osobné meno, zvolila autorka najjednoduchší a zrejme najrýchlejší postup. Heslové slová predstavujúce jedno osobné meno najčastejšie tvoria fonetické a grafické va-

rianty mena, napr.: *Abram, Abraam, Abraham, Habraham; Ahilles, Achilleu, Achilles; Kracin, Cracin, Crachin, Karachin, Crachinus, Karachinus, Crachun, Karachyn*. Mená zakončené latinským sufixom *-us* sa uvádzajú v samostatných heslách, napr. v jednej heslovej stati sú spracované mená *Albert, Aberd, Olbert* a v druhej osobitnej heslovej stati *Albertus, Olbertus*. Po heslovom slove, resp. po slovách sa uvádzajú doklady, ako aj kontexty v chronologickom¹ poradí s uvedením prameňa a rokov. V mnohých heslách sa na konci uvádza odkaz na ďalšie osobné meno, čím chce autorka upozorniť na etymologické súvislosti alebo tvarovú podobnosť.

Autorka sa v heslovom slove nepokúsila o rekonštrukciu čítania osobného mena, ale iba zhromaždila pomerne rôznorodé zápisy mien (rôznorodé foneticky a ortograficky, pričom treba brať do úvahy aj prípadné písárske chyby, resp. zlý odpis alebo chybné čítanie). Zoradila ich lineárne vedľa seba do záhlavia hesla. Mnohé mená, ich varianty sa však zbytočne vyskytli na viacerých miestach, napr. osobitne je spracované meno *Bacha*, osobitne *Baka, Baca* a osobitne aj mená *Boka, Boca, Bocca, Bacca*. Etymologické súvislosti sa síce naznačujú odkazmi, ale skromnejšie. Zo slovníka nevidieť dosť jasne súvislosti medzi jednotlivými variantmi mien. Ich hodnotenie a prípadné zlúčenie do jedného hesla by si vyžadovalo dlhší prípravný čas. Ako ďalší príklad môžeme uviesť osobitné spracovanie hesiel *Bena; Bene, Beneh; Benedi; Benedic, Beneduc; Benedictus; Beneta, Benete*. O súvislosti týchto osobných mien svedčia aj staršie zápisy, než použila autorka, napr. zápis z roku 1055 o ostrihomskom arcibiskupovi: *Benedictus I. alias Beneta (Beñäta)*.

Vcelku možno slovník zhodnotiť ako významné materiálové vydanie osobných mien, pričom slovník môže pomáhať lingvistom aj nelingvistom. Suplovať však historický slovník osobných mien v nijakom prípade nemôže, pretože heslo okrem výskytu mena a udania prameňa s dátáciou nepodáva žiadnu vypracovanú informáciu, nepodáva teda napr. pokus o čítanie, etymologický výklad, príp. údaje, či z daného osobného mena nevznikol názov lokality. Údaje o osobách, ktorých osobné mená sú v slovníku zoradené, si môže bádateľ vybrať a spracovať sám. Potiaľ má Malý slovník osobných mien arpádovskej epochy význam ako pramenné vydanie (hoci zúžené) k štúdiu mien na území Uhorska z 12.—13. stor. Pred samotným slovníkom osobných mien uviedla autorka na štyroch stranách latinsko-maďarský slovníček vypracovaný z uvádzaných latinských textov, ktorý je vítanou pomôckou pri manipulácii s textom. Slovníček totiž obsahuje najčastejšie sa vyskytujúce zamestnania a hodnosti typu *abbas* (opát), *aurifaber* (zlatník), *pellifer, pellifar* (kožušník) a i. Veľká škoda, že aj množstvo lokalít, ktoré sa v texte vyskytuje, nie je v závere spracované abecedne; to by umožnilo bádateľom skúmajúcim osobné mená postupovať aj týmto smerom, teda od lokality a charakteru osídlenia danej lokality k overeniu predpokladaného výskytu osobného mena.

Slovník ako pramenné vydanie si iste nájde záujemcov aj spomedzi slovenských jazykovedcov zaoberajúcich sa najstarším obdobím dejín nášho etnika. Mnohé mená, ktoré sú od pôvodu západoslovanské, poukazujú na miesto a dôležitosť slovanského života v prvých štádiách uhorského feudalizmu, napr. už spomínaný *Benedictus alias Beneta, Bena*, ďalej *Bolezlaus* (Boleslav), *Borozlou* (Borislav), *Budmer, Bodamer, Buthmer* (Budimír), *Bogdanus, Bagdanus* (Bogdan), *Bohmel* (Bohumil), *Cazmer, Kazmer, Kazmerius* (Kazimír), *Ladislaus, Ladizlaus* (Ladislav), *Latibar, Lotibar* (Latibor), *Milost, Milosth* (Milost'), *Raslov*

(Raslav), Zobozlo, Zobozlou (Sobeslav), Zeuke (Zevka), Zoboy (Zoboj), Lodomer, Lodomir, Lodmer, Ladomerus (Vladimír) a i. Prirodzene, tým netvrdíme, že všetky osoby nosiace západoslovanské meno boli aj rodom Slovania. Ide nám o poukaz na dôležitosť a silu slovanského etnika v skorých fázach budovania uhorského štátu.

Latinské kontexty vybrané na exemplifikáciu mena poskytujú na výskum ďalšie možnosti, resp. potvrdenie už vypracovaných teórií. V týchto latinských textoch z 12.—13. stor. sa pravidelne a často vyskytujú termíny západoslovanského pôvodu z oblasti riadenia štátu. To je dôkaz, že slovanské etnikum aj tu zohralo dôležitú úlohu, resp. stálo pri vzniku uhorského štátu. Ide napr. o slová *udvornik*: *in villa Badol nomina vdornicorum hec sunt* (r. 1202—1203), *in villa Zeleus hii sunt vdornici* (r. 1211), *uduornici regis de villa Fenchol* (r. 1261), *vdornici nepotes Poth comitis* (r. 1237—1240); *dušník*: *in domo Vnice de villa Dusunic Unica citatus ad iudicem* (r. 1215), *Borokum filius Gynle impetiit quosdam dusinicos de villa Souan* (r. 1222), *Tecus filius Dionisii artificis quendam servum suum nomine Vrug constituit dusinicum exequialem* (r. 1226); *tovarnik*: *cum ioubagionibus tavernicorum*, Viuiano, Gregorio et Ombud (r. 1220), *ioubagiones castri Sumptey impetierunt ioubagiones tavornicos regine, qui sunt in villa Momunya* (r. 1221), *in villa Nelka hec sunt nomina tawarnicorum Tyz, Cheme* (r. 1237—1240); *pristaldus* (pristav?): *Banc comes palatinus et Posoniensis pristaldum nomine Luger* (r. 1213), *pristaldo regis videlicet Petro filio Lud* (r. 1234), *pristaldo Zomoy de villa Euchetij* (r. 1220); *vojvoda*: *Boda vicarius Pauli woyuode* (r. 1211), *Voïouda comes de Doboka* (r. 1214), *quidam potens nomine Voiauada* (r. 1219).

Slovník poskytuje aj dôkazy o existencii slovenskej apelatívnej lexiky, ktorá sa petrifikovala v osobných menách alebo v názvoch lokalít, napr. *bok* (Bok, Boc), *bitka* (Bitka), *jarab* (Garab), *kolesár* (*in villa Kalsar*), *kováč* (*villa Kouachi*), *remeň* (Remen), *sokol* (Sokol), *vnuk* (Vnuka), *milost* (Milost), *brána* (Brana), *buchta* (Buhtam), *koza* (Koza), *diera* (Dera), *dom* (Dom), *olša* (Olcha), *ryba* (Riba, Ribba), *ruka* (Ruca, Ruki), *zima* (Sima, Zima), *teta* (Teta).

Malý slovník osobných mien arpádovskej epochy má pre slovenskú jazykovedu dvojaký význam. Prináša ďalšie dôkazy o slovanskom osídlení na území dnešného Maďarska (a to sa odrazilo najmä dlhodobým pretrváváním slovanských mien) a dôkazy o pôsobení Slovanov pri vzniku uhorského štátu. Druhý, tiež nie malý význam majú doklady o slovanskej (i slovenskej) apelatívnej lexike, čo ocenia najmä historickí lexikografi. Takto môžu aj na základe tohto slovníka pribudnúť k výsledkom, ktoré dosiahol J. Stanislav v diele *Slovenský juh v stredoveku*, fakty z oblasti výskumu osobných mien.

B. Ricziová

Prameň ľudovej rybárskej terminológie

Pri zostavovaní slovenského historického a slovenského nárečového slovníka robí značné ťažkosti identifikácia názvov rôznych prírodnín, rastlín, zvierat

a pod. Dobrú službu pritom môžu poskytnúť výsledky výskumu etnografov a ich publikované práce. Jednou z takýchto prác je aj kniha popredného slovenského etnografa J. M j a r t a n a *Ludové rybárstvo na Slovensku* (Bratislava, Veda 1984. 380 s.). Prácu si všimneme predovšetkým z hľadiska jej príspevku k obohateniu slovenského slovníka, a to z jednej z takých špeciálnych oblastí, ako je rybárstvo.

Práca je výsledkom dlhoročného terénneho výskumu i syntézou doterajších autorových čiastkových štúdií. Autor venuje veľkú pozornosť ľudovým názvom, ktorých je v slovenčine nezvyčajne veľa. Veď z takmer 400 pôvodných slovenských názvov z oblasti rybárstva, ako dokazuje autor, je väčšina praslovanského pôvodu. Svedčí to o tom, že rybárstvo patrí medzi najstaršie zamestnanie obyvateľov Slovenska. Na kultúrohistorický význam rybárstva poukazuje to, že susední Maďari prevzali najmä od Slovákov základné názvy rýb, rybárskeho náradia a rybných vôd. Slovenské rybárske názvoslovie je neobyčajne bohaté a starobylé.

Treba s uznaním prijať, že autor dôkladne preskúmal ľudové názvy súvisiace s rybárstvom z oblasti Záhoria a priľahlého Moravského Slovácka, z časti Žitného ostrova, horného a stredného Považia a Pohronia, z Kysúc, hornej Nitry, Šariša a Zemplína. V ostatných oblastiach bude potrebné vo výskume ešte pokračovať.

Nárečové výrazy sa dotýkajú rozličných spôsobov rybolovu, všetkých druhov rybárskeho náradia a pomôcok, transportu, údržby a úpravy rýb a rybárskeho folklóru (prisloviam a pranostikám sa autor nevenoval). Ľudové názvy rýb autor použil v rámci ostatných spracovaných tematických oblastí. Výrazy sa uvádzajú bez lokalizácie v zátvorke za príslušným spisovným termínom, napr. vnadidlá (*náleski*, s. 119), výrezy pažite (*mačini*, *brľini*, *darňe*, s. 46), zriedka na prvom mieste, vysádzané kurzívou, s príslušným spisovným ekvivalentom v zátvorke, napr. *húlka* (tyčka), s. 38.

Vítanejšie by, pravdaže, bolo, keby sa nárečové výrazy, pokiaľ je ich pôvod známy, vždy lokalizovali, ako je to napr. pri názve *udice* (s. 107). Autorovi sa podarilo získať veľké bohatstvo nárečových pomenovaní niektorých reálií, napr. pri *rybárskom zátvore*, *hati* sa uvádza až 30 nárečových výrazov (s. 47).

Inak sa nárečové slová a spojenia, miestami celé vety používajú v autorskom texte v celej knihe a sú vysádzané kurzívou. Fonetický zápis použitého nárečového materiálu je pomerne dobrý. Iba miestami sa vyskytujú odchýlky od zaužívaného spôsobu používania zjednodušenej fonetickej transkripcie; napr. popri správnom zápise *choboti*, *tički* sa píše *čajky* (s. 211), *vyhrňovač* (s. 200), dokonca hneď blízko seba popri zápise *trojki*, *štverki* sa uvádza *vidly*, *piky* (s. 128); niekde je *ia*: *pučia*, *viťiahol*, inde, a to častejšie *ja*: *šťjapi* (s. 164), *durjakmi* (s. 256), *hrmja* (s. 207); zriedka sa píše *ie*: *ostie*, častejšie *je*: *sjeťka* (s. 220), *ťahaňje sjeťi* (s. 221); zapisuje sa *ô* (namiesto *uo*): *ôšť* (s. 128); niekde sa výsledky asimilácie zapisujú: *paroški* (s. 167), *spotková lata*, *na spotku* (s. 166), inde nie: *nástražky*, *rožki*, *kladka*, príp. obe formy idú za sebou: *žrtka* i *žerdka* (s. 166). Aj pri dokladoch z Moravy sa malo písať *e/je* (nie *ě*) a *ů* (nie *ü*): *ňekterú*, *mjeli* (nie *některů*, s. 283; *měli*, s. 311), *tůň*, *průčelek* (nie *tűň*, s. 230; *prűčelek*, s. 228). Použitie grafémy *ě*, *ů* nie je tu na mieste, veď nejde o český spisovný text.

Pri takom množstve údajov a informátorov rozličnej kvality (z hľadiska zachovávanía nárečia) nemôžu prekvapiť isté nedôslednosti a nesprávnosti z hľa-

diska príslušnej nárečovej normy, na Záhorí v Pomoraví sa nevyskytujú formy *můžete* (ale *možete*, s. 21), *uhrúzi* (ale *uhrúží*, s. 21), *držeňi* (ale *držaňi*, s. 94) a i.

Z väčšieho počtu nárečových heteroným si autor musel voliť jeden výraz, ktorý by fungoval ako spisovný termín. Niekedy sa mu to podarilo, inokedy nie. Do spisovného textu sa nemali dostať také výrazy, ktoré nezodpovedajú zákonitostiam spisovnej slovenčiny, napr. *sjélka* (s. 38), *mjech* (s. 89), *bjelíc* (s. 209), *obrévka* (s. 193), *hoňák* (s. 193) a i. Takéto výrazy ako nárečové, použité v spisovnom texte, mali byť vysádzané kurzívou.

Tlač i korektúra knihy boli veľmi náročné, preto nedôslednosti v typoch možno pripísať viac na vrub redakcie ako autora. Náročnosťou práce s textom si možno vysvetliť niektoré nedopatrenia a pravopisné chyby, napr. z *jara* (s. 19), *viazanôk* (s. 66), *striehnul* (s. 140), *napichnul* (s. 141), *vystužená ôsmymi prútenými kruhmi* (s. 81) a i.

Popri slovenských nárečových výrazoch sa miestami uvádzajú aj doklady z iných slovanských a susedných neslovanských jazykov, napr. z maďarčiny a rumunčiny, porov. pri názve *liesa* (s. 77), *sak* (s. 191) a i.

Ľahšiu orientáciu v nárečových výrazoch umožňuje pripojený slovník. Ide však iba o výber, lebo v slovníku chýbajú napr. také slová, ako sú *blinker*, *brnečko*, *brodek*, *čerevle*, *hoňák*, *hrabák*, *lešov*, *naleski*, *ňeresiská* a veľa iných.

Najnovšiu knižnú prácu J. Mjartana (po štúdiách Kozára, ČMSS, 1902, J. Martinku, SMSS, 1931 a knihe O. Ferianca, 1948) treba hodnotiť aj ako príspevok k nárečovému výskumu slovenskej rybárskej terminológie a ako obohatenie slovnej zásoby slovenčiny. Aj spisovný text autora prináša dosť slov, ktoré by si zaslúžili excerpciu pre slovník spisovného jazyka. Máme iba jednu pripomienku. Pri vydávaní závažných etnografických prác, v ktorých sa vyskytuje mnoho nárečových výrazov a citátov, by sa mal dať rukopis prezrieť dialektológovi.

K. Palkovič

Pravopis a výslovnosť anglických zložených slov s druhou časťou -man. — V príspevku venujeme pozornosť pravopisu a výslovnosti starších a novších slov cudzieho pôvodu zakončených na -man. V Slovníku cudzích slov (SCS) od M. Ivanovej-Šalingovej — Z. Maníkovej (1979, s. 544) sa forma -man opisuje ako druhá časť zložených slov s významom: 1. vášnivo zaujatý, vášnivo oddaný (napr. *galoman*, *germanoman* a pod.), 2. duševne chorý, trpiaci určitými predstavami (napr. *kleptoman*, *megaloman* a pod.). J. Ružička v príspevku *Pivotman* — *pivotmanka* (Jazyková poradňa III, 1964, s. 51) hovorí, že druhá časť zloženiny -man znamená „muž, človek“. *Pivotman* je zakončovateľ útočných akcií. L. Dvonč v príspevku *Rekordér* (Jazyková poradňa IV, 1966, s. 222) konštatuje, že v zložených slovách typu *kameraman*, *pivotman*, *kongresman* druhá časť -man vyjadruje, že ide o osobu mužského pohlavia. Slovo *man* má totiž v angličtine význam „muž, človek“. Okrem toho L. Dvonč v tom čase písal, že druhá časť -man sa vyslovuje ako -men.

Pozornosť slovám zakončeným na -man venuje L. Dvonč v príspevku *Pravopis a výslovnosť časti -man v slovách prevzatých z angličtiny* (Kultúra slova, 2, 1968, s. 79—82). Tvrdí, že časť -man sa píše podľa stavu v angličtine. Z hľadiska výslovnosti sa tieto slová vyčleňujú do dvoch skupín: do jednej skupiny patria slová s výslovnosťou -men (*businessman*, *gentleman*, *sportsman* — vo výslovnosti *biznismen*, *džentlmen*, *športsmen*), do druhej skupiny slová s výslovnosťou podľa písanej podoby (*barman*, *kameraman*, *kongresman*, *pivotman*, *rekordman*). Na záver príspevku L. Dvonč poznamenáva, že slová na -man anglického pôvodu si v spisovnej slovenčine ponechávajú pôvodnú pravopisnú podobu časti -man, a že výslovnosť týchto slov sa vo väčšine prípadov ustálila podľa pravopisnej podoby. Autor správne predpokladá, že analogicky podľa iných prípadov sa výslovnosť s -man rozšíri aj pri slovách, ktoré sa podľa doterajšej kodifikácie majú vyslovovať ako -men. Okrem spomínaných slov sa v dennej tlači používajú tieto výrazy: *turfman*, *góľman*, *showman*, *džezmen*, *zriedkavé frakman*.

V niektorých slovách na -man je však rozkolísaná výslovnosť, lebo časť -man sa vyslovuje raz ako -man, inokedy ako -men, v niektorých slovách s časťou -man je zasa rozkolísaná výslovnosť na hranici slovných základov, lebo sa tu uskutočňuje alebo neuskutočňuje znelostná asimilácia. Táto rozkolísanosť sa odráža aj vo výslovnostných príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny. Á. Kráľ v Pravidlách slovenskej výslovnosti (PSV; 1984, s. 321) pri slove *kongresman* uvádza výslovnosť -man i -men. Na hranici zloženého slova *kongresman* sa podľa Á. Kráľa uplatňuje pravidlo znelostnej asimilácie, takže spoľhlásku s treba vyslovovať ako z: *kongrezman* i *kongrezmen*. V SCS (s. 476) sa pri slove *kongresman* neregistruje v zátvorke odlišná výslovnosť. Á. Kráľ v PSV (s. 226) uvádza na prvom mieste podobu *biznis* v zdomácnenej podobe, na druhom mieste podobu *business* v pôvodnom pravopise. Na s. 129 v rámci poučiek o znelostnej asimilácii v prevzatých slovách sa uvádza pôvodná po-

doba *businessman*, ktorá sa má vyslovovať ako *biznismen* (bez znelostnej asimilácie na hranici slovných základov) i *biznizmen* (so znelostnou asimiláciou). V SCS od M. Ivanovej-Salingovej — Z. Maníkovej (s. 156) sa pri slove *businessman* uvádza v zátvorke iba výslovnosť *biznismen* (bez znelostnej asimilácie na hranici slovných základov). Na tej istej strane (s. 129) Á. Kráľ poznamenáva, že v zložených slovách na hranici slovných základov, keď neznela spoluhláska predchádzajúca pred zvučnou spoluhláskou, ako v slovách *finišman*, *pivotman*, *pivotmanka*, *športsmanský* sa znelostná asimilácia neuskutočňuje. Vyslovuje sa *finišmen*, *pivotman*, *pivotmanka*, *šporcmenský*. V SCS sa pri hesle *finišman* (s. 291) a *športsman*, *športsmanka* (s. 853) neuvádzajú poučenia o výslovnosti, takže možno predpokladať, že časť *-man* treba v uvedených slovách vyslovovať so samohláskou *a*.

V zdomácnených zložených slovách s časťou *-man* navrhujeme výslovnosť v časti *-man* so samohláskou *a*: *finišman*, *kongresman*, *servisman*, *džezman*, *turfman*, *góľman*, *frakman* (zriedkavé slovo), *šouman* atď. V slovách s časťou *-man*, v ktorých sa zachováva pôvodný anglický pravopis, navrhujeme v časti *-man* vyslovovať samohlásku *e*: *businessman*, *gentleman*, *selfmademan*, *yeoman*.

Podľa nášho pozorovania (skúmali sme výslovnosť viacerých bežných používateľov spisovnej slovenčiny) viacerí používatelia spisovnej slovenčiny realizujú znelostnú asimiláciu na hranici slovných základov aj pri zložených slovách *finišman*, *servisman*, *pivotman*, *frakman*, v ktorých treba pripustiť aj asimilovanú výslovnosť *finišman*, *servizman*, *pivodman*, *fragman*, pretože znelostnú asimiláciu registrujeme aj v slovách *futbal*, *basketbal*, *šéflekár*, *šéfmontér* a pod. Z toho istého dôvodu treba pripustiť aj výslovnosť slova *turfman* ako *turvman*.

Pripomíname ešte, že časť *-man* v zložených slovách nemá iba význam „vášnivo zaujatý, vášnivo oddaný“, ako sa to konštatuje v SCS, ale aj význam „muž, človek, ktorý má nejaký vzťah k veci vyjadrenej v prvej časti zloženiny“. Niekedy ide aj o slová označujúce profesie, napr. *kameraman*, resp. o označenia športovcov, napr. *góľman*, *pivotman*, *turfman* a pod.

J. Jacko

SLOVENSKÁ REC, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 53, 1988, číslo 2. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka S. Čífelová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Registračná značka F 7089.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SABNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D — 8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1988.
Kčs 8,—